

משרד העבודה הרווחה
והשירותים החברתיים
חוסן חברתי לישראל

מתווה - אגף בכיר | מנהל שירותים אישיים וחברתיים
למחקר, תכנון והכשרה | ומנהל סיוע לבתי משפט ותקון

סקירות ספרות

ניכור הורי סקירת ספרות

ד"ר ענבל בר-און

החוג לייעוץ ולהתפתחות האדם,
אוניברסיטת חיפה

ד"ר יואב מזא"ה

הפקולטה למשפטים, הקריה האקדמית אונו

בשיתוף ד"ר בני ביילי, האקדמית גליל מערבי

ירושלים | כסלו תש"ף | דצמבר 2019

.....

סדרת מסמכים בעריכת:

מיטל ויסמן צברי, ממונה על תחום ניהול הידע

מתו"ה - אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה
משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים

למסמכים נוספים ניתן לפנות לאתר המשרד: <http://pitsi.com/8f3>

.....

עריכת לשון: **איילת הרינג**

עיצוב והנגשה: **ירון אופשטיין**

הדפסה: **דפוס 'מאור ולך'**

הבאה לדפוס: **עמליה עזר-פטנט** - מ"מ/הממונה על תחום
ניהול הידע

לאה כהן - מרכזת בכירה (פרסומים)

.....

תוכן עניינים

1.	הקדמה	5
2.	מבוא	7
3.	ניכור הורי והסתה	9
	א. הגדרת ניכור הורי	9
	ב. מאפייני ההורה המנכר	11
	ג. דרכי ניכור של ההורה המנכר	13
	ד. מאפייני ההורה המנוכר	16
	ה. מאפייני הילד המנוכר	17
4.	השלכות ארוכות טווח	20
5.	ניכור הורי: התעללות פסיכולוגית	24
6.	שכיחות התופעה	27
7.	מניעה	29
8.	אבחון של ניכור הורי ומערכת יחסים הורה מנכר-ילד	31
	א. זיהוי מאפייני ניכור הורי לפי גרדנר (Gardner, 1985)	31
	א.1 ריאיון ילד	31
	א.2 שאלונים	31
	א.3 מאפיינים	33
	ב. מיידיות האבחון	38
	ג. בעלי המקצוע הנדרשים להכשרה באבחון ניכור הורי	38
	ד. דרגות חומרה של ניכור הורי	39

9. הבחנה בין ניכור הורי לביטויים אחרים של קשיי קשר.....41

- א. סרבנות קשר על רקע של סיבה ממשית.....41
1. הגדרת סרבנות קשר.....41
2. אבחון.....42
- ב. קשיי קשר / כישלון קשר.....44
1. הגדרת קשיי קשר / כישלון קשר.....45
2. אבחון.....47

10. התמודדות בתי המשפט עם ניכור הורי.....51

- א. דיון על משמורת ועל זמני שהות.....51
- ב. בקשות שונות שעניין רצון לשינוי זמני השהות.....52
- ג. בקשות מטעם ההורה המנוכר.....53
- ד. העברת משמורת.....56
- ה. סיכום ביניים.....57

11. טיפול בניכור הורי.....58

- א. התערבות סמכותית ומקומו של קול הילד.....58
- ב. תהליכי התערבות.....60
1. השארת המצב על כנו.....60
2. השארת הילד המנוכר במשמורת ההורה המנוכר ונקיטת סנקציות משפטיות סביב זמני שהות והפניה לטיפול של חידוש קשר.....61
3. הוצאת הילד ממשמורת ההורה המנוכר: העברת משמורת, סדנאות לחידוש קשר והעברת הילד למקום ניטרלי.....63

12. הכשרת מטפלים.....70

סיכום.....72

רשימה ביבליוגרפית.....74

רשימת פרסומים נבחרים של מתו"ה - אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה.....87

1. הקדמה

גירושין נחשבים בעולם המערבי לאחד מאירועי החיים הלוחצים ביותר בחייו של האדם (Holmes & Rahe, 1967). הם באים עם אובדן כלכלי, נפשי וחברתי ועם שינוי, ארגון והגדרה מחדשים של זהות עצמית. כל בני המשפחה עוברים שלבי עיבוד של אבל ביחס לפרידה ולהשלכותיה. המעבר למבנה משפחה מפוצל מציב אתגרים רבים, ומרבית המשפחות מצליחות לבצע את המעבר ולהסתגל אליו באופן שאינו פוגע בקשר הורה-ילד וברוחות בני המשפחה בטווח הארוך. אך ישנן משפחות המתמודדות עם בעיות העלולות לגרום להתפתחות קשיים משמעותיים בקשר הורה-ילד ובפרט סביב זמני השהות של הילדים עם הוריהם וסביב איכות הקשר עימם לאחר הפרידה.

מחקרים רבים עמדו על הצורך החיוני של ילדים לקשר משמעותי עם שני הוריהם, צורך שאינו משתנה בעקבות פרידת ההורים (Ahrons, 2007; Kelly, 1993, 1994). הדבר בא לידי ביטוי גם בתרגום עקרון-העל של טובת הילד לזכות הילד לקשר עם שני הוריו (Bauserman, 2002). על פי אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד משנת 1989, נקבע כי לילד הזכות להתפתחות (סעיף 6 לאמנה), הזכות לגדול בחיק משפחה (סעיף 18 ו-20 לאמנה), הזכות לקשר עם שני ההורים במקרה של פירוד ביניהם (סעיף 9 לאמנה), וכי צורכי הילד מתייחסים לצורכי הקיום הבסיסיים ולצורך בקשר רגשי להורים ולבני משפחה אחרים.

יתרה מכך, מחקרים הבודקים הסתגלות של ילדים למצבי גירושין המתייחסים לסדרי משמורת, מראים שלמשמורת הורית משותפת ולמעורבות ממשית של שני ההורים בחיי הילד לאחר הפרידה ישנם יתרונות רבים הנוגעים להסתגלות ולהתפתחות רגשית-חברתית תקינות (Kelly & Lamb, 2003). הספרות העוסקת בפסיכולוגיה התפתחותית מראה בבירור שהילד יוצר התקשרות גם לאב וגם לאם באופן בלתי תלוי זה בזה. כששני ההורים נוכחים בחייו, הילד מקיים שתי התקשרויות בד בבד ושתיהן חשובות וחיוניות להתפתחותו. פגיעה בקשרים אלו עלולה לחשוף את הילד לסיכון מתמשך ולפגוע ממשית בהתפתחותו (Bowlby, 1984).

אחת התופעות בעקבות מצבי פרידה וגירושין המדאיגות אנשי מקצוע קשורה לחוויית הפיצול של הילד בין הוריו ולהיווצרות מצב אבנורמלי של "הורה מועדף"

ו"הורה דחוי" כשעם האחרון הילד עלול לסרב לקיים קשר ברמות התנגדות שונות. ישנם מקרים שבהם ילדים דוחים את ההורה הדחוי בעקבות חבלה קשה שלו בהם ובשל הטראומה שבאה בעקבות פגיעה זו. מקרים אלו מצריכים התייחסות נרחבת, שחורגת ממסגרת סקירה זו, אולם נתייחס בהמשך למאפייניה ולהבחנה המבדלת בין פגיעה בקשר בעקבות טראומה לבין פגיעה בקשר בהעדר טראומה. במקרים שבהם הפגיעה בקשר עם ההורה אינה נובעת מטראומה מוקדמת שגרם לה אותו הורה, להורה המועדף יש משקל משמעותי במערכת היחסים שבין הילד לבין ההורה הדחוי. כפי שנעמוד בהמשך, הורים מועדפים יכולים להשפיע באופנים רבים על מערכת היחסים של ילדם עם ההורה האחר.

בסקירה זו נעמוד על זיהוי היבטים ספציפיים של הפגיעה בקשר של ילדים עם אחד מהוריהם בעקבות תהליכי פרידה וגירושין; נביא את ההגדרות המקובלות לתיאור של ניכור הורי, את מאפייניו, את השלכותיו לאורך זמן; נערוך הבחנה בין מצב של ניכור הורי ובין מצבים אחרים של קשיי קשר; נתייחס לדרכי אבחון של כל אחד מהמצבים דלעיל; נתאר את הכלים המשפטיים והטיפוליים העומדים בפני אנשי המקצוע בבואם לטפל במצבים כאלו בדרגות חומרה משתנות; ונתייחס לסוגיות מורכבות כגון היבטים של התעללות פסיכולוגית וטיפול תחת סמכותו של בית המשפט.

2. מבוא

הספרות, בהגדרותיה הקלאסיות, מתארת הבחנה בין שני מצבים בולטים של סירוב ילדים לקיים קשר עם אחד מהוריהם על רקע של פרידה וגירושין: האחד, מתייחס לסירוב של ילד לקיים קשר עם אחד מהוריו בעקבות **הסתה, התנגדות או חבלה של הורה** (אשר יכולה להיות "מנכר") ביחסיו של הילד עם ההורה האחר (אשר יכולה להיות "מנוכר"). תיאור מצב זה יכול לתפוס מקובלות לגבי עמדתו הדומיננטית של ההורה המנכר, אשר ביטוייה הם: חבלה מכוונת, מודעת וישירה או חבלה לא מכוונת, עקיפה ובלתי-מודעת ביחסיו של הילד עם ההורה השני; שימוש בשליטה פסיכולוגית וסוג הקשר הקודם שלו עם הילד (Johnston, Walters & Olesen, 2005a).

המצב השני מצריך הבחנה מבדלת בין תופעה של ניכור הורי לבין תופעות אחרות של קשיי קשר, והוא כולל שתי נקודות מבט: האחת היא **סרבנות קשר**, והיא מתמקדת בטיב הקשר בין ההורה **הדחוי** לבין הילד ובסירוב הילד לקיים קשר בעקבות פגיעה ממשית. הדיון בנקודת מבט זו יכול לתאור תפיסות מקובלות בדבר סרבנות קשר על רקע ממשי וסיבתי של טראומה ופוסט-טראומה שנחוו במערכת יחסים קודמת בעייתית. במילים אחרות, ההתייחסות כאן היא לסירוב הילד לקיים קשר עם אחד מהוריו בעקבות פגיעה שספג מאותו הורה, כלומר כאשר קיימת הצדקה סבירה לסירובו של הילד (חשיפה לאלימות במשפחה, פגיעה פיזית, מינית וכיו"ב), מבלי שהייתה הסתה של ההורה האחר. נקודת המבט השנייה, הקשורה למודלים מאוחרים יותר שהתפתחו בעקבות ביקורת על ההבחנה הקלאסית, מתייחסת **לקשיי קשר/ כישלון קשר (VRR - Visitation Resistance or Refusal)** שניכור הורי מהווה רק גרסה אחת בתוכם. תפיסות בנושא מייחסות חשיבות מרכזית ליחסים של הילד עם ההורה המנכר ועם ההורה המנוכר במקביל ולקשיים בתפקוד ההורי בעקבות הפרידה אך ייתכן שגם קודם לה. מנקודת מבט זו, יכולות להיות תשובות רבות לשאלה מדוע הילד מסרב לקיים קשר עם הורה: תיתכן היסטוריית יחסים מוקדמת של קשר בעייתי בין ההורה המנוכר לילד; תיתכן חשיפה לרמת קונפליקט גבוהה בין ההורים והזדהות של הילד עם אחד מהם; ייתכנו מאפיינים ספציפיים של הילד, כגון מזג, שלב התפתחותי ומגדר. מודל רב-משתנים זה מתייחס לקשיים בהורות (קודמים או עכשוויים) (למשל, הגנת יתר, היעדר גבולות, היפוך תפקידים, חודרנות

פסיכולוגית, סגנון הורות מתירני וכיו"ב), והוא קורא תגר על החלוקה הקלאסית והדיכוטומית בין ניכור הורי לסרבנות קשר ומציע התייחסות רב ממדית לתופעה (Garber, 2011; Johnston, Walters & Olesen, 2005b; Kelly & Johnston, 2001).

3. ניכור הורי והסתה

פרק זה עוסק בקשר שבין ההורה המנכר והילד ובהשפעתו המכרעת של הורה זה על סירוב הילד לקיים קשר עם ההורה האחר. במונח הורה מנכר קיימת ההנחה כי הורה זה אינו מעוניין בקיום הקשר של ילדו עם ההורה האחר, מתנגד אליו וכי באופן מודע או לא מודע הוא מחבל בקשר ופוגע בקיומו הסדיר והשגרתי.

א. הגדרת ניכור הורי

ניכור הורי, בהגדרתו הקלאסית, מתייחס למצבים שבהם ילד מתנגד לקיים קשר עם אחד מהוריו בעקבות התנהגות מסיתה של הורה מנכר, בדרך כלל על רקע של גירושין עתירי קונפליקט מתמשך ומאבקי משמורת (Gardner, Sauber, 2006 & Lorandos). מונח זה הומשג לראשונה על ידי גרדנר (Gardner, 1987), שתיאר בעבודותיו את התהוותה של הפרעה המופיעה בילדות במצבים של קונפליקט עז בין ההורים תחת מצבי גירושין ופרידה. דחייה חריפה של ילד את אחד מהוריו על רקע של גירושין ותהליכי פרידה תוארה עוד בשנות הארבעים של המאה הקודמת על ידי רייך (Reich, 1990), ובשנת 1976 על ידי וולרסטין וקלי (Wallerstein & Kelly, 1976), שתיארו בעבודתם החלוצית בתחום מצב של ברית המתאפיינת בלכידות והעדר גבולות בין הורה לילד ובהתנכרות כלפי ההורה האחר (Baker, Burkhard & Albertson-Kelly, 2012). לאחר מכן, בשנת 1985, ביסס גרדנר את המושג "תסמונת ניכור הורי" כדי לתאר ברית לא מובחנת ופתולוגית בין הורה לילד כשסיבת סירוב הילד לקשר עם ההורה האחר אינה הגיונית, אלא קשורה לקואליציה עם הורה המנכר (Gardner, 1985b). סיבת הסירוב על פי גרדנר היא קריטית לאבחנה של ניכור הורי לעומת תופעות אחרות. ניכור הורי ישקף, לפי תפיסה זו, עמדה מתנגדת של הילד שאינה מושתתת על סיבה ממשית ובעלת הצדקה, אלא על בסיס תהליכי הסתה אינטנסיביים של אחד ההורים (קרי, ההורה המנכר) המעודד, באופן פסיבי או אקטיבי, הזדהות של הילד עם מחשבותיו ורגשותיו של ההורה המנכר כלפי ההורה המנוכר ותהליכי הפנמה של מחשבות ורגשות אלו אצל הילד (Lund, 1995).

גרדנר לא הסתפק בהמשגה כוללת, אלא אף הגדיר ניכור הורי כתסמונת (PAS - Parental Alienation Syndrome) וביסס מספר מאפיינים מרכזיים בתיאור

התופעה, כגון דחייה חריפה מצד הילד את ההורה שהוא בדרך כלל ההורה הלא משמורן, מסע של הכפשות כלפי אותו הורה כאשר אין לתוכן הטענות יסוד סביר במציאות ובהיסטוריית היחסים הקודמת לפרידה, חשיבה מתוכנתת שהילד מציגה כלא תלויה בהורה המנכר והתפשטות השנאה/עוינות כלפי משפחתו המורחבת של המנוכר וכלפי מי שמזוהה עימו (Gardner, 2002). ניכור הורי בהקשר זה מדורג על פני דרגות חומרה משתנות הנעות מרמת חומרה קלה שבה מתקיימים זמני שהות בין הילד לבין ההורה המנוכר כשהם מלווים בטרוניות ובשליליות נמוכה מצד הילד ועד לרמת חומרה גבוהה המתאפיינת בסירוב מוחלט של הילד לקיום זמני שהות עם ההורה המנוכר ובחלק מהמקרים אף הפגנת אלימות כלפיו (דרגות הניכור יידונו ביתר הרחבה בפרק 8.1 להלן). גרדנר אף ציין כי הפרעה זו מהווה סוג של התעללות רגשית של הורים בילדיהם, העלולה לגרום להפרעה פסיכיאטרית אשר תלווה את הילד, על נזקיה הפסיכולוגיים, גם לאורך חייו כבוגר (גוטליב, 2004).

הגדרתו של גרדנר את המושג ניכור הורי כתסמונת עוררה פולמוס רב בין תיאורטיקנים ואנשי מקצוע. עיקר הביקורת התמקד בהיעדר הסכמה סביב הגדרת ניכור הורי כתסמונת בעלת תוקף אבחנתי. המצדדים בביקורת על גרדנר טענו ש"תסמונת" היא מושג המתייחס לאוסף תסמינים המציינים את קיומה של מחלה מסוימת ושההשאלה של מושג רפואי בעל תוקף אבחנתי כלפי תחום תוכן שהדינמיקה שלו סמויה ולא ניתנת לתצפית – אינה תקפה (Kelly & Johnston, 2001). אולם, למרות המחלוקת בדבר המשגת ניכור הורי כתסמונת, ישנה הסכמה נרחבת כי זוהי תופעה פסיכולוגית שאכן קיימת במציאות (Templer, Matthewson, 2017). (Haines & Cox, 2017).

ביקורת נוספת כלפי גרדנר התייחסה להתמקדותו בילד ובמאפייניו (תמיכה רפלקסיבית של הילד בהורה המנכר, קמפיין של השמצות של הילד בנוגע להורה המנוכר וכיו"ב) ולא במאפייני ההורה, למשל. גישה שמתמקדת פחות במאפייני הילד המנוכר היא גישתו של דרנל (Darnall, 1999) שהתמקד בתיאור של ניכור הורי כפעולות מודעות ולא מודעות של ההורה שנועדו לייצר הפרעה ביחסי הילד עם ההורה האחר. גישתו של דרנל מציעה הרחבה מעבר להתבוננות במאפיינים של הילד אל התנהגותו של ההורה המנכר. דרנל עמד על הקשר שבין רמת ההתנגדות של הורה מנכר לקשר של הילד עם ההורה האחר למידת החומרה של העמדה המתנכרת של הילד כלפי ההורה המנוכר. בשונה מגרדנר שהתמקד בילד, דרנל התמקד בעיקר בהורה. גישה נוספת שהביעה עמדה ביקורתית כלפי הגדרתו של

גרדנר וטענה כנגדו כי המשגתו פשטנית מדי ומתמקדת בעיקר ב"שטיפת מוח" (שהיא בעיקרה אקט מודע ומכוון) של ההורה המנכר כסיבה אטיולוגית מרכזית להיווצרות ניכור, ייצגה מודל רב-משתנים להבנת התופעה. גישה זו, שתפסה תאוצה בשנים מאוחרות יותר, סברה כי יש לבחון ריבוי משתנים הקשורים לחיי הנישואין טרם הפרידה, לתהליך הפרידה, לפגיעות הפסיכולוגית המוקדמת של ההורים ושל הילד, לעוצמת הקונפליקט בין ההורים ולהקשר של ההליך המשפטי (Johnston, 2003; Kelly & Johnston, 2001; Fidler & Bala, 2010). אולם, בין אם ההתמקדות היא במאפייני הילד או ההורה, בין אם בדינמיקה המשפחתית, ובין אם נצפית מעורבות של שני ההורים בדוגמת מודל משולב (היברידי) (Woodall & Woodall, 2017), הרי שישנה הבנה כי בבסיס התופעה קיימת חבלה אקטיבית או פסיבית של הורה דומיננטי המשפיע על הילד בסירובו לקיים קשר עם ההורה האחר (Darnall, 2010; Fidler & Bala, 2010).

ב. מאפייני ההורה המנכר

בבואנו לבחון את הקשר של הילד עם ההורה המנכר, עלינו להתייחס למאפייניו המשפחתיים והאישיותיים של הורה זה, לאסטרטגיות שהוא נוקט כדי לחבל בקשר שבין הילד להורה האחר, וכן למערכת היחסים שהוא מפתח עם הילד שיש בה אפיונים של קואליציה פתלוגית (Woodall, & Woodall, 2019).

באופן כללי, ניתן לראות כי משפחות בקונפליקט גבוה מתאפיינות בפרה-דיספוזיציה (נטייה מוקדמת) לרמת חרדה גבוהה, קושי לשאת מצבי עמימות ואי-ודאות, נוקשות קוגניטיבית וקושי בשימוש בתהליכי מנטליזציה (היכולת של אדם לתת משמעות ופרשנות להתנהגותו ולהתנהגות אחרים במונחים של מחשבות, רגשות ואמונות). על בסיס זה, האקולוגיה של הגירושין והפרידה מאפשרת מצע זמין להתפרצות אקוטית יותר של קואליציה פתלוגית בין הורה מנכר לילדו ולהתפתחות של ניכור הורי. משפחות שבהן יש הורים המשתמשים בהתנהגות מנכרת מתאפיינות על פי רוב ברמת מובחנות נמוכה, כלומר ההורים נוטים להשליך את החרדה שלהם על דמות זמינה כגון ילדיהם (Kerr & Bowen, 1988). ניתן גם לראות כי גיל הילדים וטיב היחסים הקודמים עם ההורים אינו מהווה אינדיקציה לגבי הסיכון לניכור. הניכור יכול להתפתח מייד לאחר הגירושין, הרבה זמן לאחריהם, בקרב צעירים או מתבגרים, יכול לערב את כל הילדים במשפחה או רק חלק מהם. ממצא בולט הוא שלרוב, המנכר הוא ההורה המשמורן ושהניכור קשור יותר ליחסים לאחר הגירושין ולא לפנייהם. ממצא זה בדבר התפתחות הניכור דווקא לאחר הגירושין משקף כי ניכור

מתפתח תחת אקלים משפחתי ייחודי ובהקשר של אקולוגיה המעוררת שילוב של דחק גבוה עם פיצול במבניות של המשפחה. סוגיה זו רלוונטית בעיקר סביב ההיבט האבחנתי המתייחס לניכור כמובחן מתופעה של פוסט-טראומה (PTSD - Post Traumatic Stress Disorder), הכוללת היסטוריית יחסים מוקדמת של טראומה, התעללות ופתולוגיה משפחתית, וככזה המתפתח בהקשר של פרידה וחרף יחסים קודמים תקינים ונורמטיביים (Peltz, Dennison, Lee & Barber, 2004).

בהיבט המשפחתי הבין-דורי, ניתן לראות כי אחד המרכיבים המזוהים ביותר במשפחות עם ניכור הורי הוא קיומם של נתקים והסתה במשפחות המוצא של ההורים המנכרים. הניסיון הקליני מראה שאצל רבים מההורים המנכרים קיימת היסטוריה משפחתית של נתקים ארוכי זמן ורבי-שנים בין בני משפחה קרובים. נוסף על כך, נמצא כי במשפחות של מנכרים קיימת שכיחות גבוהה יותר של הסתה של בני משפחה כנגד בני משפחה אחרים. ניתן ללמוד מכך שהסתת ילדים וניכור הורי הם תופעה נלמדת ושיש בה מרכיב של העברה בין-דורית (Baker & Verrocchio, 2015; Ben-Ami, 2011).

בהיבט האישיותי, נמצאה עדות נרחבת המייחסת להורים מנכרים, נוסף על רמות תפקוד תקינות, גם מאפיינים אלו: קושי באינדיבידואציה (נפרדות) שלהם מהילד, רמת חרדה מוגברת של ההורה, קושי לשאת מצבי עמימות, צורך מוגבר בשליטה, נוקשות מחשבתית, רפלקציה נמוכה על מניעיהם ועל התנהגותם, רמת מובחנות עצמית נמוכה, קושי לבטא טווח רחב של רגשות, חשדנות ותוקפנות, שימוש במנגנוני הגנה של הכחשה, השלכה ופיצול, תהליכי עיבוד מידע דיכוטומיים ("הכול או לא כלום", "שחור/לבן"), וחלק גדול מהם נמצאו מאופיינים בהפרעות אישיות שונות, כגון הפרעת אישיות גבולית, פרנואידית, אנטי-סוציאלית, כשהבולטת מבניהן היא הפרעת אישיות נרקסיסטית (Darnall, 2011; Ellis & Boyan, 2010; Gardner et al., 2006; Lorandos, Bernet & Sauber, 2013; Miller, 2013).

בהיבט הבין-אישי במערכת היחסים של ההורה המנכר והילד, תוארו בספרות מאפיינים נוספים בנוגע לקשר הפתולוגי שנמצא בין הורה מנכר לבין ילדיו. הורים מנכרים פועלים מתוך תפיסה עצמית קורבנית ומתגוננת או כזו שבאה להגן על הילדים מפני ההורה האחר. במקרים רבים, ההורים המנכרים משמרים ברית והזדהות חזקה של הילדים עימם תוך הפעלת מאמץ לשמר את עצמם כפגיעים וכמועדפים. מאמץ זה מסייע לילדים להפנים מאפיינים של שליליות ודחייה כלפי קיום הקשר עם ההורה המנוכר (Garber, 2011). נוסף על כך, תיאורטיקנים

נוספים (Jacobs, 1988; Kernberg, 1991; Rice, 1978) התייחסו לעוצמת הפגיעה הנרקיסיסטית ולזעם של ההורה כמרכיב קריטי בגישת הילד כלפי ההורה השני או לתלות פתולוגית בין הילד להורה, שנועדה להגן על שניהם מפני תחושת אובדן בלתי-נסבלת בתגובה לפרידה ומפני החרדה שמתעוררת בעקבותיה. בהקשר זה, נמצא שילדים פגיעים לניכור כאשר הם תופסים את ההורה המנכר כתלוי רגשית בדחייה שלהם את ההורה המנוכר. לעיתים, הילד חש שההורה המנכר שביר, ובעקבות כך הוא מפתח תפקיד הורי ומגונן כלפיו בסכסוך. במילים אחרות, מערכת יחסים זו בין ההורה המנכר לילדו תתאפיין בדיפוזיות בין ההורה לילד, בקושי בנפרדות ובהפרדה בין רגשות ומחשבות של ההורה לבין אלו של ילדו, בהיעדר גבולות, בחודרנות פסיכולוגית רבה כלפי הילד, בהיפוך תפקידים (parentification), ביחסים סמי-זוגיים (spousification), בשליטה פסיכולוגית, בתפעול חשיבה ובריסון של צורכי ההתקשרות של הילד, של רעיונותיו ושל מחשבותיו (Baker & Verrocchio, 2014; Barber & Harmon, 2002; Peris & Emery, 2005).

ג. דרכי ניכור של ההורה המנכר

הספרות מתארת כי ההורה המנכר יכול להתאפיין בדרגות שונות של רמות מודעות לניכור, למוטיבציה לקיימו ולאסטרטגיות ההתנהגות שבהן הוא משתמש. חלק מההורים המנכרים יעשו שימוש מודע, מכון וישיר בהתנהגויות אלו כדי לפתח בילד עמדה פסיכולוגית והתנהגותית מנכרת כלפי ההורה האחר, אולם חלק מההורים המנכרים אינם עושים זאת בצורה מודעת ותחת אסטרטגיה כלשהי. נוסף על כך, ההורה המנכר יכול להפעיל ניכור ברמה פעילה או סבילה. הרמה הפעילה תכלול התנהגויות אקטיביות, כגון דרישה לפעולה ולהתנהגות מנכרת של הילד, עידוד מכון להתאכזרות כלפי ההורה המנוכר, שימוש בתגמולים והמרצה של הילד בתהליך התנכרותו להורה המנוכר, שימוש בביטויים שליליים והכפשה והשמצה של ההורה האחר בנוכחות הילד. הרמה הסבילה תיעשה באמצעות חשיפה של הילד לסכסוך ולעמדתו הקורבנית של ההורה (לדוגמה, חשיפת הילד לשיחות עם עורך דין או עם חברים), בקשת נחמה של ההורה המנכר מהילד בגין מצב רוח או תחושת עצב שנגרמה בגין ההורה האחר, תלונות על היעדר יכולת לאפשר לילד קניות או צרכים חומריים בעקבות התנהגות ההורה האחר וכיו"ב. עמדה פסיבית יותר יכולה להתבטא בתמיכה בלתי מילולית בהתנהגותו המתנכרת של הילד, בעידוד "שקט", בשימוש בהבעות פנים ובסימנים לא ורבאליים וכן בהעדר אכיפת סמכות מצד ההורה המנכר כשהילדים מסרבים לקיים את זמני השהות עם ההורה

המנוכר, או מפגינים כלפיו תוקפנות מילולית (השמצות, הכפשות, נאצות, בוז) או פיזית (Baker & Ben-Ami, 2011). בייקר ודרנל (Baker & Darnall, 2006) תיארו 66 דרכים לניכור, בין אם ההורה המנוכר מודע או לא מודע לניכור שהוא מפעיל ובין אם מעשיו אקטיביים או סבילים. קלוור וריבלין (Clawar & Rivlin, 2013) תיארו אף הם אסטרטגיות ספציפיות שהודגמו בדיאלוגים שתועדו בין הורים מנוכרים לילדיהם.

לצורך סקירה זו קיבצנו את כלל האסטרטגיות לכמה אשכולות בולטים:

מאפיינים של האדרה נרקיסיסטית של הילד – ההורה המנוכר עלול להפעיל מערכת יחסים נרקיסיסטית עם הילד הנתון להשפעת ההתנכרות בכך שהוא מספק לילד כוח גרנדיוזי, נותן לו לחוש חשיבות רבה ועליונות (למשל, מעורר בילד קנאה ותחרות אל מול אחאים ודואג לשמר בילד תחושה של בלעדיות מול חברי משפחה אחרים, שמירת סודות משותפים), ומספק תגמולים חומריים ופסיכולוגיים כדי לשמר מעמד ייחודי זה (Baker & Darnall, 2006). מאפיינים אלו יכולים לחשוף מצב של גבולות מטושטשים בין ההורה המנוכר לילד, היפוך תפקידים, ושימוש של ההורה בהגברת כוחו של הילד כקואליציה נגד ההורה המנוכר (Johnston, Walters, & Olesen, 2005).

מאפיינים של שליטה פסיכולוגית, התניית חיבה ועוררות של אשמה – שליטה פסיכולוגית תתייחס לניסיונות של ההורה לשלוט בילד בשיטות פסיכולוגיות שמעודדות תלות, מעכבות התפתחות של ייחוד אישי ואינן מתקפות את תחושת העצמי שלו. ישנו שימוש בתהליכים חודרניים מניפולטיביים כמו החדרת חרדה, עירור רגשות אשמה, הסגת אהבה והתניית חיבה כדי לאלץ את הילד להיענות לבקשות ההורה (Allen, Hauser, Bell & O' Connor, 1994; Barber, 1996; Gray, 1965; Schaefer, 1999; Steinberg, 1999). ההורה המנוכר מפעיל מערכת גלויה ו/או סמויה להתניית התנהגויות של דחייה כלפי ההורה המנוכר שמצופות מהילד. הוא אף מספק לילד תגמול (התפעמות, האדרה, חיבה, תגמול חומרי) סביב מצבים שבהם הילד מדגים התנהגות מתנכרת כלפי ההורה המנוכר ותלות בהורה המנוכר. באמצעות מערכת התניות זו, הילד לומד אילו תגובות מפיקות אצל ההורה המנוכר נחת, סיפוק, רגיעה (Summers & Summers, 2006). נוסף על כך, התניית החיבה יכולה לכלול עוררות של אשמה לגבי הקשר שהילד מקיים עם ההורה המנוכר והרעפת חום כלפי הילד בתגובה לסימני דחייה כלפי ההורה המנוכר (Johnston et al., 2005a). בהקשר זה, נמצא שהקנטת הילד לאחר שחזר מזמני שהות עם ההורה המנוכר ועוררות של אשמה על כך שבילה עימו, מסייעות לעידוד אקטיבי

של ניכור הילד כלפי ההורה (Rowen & Emery, 2014). במובן זה, ההורה המנכר דואג לשמר בעקביות את העמדה של הילד בתוך פיצול נאמנויות, חושף אותו לתכנים ולמצבים פסיכולוגיים שבהם הילד ער לפיצול, ובה בעת ער לתגמול שהוא זוכה לו בעקבות התמיכה בהורה המנכר (Bradford & Barber, 2005).

תמרון חשיבה והשפעה על תהליכי עיבוד מידע – הורים מנכרים נוטים להפגין רגשות שליליים כלפי רגשות חיוביים של הילד בדיאלוג על ההורה המנוכר. הם מפגינים שלל של רגשות כאלו (חרדה, כעס, עצב, חשדנות, האשמה), שנועדו להפיק בילד תחושת אמפתיה כלפי קורבנותם של ההורים המנכרים ותחושת עוינות כלפי ההורה המנוכר. יש לציין כי השמצה אינה מרכיב בודד ומכריע בניכור, ונראה כי חשיפה להשמצה אינה מהווה אך ורק מודל של חיקוי עבור הילד, אלא גורמת לו לכעוס יותר, לחוש חצוי בין ההורים ואף לחוש בידוד רב. לעיתים קיימת הטמעת רגשות שליליים בילד ואסוציאציות של פחד וחרדה מפני ההורה האחר ויצירת הסברים שמטרתם לעורר בילד חשש מפני נוכחותו של ההורה המנוכר, מה שתורם לתודעה שלילית אצל הילד בדבר כוונות הזדון של ההורה המנוכר ורצונו לנטוש את הילד או להזניחו. יתרה מכך, ההורה המנכר מטמיע בילד דימויים הקושרים אסוציאטיבית שליליות להורה המנוכר (בהתייחס לאישיותו, למעשיו, לסגנון חייו, לבית שבו הוא גר וכיו"ב) על ידי שימוש ברמזים, באמירות (לא בשאלות). ההורה המנכר מתמרן את חשיבתו העוינת של הילד על ידי הגזמת האירועים והוצאתם ממידתם הטבעית ("הוא לקח לך את הטלפון מהיד. זו אלימות שצריך להתלונן עליה במשטרה"); הוא מפרש את האירועים באופן מעוות כאילו ההורה האחר מכוון לנטוש או לפגוע בילד ("הוא לא משלם מזונות כי רוצה שתרגע למוות ושתחיה בבושה ובעוני"); מספק סימנים לילד על פגיעה של ההורה המנוכר בו (במרכיבים של חינוך, דת ומוסר, טיב ההורות, האחריות ההורית, תזונה וכיו"ב); מייצר הכוונה מילולית ומחשבתית וסיבתיות לכך שההורה המנוכר הוא פוגעני ושהילד הוא הקורבן של כך ("אני ממש מצטער שאתה נאלץ לבקר את אימא שלך ולעבור את כל מה שאתה עובר, זו התעללות אין ספק"); ועד לבחירת רכיב פגיעה משותף אידאולוגי ("אנחנו הקורבן של האימא הפוגענית והבוגדת"). אם לילד יש תחושות שליליות כלפי ההורה המנוכר, ההורה המנכר מעצים אותן, למשל באמצעות תיקוף הנאמר, היעדר התייחסות למציאות, שתיקה פסיבית מול אמירות שליליות של הילד וייצוג שלו בפני הרשויות כדובר אמת בלעדית וככזה הזקוק להגנה (Verrocchio & Baker, 2015).

ד. מאפייני ההורה המנוכר

המחקר ניסה להתמודד עם השאלה האם ניתן לנבא אילו מאפיינים אישיותיים מהווים גורמי סיכון להורות במשבר פרידה וגירושין ולהתנכרות הילדים להוריהם. עצם השאלה אם יש גורמים אישיותיים משותפים לא אחת העלתה ביקורת סביב החשש להטלת אשמה כלפי ההורה המנוכר, שחש סבל רב בעקבות הדחייה החריפה וסירוב הילד לקשר עימו. באופן כללי, חוקרים הציגו תכונות משותפות המאפיינות הורים שנמצאים בסיכון להיות מנוכרים, כמו: חוסר סבלנות, נוקשות, ריחוק רגשי, חסך במיומנויות, נרקיסיזם, כעס והימנעות (Baker & Andre, 2008; Friedlander & Walters, 2010; Godbout & Parent, 2012; Johnston, 2003; Kelly & Johnston, 2001; Lamminen, 2013).

קיימים מחקרים ספציפיים יותר (Baker, 2006; Fidler & Bala, 2010; Kelly & Johnston, 2001; Kopetski, 1998) שניסו לתאר תמונת מדויקת יותר של מאפיינים אישיותיים של הורים מנוכרים כפי שיתוארו בסעיפים שלהלן:

(א) מידה של פסיביות כללית לגבי אינטראקציה במערכות יחסים קרובות ונטייה להימנע מקונפליקטים ומאבקי כוח. מאפיינים אלו משליכים על מידת היוזמה והחיוניות שהורים אלו מגלים בעת התרחקות ילדם מהם, וכן על חוויה ועל מסרים של חוסר אונים וחוסר יכולת למצוא פתרון למצב. לעיתים, גישה זו נובעת מחוסר רצון של ההורה המנוכר להוסיף ללחץ שבו הילד נמצא, ומאמונה כי בבוא העת, הילד יבין בעצמו את התמונה האמיתית ויתקרב מחדש. שלל מסרים אלו העוברים באופן גלוי וסמוי לילד המנוכר, עשויים להתפרש אצל הילד כוויתור של ההורה על הקשר עימו.

(ב) כשל אמפתי ומסרים של דחייה כלפי הילד מצד ההורה המנוכר. כפי שקורה בתהליכי העברה והעברה נגדית, ההורה שחש פגיעה והשפלה מיחס הילד כלפיו, משיב לו באותה צורה, ללא היכולת להבדיל בין המסית למוסת ולראות את הילד כ"חייל בצבא ההורה המנוכר".

(ג) סגנון הורות נוקשה של הורה עשוי גם כן להוות קרקע להפיכתו להורה מנוכר. ילדים להורים מסוכסכים יטו לזכור גישה חינוכית כוללת או אירועים חד-פעמיים שהתבטאו בנוקשות, בביקורתיות או בתובענות יתר – שלא אחת באות לידי ביטוי בציפיות מחמירות, בהצבת גבולות קשוחה או במתן עונשים הנחווים כמשפילים.

(ד) חוסר בשלות וחוסר נפרדות רגשית של ההורה המנוכר לעיתים תוך עיסוק בעצמו בצורה מוגזמת ותוך חוסר פניות לתפקידו ולמעמדו כהורה. ייתכן כי

לאורך הנישואים, הילד חווה את אותו הורה כמעמיד את צרכיו ואת סיפוקיו לפני אלו של הילד, וכעת, זיכרון זה מתועל לפרשנות שלפיה הדבר מייצג את חוסר התעניינותו של אותו הורה בחייו וביחסים עימו.

אף אם ביטויים מסוימים לכל אחד ממאפיינים אלו או לכמה מהם יחד אכן התרחשו במציאות, הם מהווים חלק מיחסי הורים ילדים בטווח הנורמטיבי ואינם מצדיקים את עוצמות הכעס והדחייה של הילד המנוכר.

ה. מאפייני הילד המנוכר

ילדים רבים נחשפים לסכסוכי גירושין בעצימות גבוהה, אך רק חלקם נשאבים לדינאמיקה של ניכור כלפי אחד ההורים, עובדה המלמדת כי קיימים גורמים נוספים המשפיעים על התנהגות מנכרת של ילד בנוסף לגורם העיקרי שהוא הסתת ההורה. כמה מאפיינים נמצאו כגורמי סיכון להתנכרות ילד לאחד מהוריו (Kelly & Johnston, 2001). מאפיינים אלו נחשבים כמועידים ילדים מסוימים יותר מאחרים להישאב לעמדה המנכרת את אחד מהוריהם:

מבחינה גילאית, ישנה הערכה כי ילדים בין הגילאים 9–15 נמצאים בשלב ההתפתחותי הפגיע ביותר להיבלע רגשית בסכסוך ולהזדהות עם הורה אחד על חשבון ההורה האחר (Baker et al., 2012; Kelly & Johnston, 2001). קביעה זו מבוססת על ההנחה כי נדרשת בשלות קוגניטיבית ורגשית לשיפוט מוסרי ולשימוש בצידוקים מוסריים היושבים בבסיס הכעס והבוז שילדים אלו מבטאים כלפי ההורה המנוכר (שאלות כמו: מי מההורים הביא לפרידה? מי מהם יותר נפגע ופגיע? מי צריך או ראוי יותר לתמיכתו?). מסיבה זו, לטענת החוקרים, קיימת סבירות נמוכה יותר להיתקל בילדים מנוכרים לפני גיל 7–8, שכאמור בגילים אלו בשלים פחות להזדהות מוסרית הנדרשת מהם במישרין או בעקיפין מצד ההורה המנוכר. ילדים בגילאים אלו נוטים לשכוח מהר יותר את הטיעונים כנגד ההורה המנוכר, להשתחרר מהר יותר מתחושות כעס, וליהנות מזמנם עימו כשהם מחוץ לטווח הנוכחות עם ההורה המנוכר. עם זאת, ילדים קטנים שנחשפים במשך שנים להתנהגויות מנכרות מפתחים דחייה מוצקה ונוקשה בהגיעם לאותה בשלות קוגניטיבית ורגשית. כמו כן, כשילדים בגילאים אלו גדלים לצד אחים בוגרים מהם, עקב החשיפה להתנהגויות שכאלה מצד אחיהם, הם עלולים לאמץ התנהגויות מנכרות על אף גילם המוקדם ותבניות חשיבה מוגבלות. הנחה זו לגבי הגיל המועד ביותר להישאב למציאות של ניכור הורי אינה שוללת את הופעתם של מקרים

שבהם ילדים או נערים מגיבים להתנהגויות ולמסרים מנכרים באופן מלא (Fidler & Bala, 2010). מבחינה מגדרית, מחקרים לא מצאו הבדלים בין בנים לבנות ביחס לסיכוייהם להישאב לסכסוכי הוריהם (Harman, Biringen, Ratajack, Outland & Kraus, 2016; Kelly, 2000; Schwartz, 2015).

מאפייני הילד והשלב ההתפתחותי שלו מהווים גם הם גורם חוסן או סיכון להישאבות של ילד לעמדה מנכרת. ככלל, ילדים שנחשפים להסתה כשאישינותם מגובשת באורח בריא, חסינים יותר מפני הישאבות לסכסוך ולהשלכותיו. ככל שלילד אישיות פחות חרדתית ופחות נמנעת (תוצרי רמת התקשרות ראשונית), כך הוא עשוי להגיב טוב יותר ללחצים בסביבה המשפחתית ולהיות פגיע פחות למצבים של הפחדה ושל עוררות חרדה מצד הוריו המנסים ליצור עימו ברית. מאידך גיסא, ילד עם בעיות הסתגלות מועד יותר לחוש אשם בסכסוך הוריו, וילד בעל דימוי עצמי נמוך וחשיבה נוקשה של שחור-לבן נוח יותר להפעלה במניפולציות המבטיחות נאמנות ואהבת הורה מוחלטות לצד שאר הבטחות לגבי מעמדו הייחודי (Johnson & Szurek, 1952). ככל שלילדים אישיות מגובשת יותר, הם מגלים יתר בהירות חשיבתית, תובנות ושיפוטיות מוסריים עצמאיים, ומצליחים לנטרל את מידת הפגיעות של המאבק ההורי הגלוי. ילדים שכאלו מוקירים – על אף הלחצים, הכעסים או העצבות שמלווים את חייהם – את דמות ההורה המנוכר ואת הקשר איתו, ונמצאים בסיכון מופחת לניתוק הקשר. יתרה מכך, משפחה מורחבת תומכת שיש לה חלק פעיל בחיי הילד, שיש עימה קשרים קודמים מיטיבים ושאינה נוטלת חלק בסכסוך בין ההורים, נמצאה מאפשרת עמידות של הילד בפני תהליכי ניכור של אחד ההורים (Kelly & Johnston, 2001). נוסף על כך, גם בקרב ילדים הנשאבים למצבי ניכור בדרגות שונות, הרכבי המאפיינים הקשורים למצוקה ולפגיעה אינם אחידים ואינם מתבטאים באופן טהור ובלעדי, אלא דרך אסטרטגיות הימנעות והפגנת מיומנויות מצומצמות מול אתגרים אישיים וביחסים עם אחרים (Johnston, 2005; Johnston et al., 2005a).

בגרות מנטאלית משפיעה גם על העוצמה של חוויית הנטישה שילדים מנוכרים חשים לא פעם כלפי ההורה שעזב או שנגרע מחייהם. חוסר יכולת מנטאלית או חוסר מידע להבנת מורכבות העזיבה, מביאים את הילדים לתפוס את פרידת ההורים כנטישה שלהם, תחושה שמתעצמת אצל ילדים שהיו קרובים להורה "שהלק" או אף מועדפים עליו, והם נותרים עם בלבול גדול מול החסך הפתאומי בהורה הלא משמורן. הדבר נכון גם לגבי ילדים שהיו תלויים מאוד פיזית ו/או

רגשית בהורה המנוכר. תחושת נטישה עלולה להיווצר גם במצבים שבהם נכנס בן-זוג חדש לחיי ההורה המנוכר (Johnston, 2005; Johnston, Baker et al., 2012; Roseby & Kuehnle, 2009a).

לסיכום, מגוון נסיבות עלול להוות סיכון להיווצרות עמדה מנוכרת של ילד להורה: חשיפת הילד להיסטוריית סכסוכים בין ההורים בעת שהיו יחד; אופי הפרידה (השפלה, פגיעה); תפקידו בפרידה (תיווך, לחצי נאמנות); יחסי התקשרות מוקדמים; האישיות של כל אחד מהוריו; תמיכת אנשי טיפול; הימצאות בני משפחה מורחבת בסביבתו ואיכות הקשרים עימם.

4. השלכות ארוכות טווח

בין אם נייחס לתופעת הניכור ההורי חשיפה של הילד להסתה של אחד ההורים כלפי ההורה האחר, חשיפה לקונפליקט גבוה מצד שני ההורים או בעיות קודמות ביחסי הורה-ילד, הרי שילדים אלו נתונים לתחושת דחק מתמשכת המאופיינת בשלל סימפטומים בעלי השלכות פוגעניות משמעותיות להתפתחותם.

מחקרים מראים כי במשפחות שבהן המודלים ההוריים השגרתיים נחשבים לדיס-פונקציונאליים, מנוכרים, כוחניים או אלימים, גובר הסיכון לפגיעה בהתפתחות הנפשית התקינה בהווה ולהשלכות שליליות על איכות חייהם בבגרות (Felitti et al., 1998). הספרות המחקרית על ילדים להורים המצויים בסכסוכי גירושין מתייחסת להשלכות שליליות ברמה הביולוגית (עיוותים או עיכובים הורמונאליים, לחץ דם גבוה, התקפות כאבי בטן וכאבי ראש); ברמה הרגשית (רמות חרדה ודחק רגשי, דיכאון, התמכרויות); ברמה הקוגניטיבית (התפתחות המוח, יכולות חשיבה ולמידה, ריכוז וסקרנות); וברמה החברתית (דימוי עצמי, אבהות נעדרת, איכות יחסים זוגיים בבגרות) (Barber, Stolz, Olsen, Collins & Burchinal, 2005; Mustonen, Huurre, Kiviruusu, Haukka & Aro, 2011; Vezzezzetti, 2016).

עם זאת, עדויות קליניות ומחקרים אמפיריים עדכניים יותר שבחנו באופן שיטתי את ההשלכות הנפשיות בקרב מבוגרים שחוו התנהגות מנכרת בילדותם, מלמדים כי ההשלכות של מצבי ניכור הן ייחודיות, מגוונות ומנבאות פסיכופתולוגיה עם היבטים התנהגותיים, חשיבתיים ורגשיים במישור האישי והבין-אישי (Baker, 2005b). כך נמצא שבמקרים רבים, ניכור הורי קשור לחרדת פרידה גבוהה ופתולוגית של הילד מהורה המנכר והיפוך תפקידים אקוטי בינו לבין הורה זה (Johnston, Roseby, Gardner et al., 2005a; Kuehnle, 2009b). גרדנר ועמיתיו (2006) תיעדו סימפטומים של חרדת נטישה, דיסוציאציות (כתוצאה מהפיצולים הרגשיים הנדרשים), דלזיות (כתוצאה ממחשבות השווא המופנמות), בעיות בזהות ופסיכופתיה. קלינאים אחרים זיהו אצל ילדים מנוכרים שיעורים גבוהים של בעיות למידה, בעיות ריכוז (Darnall, 1999), תלותיות גבוהה ופתולוגית והזדהות עם התוקפן - ההורה המנכר (Bernet, von Boch-Galhau, Baker & Morrison, 2010).

ברמה האישית, חווית הפיצול וחוסר האמון המתמשכים מייצרים בעיות בתחושת הנפרדות העצמית ונטייה להתמזגות באחר, המהווים בסיס להתפתחות של הפרעות אישיות מאוחר יותר. הפנמה של חלקים דחויים אצל ההורה המנוכר, אשמה על דחיית הורה או נטישה של אחאים וספקות לגבי ערכם ושוויים העצמי ("אינני ראוי", "אינני אהוב", "אני נטוש") פוגעים בתחושות המסוגלות ובדימוי העצמי עד כדי שנאה עצמית (Kelly & Johnston, 2001). לעיתים, במהופך, עקב עמדת הכוח הניתנת להם בקביעת מעמדו של ההורה המנוכר, דימויים העצמי של ילדים אלו מוגזם והם מאמצים תחושה עצמית גרנדיוזית, המתעלמת מנורמות חברתיות ומזלזלת בסמכות (Warshak, 2015a). היבט זה ניכר במיוחד בבטאם אמירות וחשיבה השאלים מעולמם של המבוגרים ומשקפים בגרות נפשית מדומה שאינה תואמת את התפתחותם הנפשית והרגשית (Kopetski, 1998) (pseudo-maturity). מבחינה התנהגותית, חלקם מבטאים שליטה נמוכה בדחפים ובוויסות של תוקפנות (Lampel, 1996). ברמה החשיבתית, החשיפה לסכסוך הממושך והלא-רציונאלי פוגמת בשיפוט המציאות של חלקם וגורמת לנטייה לעיבוד מידע פשטני ונוקשה (Kopetski, Gardner, Sauber & Lorandos, 2006).

ברמה החברתית והבין-אישית, התהליכים הפסיכולוגיים המלווים דחייה לא רציונאלית ויחס מתאכזר כלפי הורה מצד ילדו, זולגים לתוך יחסיהם הבין-אישיים והחברתיים של ילדים מנוכרים בבגרותם. ילדים אלו מפתחים נוקשות חשיבתית ותפיסתית (Hands & Warshak, 2011) ומגלים קושי גדול יותר מול מצבים אמביוולנטיים (Johnston et al., 2005a). ההכרח לאמץ את עמדת ההורה המנוכר כפשוטה פוגעת בפיתוח חשיבה ביקורתית ויצירת תחושת כוח מלאכותית ומוגזמת שאינה מותאמת לגילם ולכוחותיהם וכן עמדה של זכות יתר הפועלת נגדם במישור הבין-אישי (Warshak, 2013). ילדים מנוכרים נוטים לפצל את המציאות המורכבת לשחור ולבן, לבוז לילדים המחזיקים בעמדות אחרות משלהם ולקטוע חברויות שבהן מתעורר קונפליקט. כתוצאה מהמודל הכושל של פתרון בעיות בין הוריהם, ילדים אלו מתקשים להתמודד עם מחלוקות ביחסים ולהפגין מיומנויות לפתרון בעיות תוך התדיינות (Baker et al., 2012; Kelly & Johnston, 2001; Schwartz, 2015). באופן שכזה, מערכות יחסים רבות בסביבתם החברתית והמשפחתית של ילדים מנוכרים נקטעות, לדוגמה יחסיהם עם בני משפחה של ההורה המנוכר (Kelly & Lamb, 2003). נתקים שכאלה פוגעים בדימוי העצמי באופן שגורמים לילד לחוש שנאה עצמית כלפי חלק ממי שהוא, ואף מפתחים חוסר ביטחון כלפי מסוגלותו לתפקד כיאות במישור החברתי והזוגי (Bernet et al., 2010).

מבחינה פסיכו-דינמית, נראה כי ילדים אשר חיים תחת אקלים אמביוולנטי וקונפליקטואלי בהיבט של לויאליות, מתאפיינים במשאלה גרנדיוזית לכוח. משאלה זו מסייעת להם להימנע מחרדה סביב קונפליקט נאמנויות בלתי נסבל. הברית עם ההורה המנכר נותנת לילד כוח ומרחב שבו עבירות כגון אכזריות, ניצול ורוע כלפי ההורה המנוכר הן מותרות. התנהגות מענישה, נוקמת וגרימת כאב רגשי להורה המנוכר נועדה להשיב לילד שליטה ותחושת אונים סביב חוויות פחד וחוסר שליטה (Naso, 2012). יתרה מכך, ילדים הגדלים במשפחות שיש בהן ניכור הורי נושאים פעמים רבות את הסימפטום הפתולוגי, ומעורבותם בסכסוך הזוגי מסייעת להפחתת רמת החרדה של הוריהם בתהליך פרידה כאוב הכרוך באי-ודאות ובהיעדר תחושת שליטה פסיכולוגית (Kerig, 2005) כתמיכה לכך, נמצא שילדים פגיעים לניכור כשהם תופסים את ההורה המנכר כתלוי רגשית בדחייה שלהם את המנוכר (Dunne & Hedrick, 1994).

הממצאים האמפיריים בדבר השלכות ארוכות טווח של חשיפה להתנהגות מנכרת של הורה בילדות הם ראשוניים בלבד, אולם הם הולכים ומתגבשים בשנים האחרונות. למשל, בייקר (Baker, 2007) ערכה מחקר אורך על מבוגרים שסבלו בילדותם מניכור הורי, ומצאה השלכות שליליות בכמה היבטים אישיים ובין-אישיים. ברמה האישית, הנחקרים דיווחו על פגיעה בדימוי העצמי (65% מהנחקרים עם דימוי עצמי ירוד), על שנאה עצמית, על אפיזודות של דיכאון (בקרב 70% מהנחקרים) כתוצאה מהאמונה שלא היו אהובים על ידי ההורה המנוכר ומהפרידה הארוכה ממנו ועל נטייה לשימוש בסמים ולשתיית אלכוהול כדי לטשטש את רגשות הכאב והאובדן שלהם. ברמה הבין-אישית, דווח על יותר בעיות בפיתוח אמון בין-אישי (40% מהנחקרים); 50% הפכו למנוכרים בעצמם מילדיהם שלהם; ו-57.5% חוו גירושין באחוזים גבוהים בהשוואה לאוכלוסייה הכללית. שני הנתונים האחרונים מצביעים על נטייה חזקה של העברה בין-דורית של יחסי קרבה בעייתיים ככלל ועל שחזור של דינאמיקות ניכור בפרט. ממצאי המחקר של בייקר מלמדים שניכור הורי הוא סוג של התעללות נפשית בילד, ושתוצאותיו קשות וניכרות לאורך זמן: דיכאון וחוסר שביעות רצון כרוניים הרווחים במיוחד בעקבות חוסר יכולתם של בוגרים אלו לעבד בילדותם את אובדן ההורה המנוכר ולהתאבל עליו כיאות; נטייה לתלות רגשית מוגברת הקשורה בדימוי עצמי נמוך; רגשות אשמה מוגברים כשהם לומדים להכיר ביחסם להורה המנוכר ובלבול בהתפתחות ובגיבוש הזהות העצמית (Bernet et al., 2010). מחקרי רטרוספקטיבה נוספים מצאו תימוכין לממצאיה של בייקר והדגימו מאפיינים של עיוות של המציאות, בוחן מציאות לקוי, חוסר

אמפתיה לזולת, יחסים סימביוטיים, חשיבה דיכוטומית, הערכה עצמית מופרזת, אי-כבוד לסמכות וקושי משמעותי בהסתגלות למסגרות וכן שימוש גבוה יותר בחומרים ממכרים (Baker & Ben-Ami, 2011).

מחקרים אחרים שהתייחסו למדדים כוללניים יותר, כמו מסוגלות, אוטונומיה ורווחה אישית, הראו אף הם פגיעה ממשית בבגרות בקרב מי שנחשף לניכור בילדותו. הממצאים הראו מועדות מובהקת לכלל ההשלכות השליליות בקרב בוגרים שחוו מסרים מנכרים בילדותם לעומת נחקרים שלא חוו הורים מסיתים. ניתן לראות בממצאים אלו אישוש להנחה המרכזית כי לניכור השלכות הרסניות במיוחד בהשוואה להורים מתגרשים שנמנעו מלערב את ילדיהם במחלוקות ביניהם (Ben-Ami & Baker, 2012; Bernet, Baker & Verrocchio, 2015; Bernet et al., 2010). יתרה מכך, גם ללא תהליכי הסתה ברורים, נראה שחשיפה לקונפליקט נאמנויות בילדות נמצאה כבעלת השפעה ארוכת טווח על היבטים של הסתגלות, יחסים קרובים ודימוי עצמי (Verrocchio, Baker & Bernet, 2016).

לסיכום, בוגרים אשר נחשפו בילדותם להתנהגות מנכרת נוטים להיות מאושרים פחות לאורך חייהם, פגיעים יותר מול מצבי סיכון ומועדים לקשיים רבים יותר במערכות יחסיהם הקרובות, בייחוד ברמה הזוגית וכהורים לילדים.

5. ניכור הורי: התעללות פסיכולוגית

לאור השלכות כבדות אלו על חייהם העתידיים של ילדים, ישנה הסכמה גוברת והולכת בקרב אנשי המקצוע כי ניכור הורי הוא סוג של התעללות רגשית ופסיכולוגית לכל דבר ועניין. הסיכון להשלכות השליליות של סכסוכי גירושין בעצימות גבוהה גבוה בצורה מובהקת עבור ילדים מנוכרים לעומת ילדי גירושין שאינם נתונים למאבק והסתה מסוג זה (Baker, 2005a; Baker & Damall, 2007; Ben-Ami & Baker, 2012; Gardner et al., 2006; Johnston et al., 2005b; Kopetski, Gardner, et al., 2006; al., 2006). האינטנסיביות הרגשית שחווים ילדים מנוכרים לאורך זמן ממושך – בעיסוק החודרני והכלל-מערכתי בגירושין ובהגנות הבלתי יציבות העומדות לרשותם – מציפה את עולמם הפנימי וגובה מהם מחיר כבד באיכות חייהם האישית והבין-אישית בעודם ילדים, ומאחר יותר כאנשים בוגרים (Kelly & Johnston, 2001; Kopetski, 1998; Schwartz, 2015).

לכן, קיימת הסכמה הולכת וגוברת שעל מערכת המשפט ועל הרשויות להגנת הילד (רווחה, חוק נוער) להכיר בילד המתאפיין בניכור הורי כסובל מהתעללות פסיכולוגית (Rowen & Emery, 2014; Verrocchio et al., 2016). אוסטרליה וברזיל הן מהמדינות הראשונות אשר הכירו בניכור הורי כסוג של אלימות במשפחה אשר גורם נזק לילדים ומהווה התעללות בהם (Harman, Kruk & Hines, 2018).

התעללות פסיכולוגית מאובחנת על ידי זיהוי מאפיינים חוזרים ונשנים בהתנהגות ההורה למניעת צרכיו הפסיכולוגיים הבסיסיים של הילד (ביטחון, חינוך, תמיכה חברתית ורגשית, גרייה קוגניטיבית) ולהעברת מסר לילד שהוא פגום, חסר ערך, אינו ראוי לאהבה ואינו רצוי. ההתעללות יכולה להיות אקטיבית (איום על הילד) או פסיבית (הזנחה, התעלמות) (Garbarino, 1998). התעללות פסיכולוגית כוללת בתוכה את המאפיינים הבאים: (Bingeli, Hart & Brassard, 2001; Hart & Brassard, 1991; Klika & Conte, 2017).

1. זלזול ודחייה: פעולות ורבוליות ולא ורבוליות של ההורה שדוחות את הילד וממעיטות בערכו:

- א. השפלה, המעטת ערך ואופנים אחרים של טיפול שיש בהם דחייה ועוינות כלפי הילד;
- ב. השפלה, המעטת ערך ואופנים אחרים של טיפול שיש בהם דחייה ועוינות כלפי דמויות משמעותיות לילד, כמו הורים, אחים, ומשפחה מורחבת;

- ג. ביוש ושימת לעג המופנים לילד ולמאפייניו או במצבים שבהם הוא מביע רגשות טבעיים כמו חיבה, צער, כעס או אובדן;
- ד. הפליית ילד באופן עקבי בענישה, בביקורת, בדרישה לא שוויונית לביצוע מטלות בית, בתגמולים מועטים;
- ה. השפלה פומבית;
- ו. התעמרות נפשית.

2. ניצול והשחתה – פעולות הורה שנועדו לעודד את הילד לפתח התנהגויות ועמדות לא נאותות (הרס עצמי, אנטי-סוציאלי, עברייני, מתנגד או התנהגויות לא נורמטיביות אחרות):

- א. עידוד, עיצוב, למידה ומתן הרשאה להתנהגות אנטי-סוציאלית;
- ב. עידוד, עיצוב, למידה ומתן הרשאה להפר אמן או להיות אכזרי כלפי אדם אחר;
- ג. הגבלה, מניעה, הפרעה והפחתת ערך ישירה של יחסים משמעותיים של הילד (הגבלת תקשורת של הילד עם אחד מהוריו לצד אמירות לילד שחוסר התקשורת נובע מחוסר רצונו של ההורה האחר או מחוסר אהבתו);
- ד. עידוד, עיצוב, למידה ומתן הרשאה להתנהגות לא מותאמת התפתחותית (פרנטיפיקציה, אדאלטיפיקציה, אינפנטיליזציה, ציפייה מהילד לממש את חלומות ההורה);
- ה. הכנעת הילד על ידי מעורבות יתר חמורה, חודרנות, שתלטנות, מתן אפשרות מועטה לרצונות ולמאווים של הילד, לתחושותיו, לתפיסתו, למשאלותיו, ניהול מוחלט של חיי הילד ושל רצונותיו ותפעולו (עוררות של אשמה, עוררות והגברה של חרדה, איום במניעת אהבה, התניית חיבה, הצבת הילד בקונפליקט נאמנויות שלפיו הוא מועד לאכזב או להיכשל, גרימת דיסאורינטציה לילד על ידי הפיכת אמת לשקר וההיפך);
- ו. הגבלה, מניעה, הפרעה והפחתת ערך של התפתחות הילד בתחומים קוגניטיביים, חברתיים, רגשיים ופיזיים (למשל, ההורה בודה מחלות של הילד ומשכנע אותו שהוא חולה).

3. **הפחדה, השלטת טרור: התנהגות ההורה שיש בה איומים בפגיעה פיזית בילד, בהריגתו, בנטישתו או איומים בנטישה של דמויות משמעותיות לו ובפגיעה בהם, שימת הילד במצב מפחיד ומסוכן:**

- א. חשיפת הילד לנסיבות מפחידות וכאוטיות
- ב. הצבת הילד במצב שמזוהה כמסוכן לו
- ג. נטישת הילד או איומים על נטישתו
- ד. הצבת ציפיות נוקשות או לא מציאותיות המלוות באיום באובדן / בפגיעה / בסכנה אם הילד לא יממש את הציפיות ממנו
- ה. איום במימוש אלימות כלפי הילד
- ו. הצבת הילד בקונפליקט נאמנויות שלפיו עליו לבחור לקיים קשר רק עם הורה אחד
- ז. מניעת נגישות של הילד לאמצעי הגיינה, לתזונה
- ח. מניעת שינה, מנוחה.

4. **חוסר זמינות רגשית – התנהגות ההורה שמתעלמת מצורכי הילד לקשר עם ההורה וממאמצי הילד לקיים קשר כזה (כישלון בהבעת חיבה, אהבה ומעורבות, הפגנת אינטראקציה רגשית מינימלית כלפי הילד):**

- א. חוסר מוטיבציה לקיים קשר עם הילד, ניתוק ממנו
- ב. כישלון בהבעת חיבה, אהבה, דאגה, מעורבות
- ג. ניתוק, חוסר זמינות ומעורבות במצבים שבהם הילד זקוק לביטחון.

5. **בידוד – התנהגות ההורה חושפת הכחשה עקבית ולא סבירה כלפי אפשרויותיו של הילד לקיים קשר, יחסים ותקשורת עם מבוגרים או עם קבוצת השווים בבית או מחוצה לו:**

- א. הצבת מגבלות לא סבירות על חופש הפעולה ועל התנועה של הילד בסביבתו
- ב. הצבת מגבלות לא סבירות על אינטראקציות חברתיות עם חברי משפחה, עם אחאים וכיו"ב.

לסיכום, ילד שיחסיו עם הוריו מאופיינים בניכור הורי, יחווה כמה מהביטויים המגדירים התעללות פסיכולוגית. אימוץ תפיסה זו מחייב התערבות מיידית בילדים אלו וכן עמדה מקצועית אתית וטיפולית כמו במקרים של ילדים נפגעי אלימות פיזית ומינית. כפי שנראה בהמשך לעמדה שניכור הורי מהווה התעללות ישנן השלכות רחבות מבחינת דרכי הטיפול.

6. שכיחות התופעה

שיעורי התופעה של ניכור הורי עדיין אינם ברורים (Fidler & Bala, 2010; Saini, 2012; Johnston, Fidler & Bala, 2012) ומחקרים מדווחים על היקפים שונים מאוד. למנעד זה שתי סיבות עיקריות: האחת תלויה בדרגת הניכור הנבחנת וכיצד מוגדר קריטריון הניכור: האם מודדים התנהגויות מנכרות (alienating behaviors) הכוללות העברת מגוון מסרים שליליים גלויים וסמויים לילד, או ניכור מלא, שכיח פחות, ובו ילד מסרב לקשר עם הורה כך שהקשר חדל (severe parental alienation). סיבה שנייה למנעד, מתודולוגית גם היא, נוגעת לאופי המדגם: את מי מודדים והיכן. במדגם בעל אופי קליני, כמו במקרים שמגיעים לשירותים לטיפול משפחתי או בתיקים של סכסוכי משמורת בבתי המשפט, יתקבלו שיעורים גבוהים יותר של התופעה מאשר במדגמים מייצגים של כלל האוכלוסייה. כך לדוגמה, בשירותים לרווחת הילד בארה"ב נמצא כי בקרב משפחות עם סכסוכי משמורת, שכיחות המקרים של התנהגויות מנכרות קרובה ל-25% (Baker, 2010), ל-20% (Kopetski, 2005; Rand, Rand & Kopetski, 1998) ול-40% (Lampel, 1996). הערכה דומה לגבי יחס שיעור הניכור מתוך כלל קבוצת המשפחות שעברו גירושין, עולה ממחקר ראשוני שנעשה על התופעה בהולנד, שם העריכו החוקרים כי 20% מילדי גירושין אינם בקשר עם ההורה הלא משמורן (Spruijt, Eikelenboom, Harmeling, 2005; Stokkers & Kormos, 2005). קלאור וריבלין (Clawar & Rivlin, 1991) מצאו במדגם של משפחות שחוו סכסוכי גירושין שבכ-80% מהמקרים היו השמצות ושטיפת מוח (badmouthing and brainwashing) מצד הורה אחד כלפי ההורה האחר שנכללו בהגדרת הניכור.

לעומת שיעורים אלו, מדגמים קהילתיים ומדגמים מורים על שיעורים נמוכים יותר, כמו 9% במדגם הסתברותי סביב ניכור חמור (Harman, Leder-Elder, 2016; Biringen, & Bernet et al., 2010) בחן את היקף הילדים בארה"ב שגדלים להורים פרודים וגרושים (20%), ועל בסיס שקלול של מחקרים רבים שבחן, הגיע למסקנה כי 1/4 מהמקרים הללו מאופיינים בסכסוכים קשים ומתמשכים; ומתוכם 1/5 מגיעים לכדי ניכור מלא, קרי 1% מהאוכלוסייה הכללית בארה"ב.

מחקרים שעסקו בשכיחות התופעה התייחסו גם להיבט המגדרי בתהליכי ניכור הורי. וורשאק (Warshak, 2015a) תיאר כי ההנחה הראשונית של גרדנר התייחסה

לכך שילדים מתנכרים בעיקר לאבות ולא לאימהות (Fidler & Bala, 2010; Kopetski, Rand & Rand, 2006), אולם הנחה זו אוששה במידה חלקית בלבד. הממצאים כיום מתייחסים לא להיבט המגדרי, אלא לעדות הברורה שהורים משמורנים מנכרים יותר מלא משמורנים ושהיבט המגדרי נראה כי גם אימהות וגם אבות נמצאים בסכנה לניכור כשהם אינם משמורנים וכאשר להורה המשמורן או המנכר יש רצון לחבל בקשר של ילדם עם ההורה האחר (Berns, 2001; Hands & Warshak, 2011; Warshak, 2010a).

לסיכום, כמו בתחומים אחרים, המגבלות המתודולוגיות בבחינת שכיחות הניכור ההורי מקשות על אמידת היקפה המדויק של התופעה. מהמחקרים בנושא עולה תמונה ברורה שמדובר בתופעה רחבה, בעיקר כשהיא נבחנת בקרב משפחות עם סכסוכי גירושין ובפרט כשסכסוכים אלו כוללים מאבקים על הילדים. במקרים אלו, ההסתברות למאפיינים של התנהגות מנכרת גבוהה.

7. מניעה

קיימת בספרות התייחסות מעטה למניעה של תופעת הניכור ההורי. התיאורטיקנים מסכימים כי יש להפנות מאמצים רבים למניעה, אולם חסר ידע מסודר ומתועד. אלו המתייחסים לתהליכי מניעה של התפרצות ניכור הורי, מתמקדים בצורך בהתערבות מהירה וייחודית בשלבים הראשונים לזיהוי משפחות בסכסוך גירושין עתיר קונפליקט. ג'פה ועמיתיו (Jaffe, Ashbourne & Mamo, 2010), מתארים כי קיימת חשיבות רבה למניעת התופעה על ידי מעבר מהיר מההתנהלות המשפטית סביב משמורת וזמני שהות הנדונים בבימ"ש לטיפול של רשויות הרווחה שאמורות לבצע הערכה מהירה בדבר עוצמת הקונפליקט הזוגי מבחינת תקשורת, שיתוף פעולה, מורכבות הסוגיות והערכת מסוכנות לקשר של הילד עם ההורה האחר. מעבר מהיר זה בין הרשויות וקיום הערכת מסוכנות לא רק בהקשר של מסוכנות ההורה כלפי ילדו, אלא בהקשר של מסוכנות ההורה כלפי קיום הקשר בין הילד להורה השני, וכן הפניה להתערבות מהירה נמצאו קשורים לרמות גבוהות של הסכמה ולשימוש מופחת בשירותי רווחה (Kulak, Pruett, VanderSluis, McKnight & Francis, 2008). ווראשק (Warshak, 2015b) תומך אף הוא בפרספקטיבה זו ומתאר כי בתיעוד של מקרים אשר העמדה המשפטית בהם הייתה ברורה ומהירה ורשויות ההגנה על הילד הפנו את המשפחה לתוכניות פסיכו-חינוכיות שמותאמות להתמודדות עם קונפליקט בעוצמה גבוהה, נמצאו הקלה ואף מניעה של התפרצות הניכור.

נוסף על כך, מניעה יכולה להתקיים כשיחידות הסיוע לצד בתי המשפט מבצעות הערכה בדבר עוצמת הקונפליקט, ומפנות את ההורים לאנשי מקצוע שעוסקים ספציפית בהתערבות מסוג שותפות הורית, תיאום הורי או למידה פסיכו-חינוכית (Arbuthnot & Gordon, 1996; Miller, 2013).

דרנל (Darnall, 1999) מוסיף כי כבר בשלבי ההמלצה של עו"ס לסדרי דין (custody evaluator) לבית המשפט, קיימת חשיבות רבה להמלצה על משמורת משותפת ולשווינויות בזמני שהות, תוך הקפדה ברורה מצד שניהם על קיום זמני השהות. כמו כן, כשקיים זיהוי בדבר סכסוך בעוצמה חריפה, יש להפנות את ההורים לתוכניות פסיכו-חינוכיות הממוקדות בתקשורת, ביצירת ערכים משותפים בבתים נפרדים, בפעילויות הורה-ילד, במיומנויות פתרון בעיות ובהבנת השפעת

נזקי הסכסוך על הילדים. בהקשר זה יש לציין כי אפקט מניעתי משמעותי נמצא כשרשויות הרווחה מזהות רמת עצימות גבוהה של הקונפליקט וסכנה לחבלה בקשר של הילד עם אחד מהוריו. במצב כזה, מעורבות מהירה של רשויות להגנת הילד (בישראל הכוונה לעו"ס לחוק נוער) משמעותית ומפחיתה התפרצות של ניכור (Jaffe & Crooks, 2004; Jaffe, Johnston, Crooks & Bala, 2008).

לסיכום, מניעה עוסקת בשילוב שבין מערכת המשפט לבין מערכת הטיפול והיא מחייבת מהירות תגובה, אבחון מיידי, קבלת החלטות מדויקת והפניה לגורמי טיפול המומחים בהתערבויות ממוקדות בהקשר זה, כבר בשלבים הראשונים של זיהוי משפחה בסיכון להתפתחות ניכור.

8. אבחון של ניכור הורי ומערכת יחסים הורה מנוכר-ילד

אבחון של ניכור הורי על פי היבט זה יכלול התייחסות למאפיינים של הילד ולדרכי הניכור של ההורה.

א. זיהוי מאפייני ניכור הורי לפי גרדנר (Gardner, 1985)

א.1 ריאיון ילד

גרדנר הציע לתשאל את הילד ולבדוק האם מתקיימים המאפיינים הבאים (Gardner, 1985a):

1) קמפיין של השמצה כלפי ההורה המנוכר; 2) סיבתיות נמוכה להשמצות; 3) היעדר תחושה אמביוולנטית (דו-ערכיות) מצד הילד כלפי ההורים, אידיאליזציה (האדרה) כלפי ההורה המנוכר ודבליאציה (הפחתת ערך) כלפי ההורה האחר; 4) העדר אשמה של הילד כלפי ההורה המנוכר; 5) שימוש של הילד בהשאלת מילים, משפטים ואמירות מההורה המנוכר כדי להצדיק את הדחייה שלו כלפי ההורה המנוכר; 6) פנומן החושב העצמאי (אמירות של הילד שהתפיסה שלו היא אוטונומית ולא בעקבות השפעת ההורה המנוכר); 7) תמיכה רפלקסיבית בהורה המנוכר בקונפליקט; 8) התפשטות העוינות של הילד גם כלפי המשפחה המורחבת של ההורה המנוכר, חבריו ומכריו.

על פי גישה זו, כאשר המאפיינים הללו מופיעים בדרגות חומרה משתנות ומול עדויות שלפיהן ההורה המנוכר אינו מתעלל או מזניח, הרי שהילד מפגין ניכור הורי ללא סיבה ממשית (Gardner, 1998). המאבחן לפי גישה זו יראיין את הילד ויסמן את המאפיינים אם הם קיימים. קיימת ביקורת על גישה זו שטוענת כי שמונה מאפיינים אלו לא תוקפו מחקרית וכי מכיוון שאין תוקף למושג תסמונת הורי שלא ניתן לערוך שימוש בהם, אם כי קיימת הסכמה בקרב קלינאים שמאפיינים אלו נצפו אצל ילדים בעלי ניכור הורי.

א.2 שאלונים

הפריחה בתחום המחקר בנושא ניכור הורי וכיצד לאבחנו (Harman, Bernet, & Harman, 2019), תרמה לפיתוח שאלונים המנסים לאתר ניכור הורי.

מבין מה שידוע בהקשר ספציפי של ניכור הורי, בייקר פיתחה מספר שאלונים שמשמשים את אנשי המקצוע בתחום (Baker & Eichler, 2016). אחד מהם נועד להעריך באיזו מידה הילד מגיב באופן עקבי למאפיינים של ניכור (BAQ - The Baker Alienation Questionnaire, Baker et al., 2012). השאלון כולל 8 פריטים שמודדים באיזו מידה הילד מפגין דחייה גבוהה כלפי הורה אחד ואידיאליזציה גבוהה כלפי ההורה האחר. לדוגמה: "כמה זיכרונות טובים יש לך מאימך?" "אם ההורים שלך מתווכחים ביניהם, מי בדרך כלל צודק לדעתך?" השאלון הצליח להבחין בין ילדים הסובלים מניכור לעומת כאלו שלא וכיום הוא בתהליכי תיקוף נרחבים יותר.

בייקר פיתחה שאלון נוסף (Baker & Ben-Ami, 2011) בן 20 היגדים (BSQ - Baker Strategy Questionnaire) שנועדו להעריך התנהגויות של הורים המיועדות לגרום לניכור של ילדיהם כלפי ההורה האחר. הסולם מדורג על סולם ליקרט בן 5 נקודות כאשר המהימנות הפנימית נמצאה גבוהה (אלפא קרונברך .95). מהימנות פנימית זו משקפת שהפריטים של השאלון מתקפים את התופעה שהוא בודק ושניתן לעשות בשאלון שימוש כדי לבדוק את התופעה. דוגמאות לפריטים מהשאלון: הגבלת מגע; הכבדה על קיום תקשורת עם ההורה האחר; מביע עוצב כשהילד מתנחם בהורה האחר; מאלץ את הילד לבחור בין בילוי זמן עימו לבין בילוי זמן עם ההורה האחר; דורש בלעדיות מהילד; מבקש מהילד לרגל אחרי ההורה האחר; מכנה את ההורה האחר בשמו הפרטי; מכנה את בן/בת-זוגו החדש בכינוי אבא/אמא; מונע מהילד להיות בקשר עם המשפחה המורחבת של ההורה האחר; מעיר הערות שליליות בנוכחות הילד על ההורה האחר; מעודד כעס של הילד ועוינות כלפי ההורה האחר.

בייקר תיארה שהסולם נמצא בקשר חיובי מובהק עם תוצאות שליליות ארוכות טווח במחקרים נוספים שבהם בדקה בוגרים שחוו ניכור הורי בילדותם (Baker & Ben-Ami, 2011; Ben-Ami & Baker, 2012; Verrocchio et al., 2016).

סולם נוסף לבדיקה של עמדה מפוצלת ודיכוטומית כלפי ההורים פותח על ידי ברנט ועמיתיו (Bernet, Gregory, Reay & Rohner, 2017). סולם קבלה-דחייה של הורה (PARQ - The Parental Acceptance-Rejection Questionnaire) הינו סולם כמותני בן 60 היגדים הבודקים כיצד הילד מתאר את הוריו כאשר הוא נשאל לגבי כל הורה בנפרד. התשובות מדורגות על פני סולם ליקרט בן 4 נקודות כאשר ניקוד 1 מייצג "תמיד נכון", ואילו ניקוד 4 מייצג "כמעט אף פעם לא נכון". שציונים נמוכים בסולם זה משקפים מידת חיוביות גבוהה יותר בתיאור ההורה, וציונים

גבוהים – מידת שליליות רבה יותר בתיאור ההורה, לדוגמה: "אבי אומר עליו דברים טובים". מחקרם הצליח להדגים כי ילדים מנוכרים שלא חוו התעללות הציגו עמדה מפוצלת וחסרת אמביוולנציה כלפי הורה המנוכר שלפיה ההורה הדחוי נתפס כשלילי וההורה המועדף נתפס כחיובי, ואילו ילדים שתפסו את הוריהם כמתעללים הציגו רמות גבוהות יותר של אמביוולנציה. זיהוי מורחב של מאפייני ניכור הורי אצל הילד ואצל ההורה המנוכר.

הבקורת על השאלון מתמקדת בהאם פיצול (Splitting) אכן מנבא ניכור הורי במתכונתו הקלאסית (Milchman, 2019).

שאלון נוסף להערכת ניכור הורי פותח על ידי רולנאדס (RPAS: Rowlands Parental Alienation Scale, 2018) אשר מודד קריטריונים ספציפיים של ניכור הורי. החוקר הדגים ניתוח גורמים לשמונת המאפיינים שהציע גארדנר (Gardner, 2003) ותיקף 5 מבין 8 המאפיינים (קמפיין של השמצות, פנומן החושב העצמאי, תמיכה רפלקסיבית, תסריטים מושאלים והרחבת השנאה/עוינות). הבקורת על השאלון מתייחסת לכך שלא הוצג תוקף מבחין לשאלון על פני שאלונים אחרים המעריכים יחסי הורה-ילד כמו ה-CPRS (CPRS: Child Parent Relationship Scale, Pianta, 2002), או השאלון של בייקר ודרנל (Baker, & Darnall, 2007). שאלון נוסף שהוזכר בנסיון לאתר ניכור הורי התייחס למדד של אידיאליזציה עצמית ופיצול כמרכיבים מובחנים של ניכור הורי. שאלון האישיות הרב שלבי של מינסוטה (MMPI 2 – Minnesota Multiphasic Personality Inventory-2) הנו מבחן אישיות למבוגרים שיכול לסייע בזיהוי של הורה שמתאר את עצמו במונחים של אידיאליזציה עצמית לעומת דה-ולואציה של האחר (Graham, 2006). נמצא שהורים מנוכרים נוטים לתאר את עצמם באופנים אידיליים בהשוואה להורים אחרים שאינם משמורנים (Gordon, Stoffey, Bottinelli, 1998; Siegel, & Langford, 2008).

3.א מאפיינים

לצורך סקירה זו, איגדנו את כלל המאפיינים המופיעים בספרות לגבי ניכור הורי, ובכלל זה מאפיינים נוספים מעבר למאפיינים הקלאסיים שתיאר גרדנר (Gardner, 1998). המאפיינים המרכזיים המוצגים בסקירה זו (Bernet et al., 2015; Cartwright, 1993; Dunne & Hedrick, 1994; Ellis, 2008; Ellis & Boyan, 2010; Johnston et al., 2009a; Lampel, 1996; Lee & Olesen, 2001; Lowenstein, 2010; Woodall, 2017, 2019) מבוססים על ריאיון ועל שיח של איש המקצוע עם הילד המנוכר, עם שני הוריו ועם משפחת המוצא. יש לציין כי המאפיינים המוצגים

רק בחלקם תוקפו מחקרית אולם הם מתוארים בספרות הקלינית כמרכזיים ביותר וככאלו שמשתקפים באופן חזרתי בראיונות עם ילדים מנוכרים (Templer, Matthewson, Haines, & Cox, 2017). להלן סקירה שלהם:

הפחתה/דיכוי של הצורך לקשר עם ההורה הדחוי: מאפיין זה מתייחס לדיכוי של מערכת ההתקשרות של הילד כשהמוטיבציה ההורית של ההורה המנוכר מצויה בטווח תקין ונורמלי. מאפיין זה מתייחס למידה שבה הילד עורך מינימיזציה (הפחתת חשיבות) למשמעות ההורה המנוכר בחייו; לאופן שבו הילד מכחיד צורכי התקשרות כלפי ההורה באופן אקטיבי ומכוון; ולביטויים המשקפים דיכוי כל סימן של רצון לזמינות רגשית כלפי ההורה במצבי דחק ומצוקה. נוסף על כך, הילד אינו מגלה סימנים של אבל, מצוקה, צער וגעגוע לדמות ההתקשרות שהיא ההורה המנוכר. משפטים אופייניים בהקשר זה הם: "אני לא צריך אבא בחיים שלי, מספיקה לי אימא", "אימא זה דבר מיותר לחלוטין", "מאז שההורים שלי התגרשו אני מאושר כי יש לי את אבא שלי ואני לא זקוק להורה נוסף".

עמדה מפחיתת ערך כלפי דמות ההתקשרות המנוכרת: מאפיין זה מתייחס להפחתת ערך ניכרת של ההורה המנוכר. הילד קורא להורה המנוכר בשמו, מסרב לכנותו אבא/אימא, מתייחס בבוז ובסלידה ליכולותיו, לאישיותו, להתנהגותו ולהקשר המשפחתי שלו. משפטים אופייניים בהקשר זה הם: "האדם הזה לא ראוי להיות אב", "אימא שלי היא אדם נחות וגם המשפחה שלה נחותה ולכן לא ראוי לקשר איתי", "אני לא קורא לו אבא כי הוא תת-אדם, האוגר שלי יותר חשוב לי ממנו".

התייחסות חד-ממדית ונעדרת דו-ערכיות (אמביוולנטיות) בתיאור דמות ההתקשרות המנוכרת: מאפיין זה מתייחס למידה שבה הילד תופס את ההורה המנוכר באופן חד-ממדי, נעדר מורכבות ושטוח. הילד מתאר את ההורה ללא תחושה של דו-ערכיות (תחושות סותרות או מורכבות) כאשר תיאור זה מתייחס להורה, לאישיותו, למאפייניו ולהתנהגותו באופן שטחי, רדוד וחוזר על עצמו. הילד יכול לומר שההורה הוא רע או עצלן ומזניח כשהתיאור חוזר על עצמו וכשאין כל התייחסות נוספת אליו, ואינו יכול לספק תיאורים המעידים על אמביוולנטיות טבעית ומתבקשת ביחסי הורה-ילד.

כוח לא מותאם (גרנדיוזיות): הילד מפגין תפיסה גרנדיוזית המדגימה כוח לא מותאם בהיררכיה המשפחתית והוא שיפוטי כלפי ההורה המנוכר באופן מועצם. מאפיין זה משקף תפיסה עצמית של הילד שהוא בעל הכוח לקבל החלטות בדבר

קיום הקשר עם ההורה המנוכר ובדבר עניינים משפחתיים אחרים (הקשורים לאחיו, להורה המנכר וכו'). תפיסה זו אינה מותאמת שלב התפתחותי ונראה כי הילד מפגין כוח רב שאינו מצבי או זמני, אלא משקף דפוס נרחב ומקיף ביחסיו עם ההורה המנוכר. משפטים אופייניים בהקשר זה הם: "אף אחד לא יכול להכריח אותי לראות את אבא שלי, גם לא אימא שלי"; "אני לא שואל את השופט ולא מעניין אותי שהוא חושב שאני צריך לראות את אימא שלי"; "אני מחליטה בבית מי יפגוש את אבא ומי לא".

פיצול: מאפיין זה מתייחס לגישה מפוצלת של הילד כלפי הוריו שלפיה ההורה המנכר מתואר באידיאליזציה רבה ובהכחשה של כל חלק שלילי – כטוב מוחלט, ואילו ההורה המנוכר מתואר כרע מוחלט וכלא מתאים לחלוטין בתפקודו תוך הכחשה של כל חלק חיובי. הילד משתמש במכניזם של פיצול כדי להקטין תחושת אמביוולנטיות המאפיינת מצב של קונפליקט נאמנויות. במצב כזה, תהליך ההכללה של טוב או רע ייטה להתפשט לגבי משפחות המוצא. משפטים אופייניים בהקשר זה הם: "אימא שלי היא מלאך טהור, מעולם לא היה לי שום ויכוח או ריב איתה. אבא שלי לעומתה הוא שטן מוחלט, מעולם לא היה בו משהו טוב, הוא נולד רע"; "אבא שלי האדם היחיד שאני אוהב בחיי, אותו ואת משפחתו. אימא שלי היא האדם היחיד שאני שונא בחיי, אותה ואת משפחתה. אין באבא שלי משהו אחד לא טוב ואין משהו אחד טוב באימא שלי. הם הפוכים. הוא רק טוב והיא רק רעה ושטנית".

אמונה כוזבת (לא מציאותית) יציבה: מאפיין זה מתייחס להפגנת אמונות כלפי ההורה המנוכר שהן כוזבות ואינן משתנות גם מול עדויות/ראיות סותרות. תפיסת הקורבנות של הילד את ההורה המנכר ותפיסת ההתעללות של ההורה המנוכר אינה מותאמת מציאות. יתרה מכך, פרקטיקות ההורות של ההורה המנוכר נראות תקינות ובטוחות הנורמלי. הילד משמר חשיבה דלזיונית שההורה מתנכל לו וההורה המנוכר נתפס בעיניו באופן שלילי בצורה יוצאת דופן ועקבית. משפטים אופייניים בהקשר זה הם: "אבא שלי בכוונה פנה לבית המשפט וביקש מפגשים איתי כדי שיהיה לי רע, כי הוא נהנה כשאני סובל"; "אימא שלי מביאה לנו אוכל עם רעל לכן אבא שלי צודק כשהוא שומר עלינו ולא נותן לנו לאכול מהאוכל שהיא מביאה בביקורים".

דיכוי של זיכרונות חיוביים: מאפיין זה מתייחס למצב שבו הילד מתאר שכחה מוחלטת של זיכרונות חיוביים קודמים בקשר שבינו לבין ההורה המנוכר. הילד יכול לתאר כי אינו זוכר אירועי חיים, מצבים או אינטראקציות רגילות ושגרתיות עם ההורה המנוכר כשהדגש הוא על היעדר מוחלט של זיכרונות המשמרים עמדה

חיובית או אינטראקציה שיש בה אלמנטים חיוביים בקשר. התייחסות זו קיימת למרות עדויות סותרות העולות ממסמכים, מתמונות, מאלבומים או מתיאור של בני משפחה מורחבת ושל עדים אחרים לאינטראקציה המוקדמת בין ההורה לילד.

היעדר ארגון במרחב, בזמן ובהקשר של זיכרונות: מאפיין זה מתייחס למידה שבה הילד מתאר מצבים המספקים עדות לשומע על מניעיו השליליים של ההורה המנוכר, אולם תיאורים אלו אינם הגיוניים, אינם מותאמים ואינם סבירים, וניכרות בהם סתירות רבות והיעדר הלימה. למשל, הילד לא היה נוכח, או שהיה צעיר מכדי לזכור: "אבא שלי התעלל בי כבר כשהגעתי מהתינוקיה ונהג להרביץ לי כל לילה"; או תמונות שהמנכר הראה לילד מאירועים שהילד לא נכח בהם או שהילד לא היה בגיל סביר לזכור את התמונה: "אבא שלי הראה לי תמונה שאימא שלי ניסתה לזרוק אותי מהחלון כשהייתי ילד קטן".

היעדר אמפתיה, אשמה או חרטה: מאפיין זה מתייחס להיעדר אמפתיה מוחלט לכאב רגשי של ההורה המנוכר. הילד מפגין כלפי ההורה המנוכר עוינות, שליליות, דחייה והיעדר חרטה, חמלה או תחושת אשמה בגין מעשים המכוונים לפגוע בו, ובה בעת מפגין עמדה של ניצול כלפיו. הילד לא מסוגל לראות את זווית המבט של ההורה המנוכר והוא פונה אליו וזקוק לו רק בהקשר של צרכים חומריים או בדרישות תועלתניות כלפיו. משפטים אופייניים בהקשר זה הם: "אני שמח כשהאשה הזו (מתכוון לאימו) ממתנה בחוץ באוטו ואף אחד מאיתנו לא יוצא לראותה. אני נהנה לראות אותה סובלת"; "אני מאושרת שאבא שלי עני ואין לו כסף לחיות. הוא ראוי לעונש על כך ששילם מזונות מאוחר החודש"; "שמעתי שאימא שלי עברה תאונה ושמתתי שהיא סובלת ושוכבת לבד בבי"ח ואף ילד מילדיה לא מבקר אותה"; "אנחנו לא צריכים את אבא אלא רק שיקנה לנו דברים. הוא לא מעניין אותנו חוץ ממתנות שהוא קונה לנו. אנחנו בכוונה מנצלים אותו כדי שייגמר לו הכסף".

הימנעות מההורה: הילד שואף להימנע מחשיפה להורה המנוכר עקב עוררות של חרדה בהימצאו לידו. מדובר במידת הסירוב של הילד להיפגש עם ההורה המנוכר, לקבל ממנו מסרונים, מיילים ומתנות ולשהות בקרבתו באותו מקום, בהסבירו כי זוהי החלטתו או רצונו וכי הקשר עם ההורה מעורר בו חרדה, אי-נוחות ורגשות שליליים. הילד מגלה העדפה לניתוק הקשר.

פומביות העוינות: מאפיין זה מתייחס למידה שבה תחושת השנאה והעוינות של הילד כלפי ההורה המנוכר נלהבת ומתאפיינת ברצון עז ומוחצן להציגה כלפי דמויות מפתח. הילד נצפה כמי שבאופן ספונטני, ללא היסוס, עכבה, מבוכה או

תשאול, מספק מידע לגבי שליליותו של ההורה המנוכר, מביע רצון רב ונלהבות לתאר את מאפייניו הבעייתיים של ההורה, וזאת תוך שימוש רב בשפה שאינה מותאמת לגילו ובביטויים השאובים מתוך עולם המבוגרים.

התנהגות משתנה: הילד מפגין התנהגות משתנה כלפי המנוכר בהתאם לתנאים ציבוריים או פרטיים והוא משמר עמדה של שנאה כלפי ההורה המנוכר תחת שני מצבים: 1. כשההורה המנוכר נוכח; 2. כשאדם מפתח כמו עו"ס, מנהל מרכז קשר, שופט וכיו"ב נוכח ומשמש קהל צופה. המתח פוחת תחת שני תנאים: 1. כשהילד נמצא עם ההורה המנוכר לבד; 2. כשאין איש מפתח צופה. יש עדויות קודמות שהילד בילה עם ההורה ללא חשש ובנינוחות סבירה ביחסי הורה-ילד.

זכות יתר ועליונות: הילד מפגין כוח רב ועוצמה רבה בתחושה של זכות יתר שלפיה הוא מצפה כי כל רצון שלו יסופק על ידי ההורה המנוכר, ואם לא זוכה בכך הוא חש ראוי להענישו על פי שיפוטו. דינאמיקה זו של הענשה ניכרת בתיאורים רבים של הילד את האינטראקציה שלו עם ההורה המנוכר. משפטים אופייניים בהקשר זה הם: "אם הוא רוצה לראות אותי הוא יצטרך לשלם הרבה מאוד כסף לאימא ולאחים שלי ורק אחרי שאראה את הכסף בחשבון הבנק אני אולי אחליט אם לענות לו למסרון".

יחסי תלות לא מותאמים עם ההורה המנוכר והגנת יתר: מאפיין זה מתייחס למידה שבה הילד מפגין תלות לא מותאמת להורה המנוכר ולכידות עימו. למשל, הילד מתאר שלא הולך לישון אצל חברים או לא מבלה איתם אחה"צ כי הוא מאוד מתגעגע להורה המנוכר; הילד ישן עם ההורה ודואג לו שלא יישאר לבד, לכן אינו רוצה ללכת לזמני שהות אצל ההורה האחר; הילד מנחם את ההורה פסיכולוגית ומהווה מקור לביטחון רגשי עבור ההורה. ביטויי ההתנהגות והחשיבה לגבי תמות אלו של נפרדות אינם תואמי גיל ושלב התפתחותי. משפטים אופייניים בהקשר זה הם: "אני לא זקוקה לחברות, אימא שלי היא החברה הכי טובה שלי. אני מוותרת על מפגשים עם חברות כי אני נהנית להיות רק עם אימא שלי כל היום ואנחנו לא צריכות אף אדם אחר"; "אבא מספר לי כל מה שעובר עליו עם אימא שלי ואני מייעץ לו מה לעשות איתה. אני מגן עליו".

תמיכה רפלקסיבית בהורה המנוכר: מאפיין זה מתייחס למידה שבה הילד מפגין תמיכה מוחלטת בהורה המנוכר בכל היבט של הגירושין. הילד מגלה רמת הזדהות גבוהה עם מניעיו, עם מחשבותיו ועם התנהגותו של הורה כשהילד משקיע מאמץ לשמר עמדה דיכטומית באשר להורה המנוכר.

ב. מיידיות האבחון

הספרות רובה ככולה תומכת בהפניה מהירה לאבחון ולהתערבות משום שתהליכי הניכור נוטים להתקבע וליצור אפקט של "הדבקה" במשפחות בעלות דינמיקות של סכסוך עתיר קונפליקט ובוודאי תחת מצב שבו יש כבר ילד מנוכר במשפחה (Johnston, 2005; Miller, 2013; Warshak, 2011, 2013). התקבעות של הניכור פירושה עיוות במערכות עיבוד המידע החברתי של האדם, ומכיוון שמערכת זו מכוונית את הקשב של האדם, הרי שהיא נוטה להתקבע ולהכליל את עצמה (למשל, כך ניתן להסביר כיצד קיים תהליך של התפשטות השנאה מההורה המנוכר לבני משפחתו, לחבריו וכיו"ב). מרגע שתהליכי חשיבה התקבעו, קשה יותר לשנותם. לפיכך, התערבות מהירה בתהליכי חשיבה של משפחה שיש בה ניכור הורי היא קריטית לפרוגנוזה חיובית (Warshak, 2015b). נוסף על כך, במשפחות שיש בהן ניכור, נראה שיש רמת חרדה מוגברת מול ההורה המנוכר. בשל ערכה האבולוציוני של תחושת החרדה, היא יוצרת אפקט של "הדבקה" כך שכל בני המשפחה עלולים "להידבק" בעוררות שלה ולייצר גירוי פובי משותף בדמות ההורה המנוכר. הסכנה היא שגם ילדים שהיו עמידים בפני מצבים של שליטה פסיכולוגית ודרכי הניכור של ההורה המנוכר, יתקשו לעמוד מול אחיהם המנוכרים ומול הצורך לשמר נאמנות משפחתית (Ellis & Boyan, 2010; Emery, 1982). אפקט זה מסביר אפוא מדוע ההתערבות במשפחה עם ניכור הורי מחייבת מיידיות וזמינות גבוהה (Huurre, Junkkari & Aro, 2006).

ג. בעלי המקצוע הנדרשים להכשרה באבחון ניכור הורי

כדי לבנות מערך מובנה לטיפול בניכור הורי יש תחילה להבין מיהם הגורמים השונים העשויים לפגוש ילדים הסובלים מניכור הורי ובאילו הקשרים, ולהקנות לגורמים אלו יכולת לאבחן ניכור הורי. ישנם בעלי מקצוע שיפגשו את הילד במערכת החינוך (מורה, יועץ, גננת). אחרים ייתקלו בו במצבים שבהם הוא זקוק לטיפול רפואי (רופא, אחות), בהקשרים של דיכוי והערכת מסוכנות (שוטר, חוקר ילדים, עו"ס לחוק נוער), כחלק מכתובת תסקיר לבי"ש בדבר זמני שהות ומשמורת (עו"ס לסדרי דין) ואף במצבים של השמעת קולו של הילד במצבי סכסוך (יחידות הסיוע שלצד בתי המשפט, שופט). כפי שנאמר קודם, ניכור הורי מתאפיין בסימפטומים ספציפיים ובידע תיאורטי ופרקטי המצריך הבחנה מבדלת בין ניכור הורי לתופעות אחרות. יתרה מזאת, מהירות האבחון ומהירות ההפניה לטיפול ויצירת הבחנה מבדלת בין ניכור לתופעות אחרות הן קריטיות.

הספרות מתייחסת לכך שמאבחני ניכור הורי נדרשים לרכוש מומחיות ספציפית בזיהוי ניכור הורי, זאת כדי ליישם סטנדרטיזציה ואחידות בזיהוי אינדיקטורים תקפים לאבחון התופעה (Miller, 2013). כיום ניכר כי דרישה זו מצריכה הבחנה בין גופי ידע תקפים העוסקים באבחון ובזיהוי של דרגות חומרה של ניכור הורי ובהבחנה מובדלת של התופעה מתופעות אחרות. כמו כן, נדרשת התמחות ספציפית לאנשי המקצוע הכוללת למידה, הכשרה והסמכה בתחום (Lorandos et al., 2013; Rueda, 2004). קיימת הסכמה נרחבת כי תהליך ההכשרה צריך לכלול השכלה נרחבת בגופי ידע מדיסציפלינות שונות, כמו פסיכופתולוגיה של הפרט ושל המשפחה, פסיכולוגיה התפתחותית, יחסי אובייקט, אלימות במשפחה והבנה מעמיקה בתהליכים הקשורים להשפעתם של אירועי דחק כגון גירושין ואובדן על ילדים. אולם לא די בכך. הכשרה בנושא ניכור הורי מחייבת גם למידה ספציפית של מהו ניכור, מהם מאפייניו, מהי הסימפטומטולוגיה הייחודית לו, כיצד מזהים אפיוני ילד מנוכר בהבדלה מתופעות אחרות, סוגי הטיפול הספציפיים שיש להמליץ עליהם וכיו"ב. נוסף על כך, תהליך ההכשרה צריך לכלול סימולציות, פרקטיקום מעשי ולמידת חקר עמיתים המסייעת ליצירת סטנדרטיזציה בין בעלי המקצוע השונים שעוסקים בנושא, ובכלל זה השופטים והגורמים המקצועיים שמגישים לשופטים המלצות (Lowenstein, 2015; Lund, 1995).

ד. דרגות חומרה של ניכור הורי

הספרות מחלקת את דרגות החומרה של הניכור של ילד כלפי אחד מהוריו לשלוש דרגות (Baker, Jaffee, Bernet & Johnston, 2011; Bernet et al., 2010):

בדרגת חומרה ראשונה (mild) שהיא נמוכה, ילדים יבטאו אמירות של ביקורת ודחייה כלפי ההורה המנוכר כשהם בחברת ההורה המנוכר או בחברת אנשי מקצוע, אך ייטו ליהנות ממערכת היחסים עם הורה זה כשהם איתו, כלומר כשזמני השהות מתקיימים ותודעתם חופשית מהשפעות ההורה המנוכר. בשלב זה, מתקיימים זמני השהות, אולם הם מלווים בסימנים של עוינות, בהשמצות, בהתנהגות מתמרדת, באפקט קר ושטוח בדיאלוג עם ההורה המנוכר וב"פספוסים" בהגעה סדירה לזמני שהות אצל ההורה המנוכר. לצד אלו, ייתכנו גם ביטויים של אפקט חיובי וקיום קשר ממשי.

בשלב שני (moderate) הנחשב בינוני בעוצמת הסירוב לקיים קשר, הילד מבטא התנגדות לקשר ועמדה לעומתית ושלילית כלפי ההורה המנוכר. בשלב זה מתחיל

דילוג משמעותי יותר וויתור על זמני מפגש, תוך צורך לשכנע את הילד מחדש בכל פעם שיש מפגש עם ההורה המנוכר. לעיתים, נותר קשר עקיף של הילד עם בני משפחה כמו סבא וסבתא, דודים ובני דודים, לא פעם תוך מידור ההורה המנוכר או בשיתופו השקט והעקיף. בשלב זה, ניתן לראות אמירות ברורות של פיצול, היעדר אפקט והיעדר אמביוולנציה וסימנים נוספים של ניכור הורי. בשלב זה קיימת כבר התפשטות השנאה למשפחה המורחבת, אם כי יכולים עדיין להתקיים קשרים בעיקר באופן עקיף (מסרונים).

בשלב השלישי והחמור ביותר (severe), הילד מבטא סירוב נחרץ ועיקש לכל סוג של קשר עם ההורה המנוכר. סירובו לרוב חל גם כלפי משפחתו המורחבת. בזמני השהות, הילד עלול לברוח מההורה, ומבחינה תודעתית מחשבות השווא מושרשות עמוק ומוטמעות כזיכרון כוזב על מאפייניו המוכרים של זיכרון כוזב. בשלב זה, שעלול להימשך שנים, לא מתקיים כל קשר בין הילד להורה המנוכר.

לסיכום פרק זה, נראה שניכור הורי הוא תופעה שבה מתקיים תהליך (לעיתים מגמתי ומכוון אולם לא בהכרח) של הורה אחד (בדרך כלל המשמורן) שמסייע לניתוק הקשר בין הילד להורה האחר. אבחנה מהירה ומיידית היא קריטית וחשובה בטיפול בתופעה זו וכמוה הכשרה ייעודית לאבחון על פי דרגות חומרה משתנות.

9. הבחנה בין ניכור הורי לביטויים אחרים של קשיי קשר

כפי שהוזכר קודם לכן, ילדים מסרבים לקיים קשר עם הוריהם בתהליכי פרידה וגירושין בעקבות מכלול של סיבות כאשר רק חלקן קשורות להסתה או לחבלה מצד הורה מנכר. בפרק זה נתייחס למצבים שבהם קיים סירוב של ילד לקיים קשר עם הורה בעקבות רקע ממשי וסיבתי והיבטים של טראומה קודמת בקשר בין הילד ובין ההורה המנוכר. יש לציין כי קיימת בספרות מחלוקת בדבר חלוקה דיכוטומית בין ניכור הורי לבין סרבנות קשר, ויש הסוברים כי לא מדובר בחלוקה קטגוראלית בדבר ניכור/סרבנות, אלא בסירוב קשר על פני רצף – מתפקיד שולי של ההורה המנכר ועד לתפקיד דומיננטי בסירוב הילד לקיים קשר עם ההורה האחר (Mercer, 2019).

א. סרבנות קשר על רקע של סיבה ממשית

בסעיף זה נתייחס לאיכות ולמאפיינים של הקשר בין ההורה המנוכר והילד כאשר בבסיס הסירוב של הילד לקיים קשר עם ההורה המנוכר ישנן סיבות ממשיות – רקע ממשי, הגיוני ובר-הצדקה שבדרך כלל קשור לטראומה ולפוסט-טראומה שהילד חווה במערכת יחסים בעייתית עם ההורה המנוכר, מבלי שהייתה הסתה מצד ההורה האחר. מצב זה מכונה בספרות "סרבנות קשר". שיפוט של הילד את החוויה הפוגענית נתפס כתקין גם בהתאם לשיפוט של הסביבה החיצונית לילד.

א.1 הגדרת סרבנות קשר

סרבנות קשר, אם כן, מיוחסת למצבים שבהם ילד מסרב להימצא בקשר עם אחד מהוריו בשל סיבה ממשית שיש לה צידוק, וסירוב זה מותאם התפתחותית ונשען על תפיסה מציאותית, למשל בעקבות מצבים של התעללות, הזנחה, אלימות פיזית/מינית או מחלת נפש פוגענית (Kelly & Johnston, 2001). המשותף למצבי חיים אלו הן חוויות פוגעניות או טראומטיות שבהן הילד חש פחד או סכנה לקיומו הפיזי או הפסיכולוגי לצד תחושת חוסר אונים חריפה. יש הסוברים כי סרבנות קשר אינה מחייבת חוויה טראומטית, אלא חשיפתו של הילד לתפקוד הורי לקוי ופוגעני. הגישה המחמירה תתייחס לסירוב לקיים קשר עם הורה בעקבות חשיפה לאירוע טראומטי המעמיד בסכנה את שלמותו הפיזית או הנפשית של האדם או של אנשים

אחרים. בהקשר זה, ספר האבחנה הפסיכיאטרי DSM-IV - American Psychiatric Association, 2013 מתאר קריטריונים ברורים להפרעת דחק פוסט-טראומטית אשר הלוקים בה מרבים לשחזר את האירוע הטראומטי בחלומות, במחשבות ובדימויים חזותיים (או דרך משחק, אצל ילדים), סובלים מדריכות מוגברת, מקהות רגשית, מנדודי שינה, מסייטי לילה, מנטייה להימנע מגירויים המזכירים את האירוע הטראומטי ועוד. סימפטומים אלו מביאים למצוקה ולהימנעות מקשר והם עלולים לגרום לפגיעה משמעותית בתחום החברתי, התעסוקתי והבין-אישי. האדם הסובל מטראומה מתואר על ידי סביבתו כעצבני, כתוקפן, כדרשן וכחסר סבלנות, ומצד שני, כפסיבי, אדיש, מסוגר, מרוכז בתוך עצמו וחסר עניין בסובב אותו. הוא מרגיש מנותק וזר לסביבתו ומתנהג פעמים רבות באופן ילדותי, תלתי וחסר אונים. הסימפטומים הרבים של הפרעת הדחק הפוסט-טראומטית מתחלקים לפיכך לשלוש קטגוריות עיקריות: עירור יתר, פלישה וצמצום. עירור יתר משקף את הציפייה המתמדת לסכנה. הפלישה משקפת את החותם הבלתי נמחה של האירוע הטראומטי, והצמצום משקף את התגובה המקרה של הכניעה (אליצור, טיאנו, מוניץ ונוימן, 2010; נוי, 2000).

2.2 אבחון

על פי הקריטריונים המקובלים לאבחנה של פוסט-טראומה, נבדוק אם **האירוע הטראומטי נחוה מחדש שוב ושוב באחת (או ביותר) מן הדרכים שלהלן:**

1. זיכרונות חוזרים, לא רצוניים וחודרניים של האירוע (ילדים מעל גיל 5 נוהגים לבטא סימפטום זה במשחק חזרתי), סיוטים טראומטיים (לילדים ייתכנו חלומות מפחידים ללא תוכן הקשור לאירוע), תגובות דיסוציאטיביות (פלשבקים) שיכולות לנוע על פני רצף, החל באפיזודות קצרות ועד לאובדן מלא של מודעות, תגובתיות פיזיולוגית ברורה בעקבות חשיפה לגירויים הקשורים לטראומה.
2. הימנעות מתמשכת מגירויים המזכירים את הטראומה והקהיה של התגובתיות הכללית שיש לה שני ביטויים: 1. ניסיונות להימנע ממחשבות, תחושות או שיחות הקשורות לטראומה; 2. ניסיונות להימנע ממקומות או מאנשים המעוררים זיכרונות של הטראומה.
3. שינויים שליליים בקוגניציות ובמצב הרוח שהחלו או החריפו אחרי האירוע הטראומטי כשיש לצפות בלפחות שניים מתוך מגוון הסימפטומים: חוסר יכולת להיזכר באספקטים חשובים של הטראומה (לרוב, אמנזיה

דיסוציאטיבית שלא כתוצאה מפגיעת ראש, אלכוהול או סמים), אמונות וציפיות שליליות (לרוב מעוותות) ומתמידות על אודות העצמי והעולם ("אני פגום", "העולם מסוכן לחלוטין"), האשמה חוזרת של העצמי או של אחרים בגרימת האירוע הטראומטי או בהשלכותיו, רגשות שליליים הקשורים לטראומה (פחד, זעם, אשמה או בושה), עניין מופחת בפעילויות (בהשוואה לקודם הטראומה), תחושת זרות או ניכור מאחרים (למשל, התנהגות "רובוטית"), חוסר יכולת להרגיש רגשות – דלדול רגשי, משרעת מופחתת של רגשות חיוביים.

4. סימפטומים מוגברים של עוררות יתר (שלא היו קיימים לפני הטראומה) המתבטאים בשניים או יותר מאלה: רגזנות או התנהגות תוקפנית, הרס עצמי ו/או התנהגויות של נטילת סיכונים, דריכות מתמדת, תגובת עירור מופרזת, קשיי ריכוז, קשיי שינה (קושי להירדם או נדודי שינה).

חשוב לשים לב ולציין אם התופעות הללו מופיעות בתוספת של סימפטומים דיסוציאטיביים: תגובות הכוללות תחושות כגון depersonalization – דה-פרסונליזציה של העצמי כצופה מבחוץ או מנותק מעצמו (למשל, תחושה ש"זה לא קורה לי" או ש"נמצאים בחלום"); תחושה של חוסר מציאותיות, ריחוק או עיוותים אחרים – derealization – דה-ריאליזציה ("הדברים לא אמיתיים"). במסגרת האבחון, יש לציין אם תחילת ההופעה של הסימפטומים מושהית, דהיינו ההתפרצות המלאה של התסמונת חלה לפחות שישה חודשים לאחר הטראומה, גם אם חלק מהסימפטומים הופיעו ישירות אחרי האירוע.

לחידוד האבחנה המבדלת בין ניכור לסרבנות קשר, יש לציין שהספרות מתארת כי ילדים שהיו קורבנות להתעללות מצד הוריהם ושמגלים **סרבנות קשר על רקע של סיבה ממשית** כלפי ההורה המתעלל, נוטים במקרים רבים להפגין סימפטומים של הפרעה פוסט-טראומטית כגון: הדחקת זיכרונות טראומטיים סביב אירועים ספציפיים, עוררות סנסורית רבה, תחושת דו-ערכיות כלפי ההורה המתעלל המשקפת כמיהה ואידיאליזציה כדי לשמר בפנטזיה כדמות אינטגרטיבית (אחידה ולא מפוצלת), לצד עוררות רבה של אשמה ואחריות לטראומה וקושי ממשי בתיאור האירועים הטראומטיים. נוסף על כך, ילדים אלו אף יכולים לתאר באופן מורכב ורב-ממדי את הוריהם המתעללים (Bernet, Grgory, Reay & Rohner, 2017), ותפיסת עולמם באשר לאירועים הטראומטיים יכולה להעיד על בוחן מציאות תקין ועל התאמה לאירועים ולמצבים שהתרחשו במציאות (Baker & Baker

(Verrocchio, 2013). כפי שעולה מתיאור הקריטריונים הללו, ילדים אלו ינסו להימנע ממחשבות, מתחושות או משיחות הקשורות לטראומה, ולא ייטו לתאר את החוויה הטראומטית; הם יפגינו אמנזיה ביחס לטראומה וייטו לייחס לעצמם שליליות ואשמה ועדיין יוכלו לשמר רצון בקשר עם ההורה המתעלל ושאפה לשמור על יחסי ההתקשרות עימו (Baker, Creegan, Quinones & Rozelle, 2016).

לעומת זאת, ילדים החווים **ניכור הורי**, יפגינו נלהבות רבה והיעדר עכבה והיסוס בתיאור תכנים ואירועים מההתעללות אשר לטענתם חוו עם ההורה המנוכר; יתאפיינו לרוב בתחושת מציאותיות רבה המנומקת לפרטיה, יבטאו אפקט שטוח והיעדר מוחלט של ביטוי של צורכי התקשרות כלפי ההורה המנוכר; יבטאו היעדר תפיסה דו-ערכית של ההורה ועמדה אכזרית כלפיו; יציגו היעדר מוחלט של זיכרון לגבי כל אירועי החיים הקודמים לפרידה; יערכו הפחתת ערך חריפה כלפי ההורה המנוכר; ולרוב יתארו אותו בחד-ממדיות, כבעל מניעי זדון, רצון להרע לילד ורודפנות לשם הפקת עונג סדיסטי בלבד. תפיסת עולמם פעמים רבות כלפי ההורה המנוכר לא עולה בקנה אחד עם הנתונים העולים מהמציאות בדבר תפקודו הקודם של ההורה (Fidler & Bala, 2010; Saini et al., 2012).

עם זאת חשוב לציין כי בספרות קיימת מחלוקת לגבי היעדר אמביוולנציה ואפקט שטוח כמרכיבים שיכולים להופיע גם אצל ילדים שעברו התעללות ממשית (Milchman, 2019). לפיכך, אבחנה רחבה ככל שניתן הנה חיונית בהתייחסות לניכור ולמאפיינים של התעללות בילדים.

לסיכום פרספקטיבה זו, נראה שסרבנות קשר היא תופעה שבה ישנו סירוב של ילד לקיים קשר עם אחד מהוריו בעקבות פגיעה ממשית או בעקבות טראומה. השימוש בטרמינולוגיה יכלול הגדרות כגון הורה מתעלל/פוגע וילד נפגע/חשוף לאלימות. תפיסה זו תשפיע על תהליכי האבחון (זיהוי מאפיינים פוסט-טראומטיים של הילד) ועל הפניה לטיפול ייעודי בהקשר זה. תוטל אחריות רבה על ההורה הפוגע, והיא יכולה להביא להרחקתו מהילד לתקופת מה.

ב. קשיי קשר / כישלון קשר

כפי שתואר קודם לכן, גישה מרכזית נוספת שאינה תומכת בחלוקה הקטגוראלית של ניכור/סרבנות תתייחס להמשגה של קשיי קשר/כישלון קשר. הגישה עוסקת **בקשיי קשר/כישלון קשר** ובסירוב של ילד לקיים קשר עם אחד מהוריו בתהליך של פרידה וגירושין על רקע של סיבות רב-ממדיות (Siracusano, Barone, Lisi & Niolu,).

2015). גישה זו היא המורכבת ביותר והיא כוללת תפיסת עולם המייחסת חשיבות מרכזית ליחסים של הילד עם ההורה המנכר ועם ההורה המנוכר במקביל. הטענה המרכזית אליבא דגישה זו היא שגם אם קיימת פגיעה ממשית מצד ההורה המנוכר, הרי שקיימת בה בעת בעיה ביחסים של הילד עם ההורה המנכר באופן שמשפיע (בדרגות חומרה משתנות) על סירובו של הילד לקיים קשר עם ההורה האחר (למשל הסתה, הגנת יתר, היעדר גבולות וכיו"ב). כיום, גישה זו מקובלת בקרב אנשי המקצוע והיא מציגה תפיסה רב-ממדית שיכולה גם לכלול בתוכה את כל המאפיינים המתוארים בסעיף 8.א'3. והיא אף מתייחסת לילד עצמו ולמאפייניו הייחודיים.

ב.1 הגדרת קשיי קשר / כישלון קשר

כפי שצוין קודם לכן, פרספקטיבה זו צמחה עקב עמדה ביקורתית לנושא הניכור ההורי כפי שהוצג בצורתו הפשטנית, והציעה התייחסות רחבה יותר להתבוננות בתופעת הניכור ההורי, הן ברמת ההמשגה והן ברמות האבחנה וההתערבות. הגישה הדוגלת בפרספקטיבה זו טוענת שהעמדה המקצועית החותרת להגדרה של ניכור הורי לפי גרדנר עלולה להתמקד באופן פשטני בהורה המנכר, לחזק מאבקים משפטיים בנושא זה ולהגביר את הסכסוך בדבר האבחנה והאחריות לתופעה (לסר, 2005). פרספקטיבה זו קוראת תיגר על ההמשגה הדיכוטומית של גרדנר באשר להורה מנכר/מנוכר. במקום זאת, היא מתייחסת לסירוב ילדים לראות את הוריהם ככישלון קשר (VRR) הנובע מגורמים רבים המשקפים מודל רב-משתנים (התנהגות ההורים, כוונותיהם, הילד עצמו או הדינמיקה המשפחתית) (Ellis, 2008; Ellis & Boyan, 2010; Huff, 2015). לפי גישה זו, ניכור הורי הנובע מהסתה מצד ההורה המנכר נגד ההורה המנוכר, הוא תופעה אחת בודדת בתוך תופעה רחבה יותר של קשיי קשר בין ילדים להוריהם סביב מצבי פרידה וגירושין (Johnston et al., 2005a).

לפי פרספקטיבה זו נייחס סיבות נוספות לסירוב הילד לקיים קשר עם אחד מהוריו על רקע של תהליכי גירושין. עמדתו של גרדנר תוארה על פי פרספקטיבה זו כמטילה את האחריות על הניכור באופן מובחן על הורה אחד ומתעלמת מההקשר של הדינמיקה המשפחתית ומהחלטת הילד (Friedlander & Walters, 2010). אולם, רק חלק מהמקרים שבהם ילדים מסרבים לראות את אחד מהוריהם בתהליכי פרידה וגירושין נשען על אקטיביות מגמתית, רצונית ישירה או עקיפה של הורה אחד שמכוון לניתוק הקשר בין הילד להורה האחר. ילדים עלולים לטפח עמדה של עוינות ושליליות כלפי ההורה השני והיעדר מוכנות לראותו גם ללא תהליכי

הסתה ישירים ובלתי ישירים מצד ההורה המועדף, אלא מתוך פוגענותו של ההורה המנוכר ומתוך קשר מגונן עם ההורה המועדף והזדהות עימו. ייתכן שלא בהכרח קיימת כוונה מובהקת וברורה של הורה מנכר מול הורה מנוכר, אולם בכל מקרה קיימות בעיות באיכות היחסים שבין ההורה לילד (למשל, הורה מנכר עם הגנת יתר והורה מנוכר עם נוקשות בסמכות הורית). במובן זה, ייתכן שסירובו של הילד לראות את אחד מהוריו בהקשר של סכסוך גירושין ופרידה קשור עם פרקטיקות גידול הוריות בעייתיות שקשורות ביחסי הורה ילד (למשל, הורות כפייתית, נוקשה, הגנת יתר, קואליציה, היעדר סמכות הורית, דחייה בעקבות נישואי פרק ב וכיו"ב). (Barber & Harmon, 2002; Johnston et al., 2005a; Warshak, 2000) ייתכן שהיסטוריית היחסים של אותו הילד עם ההורה הייתה קונפליקטואלית ובעייתית, ושהגירושין זימנו העמקה של דפוסים בעייתיים קודמים. ייתכן גם ששני ההורים חושפים את הילד לעוצמות חריפות של סכסוך על ביטויי השונים כך שהילד לא יכול לשאת את פיצול הנאמנויות ואת המתח הכרוך בכך, וסירובו נובע מהזדהותו עם אחד מהוריו (למשל, חשיפה של בגידה והזדהות של הילד עם ההורה הנבגד) שקשורה למגדר, לגיל ולשלב התפתחותי (גיל ההתבגרות, למשל) (Birnbau & Nichols, 2014; Cartwright, 1993; Bala, 2010).

תיאור זה מלמד על מורכבות הסיבות להתפתחות התופעה של ניכור הורי, שבה הגורמים עלולים להיות משולבים זה בזה: למשל, ייתכן סירוב של ילד לראות את ההורה האחר המושתת על יחסים קודמים עם ההורה, ושהעמדה השלילית כלפי ההורה חוזקה לאחר הגירושין בעקבות מאמציו של ההורה לנכר את הילד. במקרה שכזה, אם ההורה המועדף אינו מנכר את הילד כלפי ההורה האחר או שאינו מפגין שליטה פסיכולוגית כלפי הילד, הרי שלא נזהה סימפטומים של ניכור (אפקט שטוח, חשיבה כוזבת, היעדר סיבתיות הגיונית), אלא כאלו אשר יותר יאפיינו סרבנות קשר (אמביוולנטיות, אפקט שלילי, זיכרונות ספציפיים, סיבתיות הגיונית) (Ahrons, 2006; Prescott, 2014).

על פי תפיסה זו, סירוב של ילד לקיים קשר עם אחד מהוריו כתופעה רב-ממדית, עלול להתרחש בעקבות מספר מצבים, בין היתר מצבים אלו:

א. הורה מנכר והורה מנוכר שאין לו בעיות קודמות בקשר עם הילד. מצב זה משקף את העמדה האבחנתית המציינת שסיבת הסירוב מושתתת על עמדה מנכרת ומסיתה של הורה מנכר, ללא בעיות קודמות בקשר בין הילד להורה המנוכר. הסירוב מושפע מחשיפת הילד לתהליכי הסתה של ההורה המנכר.

ב. הורה מנכר והורה מנוכר שיש לו בעיות בקשר עם הילד. מצב זה מתייחס להורה מנכר שעושה שימוש בדרכי ניכור, וזאת בשילוב עם התנהגות (קודמת או עכשווית) בעייתית של ההורה המנוכר (פסיביות, ילדותיות, חוסר סמכות, חודרנות, נוקשות וכיו"ב).

ג. חשיפה של הילד לקונפליקט גבוה מצד שני הוריו. מצב זה עלול לעורר בילד תחושת אי-נוחות כה גדולה עד כי יאלץ לבחור צד להזדהות עימו כדי להפחית חרדה ועמימות. שני ההורים עסוקים בקיומו של הקונפליקט ומשתפים עימו פעולה באופן מודע או לא מודע. סירוב של הילד לראות את אחד מהוריו לא יושתת על תהליכי הסתה מכוונים, אלא על היעדר יכולתו של הילד לשאת את הקונפליקט ועל בחירה אבולוציונית קוגניטיבית לשם הפגת חרדה בלתי נסבלת. פעמים רבות, במצב זה תתקיים במקביל גם קואליציה של הילד עם ההורה המועדף כנגד ההורה הדחוי.

ב.2 אבחון

אבחון של קשיי קשר / כישלון קשר על פי הפרספקטיבה השלישית אשר הוצג לעיל, מהווה אתגר לאנשי מקצוע בהקשרים של חקר הסיבות והגורמים לתופעה. גישה זו לא תתמקד בזיהוי של ניכור או בהיעדרו, אלא בהצבעה על דינאמיקות משפחתיות ועל דפוסי הורות פתולוגיים ביחסים של ההורה עם הילד. הנחת מודל עבודה זה טוענת שבניגוד להמשגה הקלאסית של גרדנר שמזהה משתנה מרכזי ומכריע בהיווצרות ניכור הורי (קרי, התנהגות ההורה), הרי שכאן הטענה היא כי יש להתייחס לניכור כאל מודל רב-ממדי הכולל דינאמיקה משפחתית (DST - Dynamic System Theory) שיכולה להצביע על ההקשר שבו מתפתח הניכור ההורי (Aslin, 1993). אם כן, לפי גישה זו, ניכור הורי ייתפס כסימפטום לדינאמיקה משפחתית פתולוגית.

מכאן שהמאבחן על פי גישה זו יצטרך להתייחס למכלול של מרכיבים כגון: מאפייני הילד (מזג, אינטליגנציה, פגיעות מוקדמת), השלב ההתפתחותי שבו הוא נמצא (גיל רך, ילדות, התבגרות), איכות יחסי הורה-ילד קודמים ובעקבות הפרידה, רמת הקונפליקט הזוגי שאליו נחשף לפני הפרידה, במהלכה ולאחריה, קיומם של תהליכים פסיכולוגיים האופייניים למשפחות ולילדים החיים תחת מצב פרידה של הוריהם, מאפייני ההורים – המנכר והמנוכר, פרקטיקות ההורות שלהם, סגנון ההורות ודרכי ניכור (Walters & Friedlander, 2010; 2016).

אולם, למרות ההתייחסות הרב-ממדית בתהליך אבחנתי זה, ניתן לראות שהמרכיב המשמעותי ביותר בו מתייחס לאיכות ההורות ולאיכות הקשר הורה-ילד תחת

אקולוגיה של משבר פרידה וגירושין. גישה זו, אם כן, תתייחס למצב כקשיי קשר שיכולים לבוא לידי ביטוי באחד מהאופנים המוזכרים לעיל, ובהם ניכור הורי. באבחון, נתייחס לאיכות נורמלית או אבנורמלית של יחסי הורה-ילד, ולפיכך, איכות הקשר או הפגיעה בו בדרגות חומרה משתנות היא זו שתשפיע על חומרת הסימפטומים של הילד בהקשר של סירובו לקיים קשר עם אחד ההורים (Lowenstein, 2010, 2012).

אבחון של הורות המתאפיינת בקשיי קשר יתייחס לכמה מאפיינים בולטים שנמצאו חיוניים בניבוי האיכות של יחסי הורה-ילד (Austin, Fieldstone & Pruett, 2013; Childress, 2015; Garber, 2004; Gunnar, Hostinar, Sanchez, Tottenham & Sullivan, 2015; Walters & Friedlander, 2010, 2016), כגון: יחסי התקשרות תקינים בין הילד להוריו מהווים בסיס התפתחותי חשוב ומשמעותי לחיי הילד (Bowlby, 1988). המונח התקשרות מתייחס לקשרים רגשיים מתמשכים של הילד עם אדם אחד או עם כמה אנשים ספציפיים שעזרו לו אינטראקציה מתמשכת. קשר ההתקשרות מאופיין בנטייה לחפש ולשמר קרבה לדמות התקשרות בעיקר בזמן של דחק ואיום, כשקרבה זו מספקת הגנה ותחושה פסיכולוגית של ביטחון (Ainsworth, 1979). קשר רגשי זה מתפתח במהלך שנת החיים הראשונה, אולם הוא ממשיך להתגבש במשך תקופת הפעוטות ולאורך כל חייו של האדם כשדמות המטפל זמינה לו. בבסיס תאוריית ההתקשרות ניצבת התובנה שכל ילד נולד עם נטייה מולדת ואוניברסאלית להתקשר עם דמות התקשרות מועדפת הזמינה לו ודואגת לצרכיו הבסיסיים בהגנה ובהזנה (Bowlby, 1973, 1980). נטייה זו לכונן קשר קרוב עם דמויות ראשוניות (primary caregiver) היא מולדת, טבעה אבולוציוני והיא קשורה לתהליכי הישרדות מכיוון שעל בבסיס האינטראקציות החוזרות של הפעוט עם דמויות ההתקשרות נוצר מודל עבודה פנימי (internal working model), שהוא ייצוג מנטלי של העולם, של הדמויות המשמעותיות בסביבתו הקרובה של הפרט ושל מערכות היחסים עימן. יתרה מכך, מחקרים אבולוציוניים שתמכו בתיאוריית ההתקשרות הראו שהחשיבות של העדפת מטפל אינה קשורה אך ורק לסיפוק הדחף או למתן מזון, אלא עומדת בפני עצמה והיא אינה שניונית בבסיסה (Bowlby, 1988). לפיכך, דיכוי של צורכי התקשרות כפי שרואים אצל ילדים מנוכרים עלול להעיד על מערך אבנורמלי שבו הילד מדכא באופן לא נורמטיבי ולא הישרדותי צורך ממשי בקשר עם מטפל מועדף, קרי אחד מהוריו. דיכוי צורך זה אינו מאפיין רצוני של הילד, אלא הוא קשור לדינאמיקה של ניכור שבה הורה אחד מצליח לגרום לילד לשיתוק מערכת ההתקשרות עם ההורה האחר תחת אקולוגיה של

הסתה, חבלה והתנגדות לקשר עם ההורה האחר (Baker, Creegan, Quinones & Rozelle, 2016).

נוסף על כך, ההורה נתפס כדמות שאמורה לספק הגנה לילד ולתמוך ביכולתו לקיים אינטראקציות בעולם החברתי באופן שמאפשר לו לתפקד באופן אופטימאלי. בתור שכזה, עליו לשמש גורם בולם (buffering) של דחק, סטרס, להקשיב למצוקות הילד ולדאגותיו ולסייע לו בפתרון בעיותיו (Gunnar et al., 2015; Moran, Sullivan & Sullivan, 2015). במובן זה, במצבי גירושין ופרידה, ההורה משמש בתפקיד של "שומר סף" (gatekeeper) שמהווה חיצ או בלם בפני השפעות הקונפליקט הזוגי (Austin et al., 2013). בניגוד להמשגה הקטגוראלית של ניכור/היעדר ניכור, לפי תפיסה זו, התנהגות ההורה יכולה לנוע על פני רצף שבין תפקוד תומך ומסייע בבלימת הקונפליקט והשפעתו השלילית ועד לתפקוד מוגבל ומצומצם בבלימתו. בהקשר של משפחות עתירות קונפליקט, האבחנה תתבונן בעיקר ביכולת של ההורה לבלום את עמדתו ואת תפיסתו השלילית כלפי ההורה האחר מבלי לערב את ילדו בכך; במידה שבה הוא מעודד את מעורבות ההורה האחר בחיי הילד על אף הקונפליקט בין ההורים; בשמירה על היררכיה הורית תקינה; במידת הערכתו את תרומתו של ההורה האחר להתפתחותו של הילד; וביצירת הפרדה ברורה בין עמדותיו השליליות שלו לבין הצורך של הילד בקשר עם ההורה האחר (Boszormenyi-Nagi & Spark, 1973; Haley, 1977; Johnston, Walters & Olesen, 1974; Minuchin, 2005).

במדריך ה-DSM קיימת אבחנה לגבי הפרעות ילדים שמקורן ביחסים בעייתיים בין הוריהם, תחת המושג CAPRD (Child Affected by Parental Relationship Distress). אבחון זה נועד להגביר את מודעותם של אנשי מקצוע להשלכות השליליות של חשיפת ילדים לסכסוכים הוריים בעצימות גבוהה, שהורים במצבי משבר פרידה – אחד מהם או שניהם – מזינים במתח ובעוינות. ניכור הורי הוא אחד מדפוסי הסכסוכים ההוריים שאנשי מקצוע נדרשים להכיר ולאבחן לצד דינאמיקות הוריות פוגעניות אחרות, כמו אלימות זוגית או מחנאות מפצלת בתוך משפחות (Bernet, Wamboldt & Narrow, 2016).

בדינאמיקה של ניכור הורי, מצליח הורה אחד לגרום לילד לשיתוק מערכת ההתקשרות עם ההורה האחר תוך הפעלת אמצעים פסיכולוגיים מתוחכמים על הילד וניסיון לגרום לו לחוש קורבן ולראות את ההורה האחר כמתעלל, פוגעני ובלתי בטוח. בגישה זו אין מקום לחלוקה הקטיגורית של הניכור ההורי ל-3 רמות

(כפי שגרדנר קבע), אלא קיימת קביעה כי ההורות היא פתולוגית ומאופיינת בדינאמיקה של ניכור הורי (Garber, 2004; Lowenstein, 2010).

מהתיאור לעיל נראה שפרספקטיבה זו מתייחסת לניכור הורי כאל גרסה בודדת בתוך תופעה של סרבנות / קושי / כישלון קשר בין הורים לילדיהם על רקע של תהליכי פרידה וגירושין. גישה זו טוענת כי קשיי קשר מתפתחים על רקע חשיפתו של הילד לסכסוך עתיר קונפליקט בין הוריו וסביב דינאמיקה של יחסי הורה-ילד המאפשרת התפתחות של קשיים אלו. הנחת המוצא היא כי בדינאמיקה זו פועלים כוחות רב-ממדיים הכוללים את ההורים, אישיותם, מאפייני הקונפליקט ביניהם, הדינאמיקה המתקיימת ביניהם סביב תהליכי פרידה, הילד, מזגו, גילו, השלב ההתפתחותי שבו הוא נמצא, ייצוגי הורות קודמים המופנמים בו, יחסי האובייקט המוקדמים שלו עם הוריו ומאפייני החברתיים-רגשיים (מופנמות, מוחצנות, תהליכי ויסות ועיבוד מידע חברתי). יתרה מכך, ההתייחסות לדינאמיקה המשפחתית המאפשרת יצירת קשיי קשר טומנת בחובה הבנה כי שני ההורים תורמים להתפתחות הסירוב מעצם שיתוף הפעולה שלהם בשימור הקונפליקט הזוגי גם ברמה לא מודעת ומעצם חשיפתו של הילד למצב זה (ברגמן וויצטום, 1995; לויטה ואחרים, 1997) וכי ייתכנו קשיים בקשר של שני ההורים עם הילד. טרמינולוגיה זו רחבה יותר והיא מתייחסת לקשיי קשר אשר כוללים סירוב של הילד לקיים קשר עם אחד ההורים שעלול להיגרם בעקבות הסתה, אך גם בעקבות תפקוד הורי לקוי וחשיפה לרמות קונפליקט גבוהות במיוחד. דרגת החומרה תתייחס לפתולוגיה ההורית שבתוכה יכול להתקיים ניכור, אולם ייתכנו גם פתולוגיות הוריות אחרות שאינן ניכור, כמו היעדר גבולות, היעדר נפרדות בין הורה לילד, תלות יתר, חוסר תפקוד הורי תקין וכיו"ב. תפיסה זו תשפיע על תהליכי ההתערבות המשפטיים בהטלת אחריות רבה לקשיי/כישלון הקשר על שני ההורים ובנקיטת סנקציות על פי דרגות החומרה של ההורות האבנורמלית ועל פי רמת ההתנגדות לחידוש הקשר.

10. התמודדות בתי המשפט עם ניכור הורי

במדינת ישראל נדונים תיקי משפחה הן בבתי משפט למשפחה והן בבתי דין דתיים (רבניים, שרעיים וכד'). לצורך פשטות הדיון, בסקירה זו נתייחס הן לבתי המשפט והן לבתי הדין הדתיים, ובכלל זה לערכאות הערעור, כ"בתי המשפט".

בתי המשפט מתקשים להתמודד בצורה אפקטיבית עם מקרים שבהם מתגלה ניכור הורי. חלק מהבעיה קשור לכך שבמרבית שיטות המשפט, בתי המשפט רשאים להעניק רק סעדים (כלומר סנקציות או הוראות) שביקש בעל הדין. לדוגמה, אם הורה מנוכר ביקש שבית המשפט יטיל סנקציה כספית, בית המשפט אינו יכול להורות לצדדים להשתתף בסדנה לחידוש קשר, מכיוון שסעד זה לא התבקש על ידי התובע. בישראל, סעיף 68 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות התשכ"ב-1962 מאפשר לבית המשפט לנקוט, אף ביוזמתו, אמצעים הדרושים לשמירה על טובת הקטין.¹ אך בפועל, השימוש שעושים בתי המשפט בסעיף זה נדיר למדי. לפיכך, סוג הבקשות שמוגשות על ידי הצדדים משפיע בצורה משמעותית על ההליך. גם המידע שבידי בית המשפט תלוי במידה רבה בצדדים. אם הורה מנוכר מאמין, בצדק או שלא בצדק, שההליך המשפטי לא יוכל לסייע לו לחדש קשר עם ילדיו, הימנעותו מלפנות לבית המשפט ולבקש סעד כזה או אחר מונעת מבית המשפט לסייע לו (או שמצמצמת את מרחב התמרון של בית המשפט). מתי אפוא מגיעים תיקי ניכור אל בתי המשפט, ובאילו הקשרים?

א. דיון על משמורת ועל זמני שהות

בחלק מהמקרים ניתן לזהות את הסימנים הראשונים של הניכור כבר בשלבים הראשונים של התיק בבית המשפט, במהלך הדיונים על קביעת המשמורת ועל זמני השהות. במקרים אלו, כבר בשלב הראשון, מנסה אחד ההורים להביא לדחיקה לשוליים של המעורבות ההורית של ההורה האחר, וזאת ללא תימוכין אובייקטיביים-חיצוניים לכך שההורה האחר פגע בילדים (Austin et al., 2013;).

1. תמש (נצ') 12780-09-08 ג.י. נ' א.י. (פורסם בנבו, 6.8.2012); תמש (ב"ש) 3089-05-13 פלוני נ' אלמונית, (פורסם בנבו, 4.11.2014); תמש (נצ') 5075-04-15 פלוני נ' פלונית (פורסם בנבו, 23.5.2018).

(Campbell, 2013; Garber, 2011). במצב דברים זה, קיימת חשיבות לאיתור מוקדם של דינאמיקת הניכור. עובדים סוציאליים יכולים להיות כלי עזר משמעותי מאוד בהקשר זה. אם הם מזהים התנגדות של אחד ההורים לקשר של ההורה האחר עם הילדים באופן שמעלה חשש לדינאמיקה מנכרת (או מה שעלול בעתיד להתפתח לדינאמיקה מנכרת) מצד ההורה שמנסה להדיר את ההורה האחר, חשוב שהם יפנו לכך את תשומת הלב של הגורמים הרלוונטיים, ובכלל זה בית המשפט. קושי מיוחד בהקשר זה הוא של עובדי יחידות הסיוע, שפעמים רבות מזהים כבר בשלב פגישת המהו"ת (מידע היכרות ותיאום) דינאמיקות שעלולות להתפתח לניכור.

ב. בקשות שונות שעניין רצון לשינוי זמני השהות

מופע נוסף של תיקי ניכור בבתי המשפט הוא בבקשות שונות המוגשות בידי הורה אחד, בדרך כלל לאחר שנקבעו המשמורת וזמני השהות (הזמניים או הקבועים), ושעניין צמצום המרחב ההורי של ההורה האחר (Campbell, 2013; Garber, 2011). לעיתים, התנגדות ההורה המנכר למעורבות ההורה האחר לא הופיעה בשלבים הראשוניים, אלא התפתחה בהמשך בעקבות אירוע כלשהו (כגון נישואי ההורה האחר וכדומה). בדרך כלל, בקשות אלו הן מעין "מקצה שיפורים", שבו ההורה המנכר מנסה לשפר עמדות לאחר שהתנגדותו הראשונית למעורבות ההורה האחר לא התקבלה. לפיכך, הבקשות הן במקרים רבים כלי נלווה להסתה ולניכור, ומכל מקום הן ניסיון לקבל הכרה פורמלית בצמצום התפקיד ההורי של ההורה האחר או בזמנים שהילדים נמצאים עימו. הן עשויות להיות בקשות לצמצום זמני השהות, בקשות לצווי הגנה או בקשות שההורה המנכר יראה את הילדים במרכז קשר.

חשיבות מיוחדת יש בהקשר זה למקרים שבהם ישנה אינדיקציה לכך שהתלונה שהגיש אחד ההורים נגד ההורה האחר היא תלונת שווא או אף תלונה שאינה מבוססת (גם אם אינה מגיעה לכדי תלונת שווא המוגשת בזדון). מחקרים רבים עמדו על הקשר שבין תלונות שווא או תלונות בלתי מבוססות לבין ניכור הורי (Austin et al., 2013; Campbell, 2013; Rand et al., 2005; Rowen & Emery, 2014). במקרים אלו קיימת על פי רוב התנגדות קשה של ההורה המתלונן למעורבות ההורית של ההורה האחר, ולכן פעמים רבות התנהלות כזו תבוא בד בבד עם ניכור הורי.

לענייננו, המשותף בין הבקשות להצר את המרחב ההורי של ההורה האחר ובין תלונות השווא והתלונות הבלתי מבוססות הוא שההורה שנגדו נפתח ההליך

מופיע בבית המשפט כמתגונן – כמי שנגדו מוגשת הבקשה, ומתוקף כך מנסה שבית המשפט ידחה את תביעתו של ההורה המנכר וייתיר את הסטאטוס קוו על כנו. ממילא, הקשר זה של התביעה מרכז את תשומת הלב בשאלה שעומדת על הפרק: האם לצמצם את המרחב ההורי של ההורה המתגונן? מהלך כזה מקשה מאוד על קיום דיון מהותי בנוגע להסתה ולניכור שנוקט ההורה שיזם את ההליכים ובנוגע לסעדים הנחוצים לטיפול בבעיה השורשית של הניכור. מבחינת הניכור, חשוב מאוד שדווקא גורמי המקצוע, ובראשם העובדים הסוציאליים, יזהו בהקשר זה את מה שאולי ההורה המנוכר עצמו לא מזהה, והוא שהתביעה לצמצום זמני השהות ולא התלונות הבלתי מבוססות הן למעשה ביטויים לבעיה שורשית וחמורה יותר, כלומר ניסיון של הורה אחד לדחוק את המעורבות ההורית של ההורה האחר. בקשות אלו וניכור הורי הן מופעים שונים של אותה דינאמיקה הורית (Austin et al., 2013; מזא"ה, 2019).

סוג דומה לתביעות לצמצום זמני השהות הוא בקשות לשינוי מקום מגורים שבהן אחד ההורים מבקש אישור לקחת עימו את הילדים למקום מגורים מרוחק, דבר שבהכרח יצמצם את זמני השהות של ההורה האחר (Kelly & Lamb, 2003; Warshak, 2013). מובן שלא כל הבקשות לשינוי מקום מגורים נובעות מדינאמיקה של ניכור, אך המשותף לתביעות אלו ולסוג הקודם של התביעות הוא שההורה שהגיש את הבקשה מבקש מבית המשפט לצמצם את המרחב ההורי של ההורה האחר ולהעניק לצמצום זה תוקף משפטי. לעניין זה חשיבות מיוחדת במקרים שבהם ההורה שמבקש את המעבר התנגד למעורבות ההורה האחר עוד בטרם עלתה על הפרק סוגיית שינוי מקום המגורים.² מובן שגם כאן חשוב מאוד שלגורמי המקצוע תהיה היכולת לראות, במקרים המתאימים, את הקשר שבין בקשות למעבר מגורים לבין דינאמיקה מדירה מצד ההורה המבקש את המעבר.

ג. בקשות מטעם ההורה המנוכר

סוג אחר של מופעים של ניכור הורי בבית המשפט הוא בהליכים שיוזם ההורה המנוכר. אם נקבעו זמני שהות והילדים מסרבים להגיע אל ההורה המנוכר בזמנים שנקבעו לכך, ההורה המנוכר עשוי לפנות לבית המשפט בבקשה לסעד משפטי בגין הפרות זמני השהות (Hill, 1994; Goldman, 1986; מזא"ה, 2011). ההורה המנוכר טוען כמובן שלא הוא האשם בכך ושהילדים אינם רוצים להגיע להורה

2. Hanna v. Hanna, 377 S.W.3d 275 (Ark. Ct. App. 2010); Orrill v. Orrill, 5 La. Ct. App. 279 (2009).

האחר, ולכן אין להטיל עליו כל סנקציה בגין ההחלטות האוטונומיות של הילדים בנוגע למערכת היחסים שבינם להורה האחר. עם זאת, העמדה המקובלת הן בארץ והן בעולם היא שאין לקבל טענה זו (Geisman, 1993; Hill, 1994; Marcus, 2017; McGlynn, 2001). בישראל נקבע בסדרה של פסקי דין שההורה שאצלו נמצאים הילדים יחויב בתשלום שבין 500 ש"ח ל-1,500 ש"ח בגין כל מפגש על פי זמני השהות הקבועים שאליו הילדים לא יגיעו (מזא"ה, 2011). כך לדוגמה קבע השופט גרינברגר בבש"א 51183/09, עת חייב את האם בתשלום של 500 ש"ח עבור כל מפגש שלא התקיים עם האב:

למען הסר ספק, אני מדגיש את הדברים הבאים: הטענה שהבת מסרבת לעבור לאב לביקור אינה מקובלת עליו, ולא תתקבל טענה זו כ"תירוץ" לאי-קיום הביקורים. סממן מובהק של קיום אחריותו של הורה משמורן הינו בכך שדואג לקשר תקין, בריא וזורם עם ההורה הלא משמורן. לשם כך, על ההורה המשמורן להפעיל את מלוא סמכותו ההורית, וכמו שלא יעלה על הדעת שהורה ייתן לקטינה לקבוע לבד את סדר יומה בכל הקשור לביקור סדיר בבית ספר או בביקור לרופא, כך לא יעלה על הדעת שהקטינה תחליט ותקבע אם יתקיים ביקור אם לאו. מצב זה חייב להיפסק, ומייד.³

במישור המעשי, חשוב לקבוע שתשלום בגין אי-קיום זמני השהות מועבר להורה המנוכר, בין השאר מכיוון שתשלום מסוג זה ניתן לאכיפה (בהוצאה לפועל) בידי ההורה המנוכר. לעומת זאת, הגדרת התשלום כ"קנס" משמעה שהתשלום מועבר לאוצר המדינה, ויוצר שורה של קשיים, ובכללם העדר מנגנון פיקוח ורשות שדואגת לכך (מזא"ה, 2011).

סוג אחר של בקשה שניתן להגיש הוא פטור ממזונות. בחו"ל קיימים דיונים אם סרבנות קשר מצדיקה פטור מחובת המזונות (Geisman, 1993; Hill, 1994).⁴ אך בדין הישראלי נקבע פעמים רבות שסרבנות קשר יכולה לפטור את ההורה המנוכר מחובתו לשלם מזונות לילדים.⁵ בשונה מהסנקציות הכספיות הקודמות שעליהן

3. בש"א (משפחה י-ם) 51183/09 פלוני נ' אלמונית (פורסם בנבו, 30.4.2009).
4. In re Marriage of Harper, 764 P.2d 1283 (Mont. 1988); Welsh v. Lawler, 534 N.Y.S.2d 539 (1988); Hershey v Hershey, 467484 (N.W.2d 1991); Lew v. Sobel, 849 N.Y.S.2d 586 (2007).
5. ע"א 425/68 משכיל לאיתן נ' משכיל לאיתן, פ"ד כג(1) 309 (1969).

עמדנו, שלילת המזונות היא סנקציה כלפי הילד בגין סירובו לקיים קשר תקין עם ההורה האחר, ולכן אין צורך להוכיח שמאחורי סרבנות הקשר עומד ההורה המנכר. גישה זו, שמתבססת על הדין הדתי החל במזונות ילדים, מושתתת על התפיסה שמערכת יחסים שבין הורה לילד היא דו-כיוונית – לפחות במידה מסוימת, ולכן כל עוד הילד עומד בסירובו לקשר עם ההורה המנוכר, הוא אינו זכאי למזונות.

עם זאת, ישנם קשיים בסעדים הכלכליים הללו (חיוב ההורה המנכר בתשלום ושלילת מזונות). ראשית, כדי שסנקציה כלכלית תפעיל לחץ אפקטיבי על ההורה המנכר ותביא אותו לחדש את הקשר של הילדים עם ההורה המנוכר, הסנקציה צריכה להביא לפגיעה כלכלית קשה מבחינת ההורה המנכר. פגיעה זו תפגע גם בילדים. לאור חשש זה, במקרים רבים נמנעים בתי המשפט מלהטיל סנקציות כלכליות, או שאינם אוכפים את הסנקציות שקבעו, או שקובעים סנקציה כלכלית קלה מדי שאינה אפקטיבית בהתחשב ביכולת הכלכלית של ההורה המנכר (Goldman, 1986; Hill, 1994).

עם זאת, נראה כי סנקציה כלכלית היא כלי לגיטימי במאבק למען חידוש קשר (Hill, 1997; Niggemyer, 1994). המטרה אינה להעניש, אלא להביא את ההורה המנכר, באמצעות סנקציה כלכלית אפקטיבית, למצב של חידוש הקשר של הילדים עם ההורה המנוכר (Varnado, 2011). משום כך, אם בית המשפט קובע שמכאן והלאה בגין כל הפרה של זמני שהות, יחויב ההורה המנכר בתשלום כלשהו, ככל שגובה התשלום יהיה גבוה יותר, הוא יביא את ההורה המנכר בצורה אפקטיבית יותר לפעול בהתאם להנחיות שקיבל, והצורך לממש את הסנקציה יקטן (Hill, 2011; Varnado, 1994). ממילא, הסנקציה תועיל לילדים בכך שהיא תביא לחידוש הקשר, מבלי שיהיה צורך לממשה ולפגוע כלכלית בהורה המנכר. אך כדי שהדבר יקרה, על בתי המשפט להיות נחרצים ולקבוע סנקציה כספית חמורה תוך שהם משדרים להורה המנכר שלא יהססו להפעילה.

קושי מסוג אחר בסנקציות הכלכליות הוא שבמקרים רבים ההורה המנוכר חושש לבקש אותן מבית המשפט. מערכת היחסים שבינו לבין ילדיו רעועה ממילא, ובקשה לסנקציה מסוג זה עלולה להיתפס בעיני הילדים, בוודאי שבתינוך ההורה המנכר, כצעד עוין כלפיהם המבטא התנערות והעדר אהבה, ולא כניסיון נואש של ההורה המנוכר לגרום לחידוש הקשר עימם. בהקשר זה, לעובדים הסוציאליים יש תפקיד חשוב: ככל שהיוזמה לסנקציות ולאכיפה נוקשה תבוא מהעו"סים לסדרי דין או מבית המשפט (שיעשה שימוש בסעיף 68 לחוק הכשרות המשפטית

והאפוסטרופסות), היא תהיה אפקטיבית יותר – תסיר את תחושת האשם מההורה המנוכר, וכן תמנע מההורה המנוכר את מינוף הסנקציה הכספית ככלי נוסף להחרפת הניכור אצל הילדים.

יש המציעים שהמוטבים של הסנקציה הכלכלית יהיו הילדים ושהכסף יופקד בחשבון שיוחזק בנאמנות עבורם עד שיגיעו לגיל מסוים.⁶ אולם הקושי בכך הוא כפול. ראשית, מבחינת ההורה המנוכר, חיובו להפקיד כספים בחשבון עבור ילדיו אינו סנקציה משמעותית וספק אם יהיה בכך כדי להביאו לחדש את הקשר. שנית, מבחינת הילדים, הסדר מסוג זה מתמרץ אותם להמשיך בניכור או בסרבנות הקשר משום שכל שימשיכו בכך, יופקדו בחשבון הנאמנות עבורם סכומים נוספים. יש להניח שיימצא מי שיהיה לו עניין ליידע אותם בכך. במקום לעודד את הילדים לחדש את הקשר עם ההורה המנוכר, גישה זו מעודדת אותם להתנגד לחידוש הקשר. משיקולים אלו, נראה כי המוטב של הסנקציה הכספית צריך להיות ההורה המנוכר, מה שיגביר את אפקטיביות הסנקציה (Hill, 1994). אגב כך, תשלום זה עשוי לסייע להורה המנוכר לנהל את ההליכים לחידוש הקשר עם ילדיו ולשאת בעלויות של הליכים אלו.

מעבר לאמור לעיל, ניתן גם לתבוע תביעה נזיקית בגין הפגיעה שנגרמה להורה המנוכר. בחלק ממדינות העולם חייבו בתי המשפט הורים מנכרים בפיצויים גבוהים מאוד בגין ניכור (Goldman, 1986; Varnado, 2011).⁷ בישראל, למיטב ידיעתנו, אין עדיין תקדים על פיצוי נזיקי בגין ניכור לכשעצמו, אך בית המשפט חייב אם שניתקה את האב מהילד למשך 10 שנים בפיצוי של מיליון ש"ח.⁸ יתרה מזו, בתי המשפט בישראל מחייבים פעמים רבות אנשים בפיצויים גבוהים בגין הפגיעה הנפשית שגרמו לבן-הזוג במהלך הליך הגירושין במגוון הקשרים⁹ (Bargamian, 1989).

ד. העברת משמורת

הסוג האחרון של הסעדים שנציין הוא בקשה להעברת משמורת (Varnado, 2011). בפרק 10.ג, נדון בהעברת הילדים מהורה מנכר להורה מנוכר, ונתייחס לקשיים הכרוכים בכך. הקשיים מתבטאים גם בפסיקה שנרתעת מהעברת משמורת

6. הצעת חוק אכיפת הסדרי ראייה, התש"ע-2010.
7. A.G.L. v. K.B.D., 2009 CanLII 943 (ON SC), 2009 CanLII 943, 93 O.R. (3d) 409; [2009] O.J. No. 180; 2009 Cars-well-Ont 188 (Ont. S.C.) (2009).
8. תמ"ש (משפחה ר"ג) 10-05-26274 ר.ר. נ' מ.ר. (פורסם בנבו, 29.1.2014).
9. תמש (ת"א) 58092/01 ז.א. נ' ר.א. (פורסם בנבו, 8.12.2010); תמ"ש (ים) 19270/03 כ.ש. נ' כ.פ. (פורסם בנבו, 21.12.2004); ע"א 245/81 סולטאן נ' סולטאן, פ"ד לח(3) 169 (1984).

במקרים אלו. עם זאת, במקרים שבהם קיימת תמיכה של גורמי המקצוע, ישנן דוגמאות לא מעטות, הן בארץ והן בעולם, להעברת משמורת מהורה מנכר להורה מנוכר.¹⁰ אחת השאלות החשובות, כפי שראינו בפרקים הקודמים, היא מה משך התהליך. פסקי הדין מלמדים שבדרך כלל עובר זמן רב מדי בין הופעת הסימפטומים לניכור והבקשה להעברת המשמורת עד שמתקבלת ההחלטה להעביר את הילדים (Walters & Friedlander, 2016). נושא העברת המשמורת יידון כאמור בסעיף 10.ג.

ה. סיכום ביניים

בפרק זה עמדנו על הכלים הקיימים בידי בית המשפט לטיפול בתופעה. הטיפול המשפטי הוא בדרך כלל סימפטומטי. הוא עוסק בחלוקת זמני השהות; בהחלטה אם לקבל את בקשת ההורה המנכר ולצמצם את המרחב ההורי של ההורה השני; אם להטיל סנקציות בגין הפרות זמני השהות; ואם לפצות בדיעבד את ההורה המנוכר על הפגיעה שנגרמה לקשר שלו עם ילדיו.

פעמים רבות, העיסוק בשאלות קונקרטיות העומדות בפני בית המשפט מוציא ממרכז תשומת הלב את ההקשר הרחב יותר, והוא שבאופן עקבי ההורה המנכר מנסה בדרכים שונות לצמצם את מידת המעורבות של ההורה האחר. התבוננות במבט רחב על התנהלות ההורים כמכלול, כבר משלב קביעת המשמורת וזמני השהות הראשוניים, יכולה ללמד על המניע האמיתי שלהם ועל דפוס פעולתם. את עמדות ההורים לגבי מעורבות ההורה האחר צריך לבחון לא רק בשאלה הנקודתית שעומדת על הפרק בנקודת הזמן הקונקרטית, אלא במכלול הרחב יותר. עובדים סוציאליים וגורמים מקצועיים שיעשו זאת, יוכלו לסייע לבית המשפט לנתח את שורש הבעיה, ובאמצעות פרספקטיבה זו למצוא את הדרך לא רק לפתור את השאלה הנקודתית שעומדת על הפרק, אלא בעיקר להגן על הקשר של ההורה המנוכר עם הילדים.

10. תמ"ש (משפחה ר"ג) 4745-07-12 א.ג. נ' א.ג. (פורסם בנבו, 16.12.2012); תמ"ש (משפחה חי') 14363/01 פלוני נ' פלונית (פורסם בנבו, 29.8.2006); ע"ם (מחוזי חי') 384/06 א.א. נ' ו.ו. (מ. (פורסם בנבו, 27.3.2007); Orrill v. Orrill, 5 La. Ct. (2007); In re Marriage of Hatton, 160 P.3d 326 (Colo. Ct. App. 2007); A.G.L. v. K.B.D., 2009 CanLII 943 (ON SC), 2009 CanLII 943, 93 O.R. (3d) 409; [2009] O.J. No. 180; 2009 Cars-well-Ont 188 (Ont. S.C.), (2009); Grigsby v. Grigsby, 39 So. 3d 453 (Fla. Ct. App. 2010); Hanna v. Hanna, 377 S.W.3d 275 (Ark. Ct. App. 2010); Doe v. Doe, 239 P.3d 774 (Idaho App. 2010).

1. טיפול בניכור הורי

א. התערבות סמכותית ומקומו של קול הילד

ניכור הורי הוא תופעה קשה ומאתגרת בהיבט של טיפול והתערבות והוא מצריך שילוב של מענים קליניים ומשפטיים הפועלים בהתאמה כדי להפחיתה ולמגרה. כל מי שעוסק בניכור הורי, הן בזווית הקלינית והן בזווית המשפטית, ניצב בפתחן של דילמות קשות מנשוא. אחת הדילמות עוסקת בהקשבה לקולו של הילד ולסירובו לקיים קשר עם ההורה המנוכר. איש המקצוע יעלה את השאלה: האם להשאיר את הילד עם ההורה המנוכר ובכך לכבד את בקשתו של הילד, או לחדש קשר בין הילד ובין ההורה המנוכר או אף להעביר את הילד אליו, ובכך לגרום לילד למתח עז, להתנגדות חריפה או לנזק רגשי?

השמעת קולו של הילד נובעת מתפיסת עולם המייחסת לביטוי עצמי של הילד יתרונות פסיכולוגיים, כגון העצמת הילד, עידוד האוטונומיה שלו ומתן תיקוף לתחושותיו ולדעתו. פרספקטיבה זו באה כדי לאפשר לילדים לבסס מסוגלות עצמית (Miller, 2013). עם זאת, לאור הידוע לנו באשר למאפיינים של ילדים המתאפיינים בניכור הורי, עולה שאלה בדבר השגת מטרה זו תחת פרוצדורות של השמעת קולו של הילד. כפי שנאמר קודם לכן בסקירה זו, המאפיינים הבולטים של ילד בעל ניכור הורי יכללו חשיבה כוזבת, כוח גרנדיוזי, השאלת תסריטים, ואם נתייחס לליבת המאפיינים הרי שניכור הורי מיוחס להיעדר סיבתיות מוצדקת בתלונות השווא כלפי ההורה המנוכר. לפיכך, תהליך השמעת קולו של הילד לא רק שעלול לבטא תלונות שווא אלו, אלא אף להגדיל את כוחו הגרנדיוזי של הילד ולתת תיקוף לחוויות שווא ולהשתלט זיכרונות. במובן זה, חשוב לערוך הפרדה בין: 1. השמעת רצונו של הילד לבין השמעת צרכיו של הילד; 2. השמעת קולו של הילד לבין ייצוגו; 3. עמדות התערבות קלאסיות לעומת עמדות התערבות מותאמות ניכור (Miller, 2013; Warshak, 2015b).

הסעיף הראשון מתייחס לכך שחשוב לאפשר לילד להשמיע את רצונו, אולם אין להתעלם מההקשר של הניכור כלפי ההורה. ילד יכול להביע את אי-רצונו לקשר עם ההורה המנוכר, אולם כאשר הוא תחת השפעה מכרעת של ההורה המנוכר הרי שיש לכך השפעה דרמטית על רצונו האותנטי, על שיקול הדעת שלו

ועל יכולתו לחשוב באופן עצמאי על רצונותיו. הבנה זו מאתגרת מאוד וקריטית בתהליכי הסקת מסקנות מתוך פרוצדורות של השמעת קולו של הילד. על איש המקצוע לשקף את רצונו של הילד, ובד בבד להתייחס למכלול צרכיו של הילד. תפקידו הביקורתי והידע המקצועי של איש המקצוע בבואו לבחון את קולו של הילד בהקשר של ניכור, הם מכריעים ומשמעותיים באופן ניכר. איש המקצוע נדרש לשקף את מכלול צרכיו של הילד, לרבות צרכי התקשרות ונפרדות תקינים שהילד אינו יכול לבטאם עקב היעדר פרספקטיבה ונפרדות מחשבתית מההורה המנוכר. קיימת כאן סכנה של הסקת מסקנות שגויות. בהיעדר מומחיות ספציפית לזהות מאפייני ניכור הורי וכיצד ילד מנוכר "חושב" ומייצג סימבולית את הלוגיקה שלו, איש המקצוע עלול להגביר את הניכור ולשקף את רצונו של הילד בלבד, ללא התייחסות לצרכיו הכוללניים של הילד, באופן שעלול להיות מוטעה ומסוכן להתפתחותו העתידית של הילד. ההבנה מהי דינאמיקה, למשל, של התפתחות עמדה אוטונומית בקרב ילד מנוכר (דינאמיקות שלפיהן הילד הובל מחשבתית להסיק מסקנות כוזבות ומגמתיות על ההורה המנוכר ובכך לאמץ עמדה כביכול אוטונומית) היא קריטית. לפיכך, השמעת קולו של הילד מחייבת הבנה ובחינה של המערכת המשפחתית, ולא כזו המצטמצמת באופן פשטני וחד-ממדי רק לרצונו של הילד המנוכר (Miller, 2013; Warshak, 2003). זהו אתגר מורכב וקשה לכל איש מקצוע בפוגשו ילד המתאפיין בניכור הורי.

הסעיף השני מתייחס להשמעת קולם של ילדים מנוכרים ולהבחנה בין השמעה לבין ייצוג. הבחנה זו קשורה לסעיף הקודם ונובעת ממנו. ייצוג קולו של הילד חייב לכלול את הפרספקטיבה הביקורתית והאבחנתית של איש המקצוע. ייצוג קולו של הילד חשוב שיתייחס לצרכיו ולטובתו הרחבה של הילד גם אם היא בקונפליקט עם חוסר רצונו לקשר עם אחד מהוריו (Rosen, 2013). בהקשר זה, ההבנה כי הקטין, על אף המופע החיצוני של תפקודו והתנהגותו, הוא קטין חסר ישע לעומת הכוח הפסיכולוגי שמופעל עליו ושהוא נתון לו, היא קריטית במיוחד (Warshak, 2003; 2013).

בהמשך לאמירה זו, חשוב להתמודד עם הסעיף השלישי שמתייחס לעמדות של איש המקצוע כלפי השמעת קולו של הילד. העמדה הקלאסית הקוראת להעצמה של הילד בתהליך השמעת קולו עלולה שלא בכוונת מזיד לפתח כוח לא מותאם ולשחזר את תחושת היעדר ההיררכיה הנורמטיבית של הילד המנוכר. העמדה הקלאסית, זו הקוראת לתיקוף רגשות של העולם הפנימי של המטופל, במקרים של ניכור הורי, עלולה להביא לתיקוף של אמונות כוזבות ולעוררות של כוח פתולוגי.

עמדה מפוכחת ומורכבת יותר באשר לניכור מביאה עימה מודעות לנזקים העלולים להתרחש בעקבות המאפיינים הייחודיים של ילדים ושל מתבגרים המתמודדים עם ניכור הורי (Warshak, 2015b).

לסיכום סוגיה זו של השמעת קולו המתנגד של הילד, יש לציין כי מענה לדילמה זו חייב להיות כרוך בהבנה של מהו תהליך ניכור וכיצד בא לידי ביטוי בחשיבה, בתודעה, באפקט ובהתנהגות של ילד שהוא מושא לניכור; וכן בהבחנה אם הילד מסוגל לייצר קול אוטונומי נפרד מההורה המנכר. במובן זה, על איש המקצוע להיות בעל ידע ספציפי בתהליכי חשיבה המאפיינים ילדים מנוכרים והבנה כיצד תודעתם של ילדים אלו מתומרנת ואינה מאפשרת חשיבה עצמאית, כפי שהילד טוען על פי רוב.

דילמה נוספת הקשורה להיבט של סירוב הילד מתייחסת למידת הכפייה של הטיפול בהתאם לדרגת החומרה שאובחנה; ולשימוש הפסיכו-משפטי בסעדים, החל בסנקציות כלכליות, ביטול מזונות, צמצום זמני השהות עם ההורה המנכר וכלה בהחלפת משמורת. דילמה זו מתייחסת לנושאים כגון כיצד לעורר מוטיבציה; מהי מידת הרגרסיה שיש לאפשרה בהליכי התנגדות חריפים; ומתוך כך, עולה דילמה נוספת הנוגעת להשלכות לטווח קצר וארוך של טיפול כפוי בילדים.

דילמות אלו מביאות את המענים לטיפול בניכור הורי, על דרגות החומרה שלו, לשלושה פתרונות עיקריים: 1. השארת המצב על כנו; 2. השארת הילד המנוכר במשמורת ההורה המנכר, נקיטת סנקציות משפטיות סביב זמני שהות והפניה לטיפול של חידוש קשר; 3. הוצאת הילד ממשמורת ההורה המנכר: העברה למשמורת ההורה המנוכר, סדנאות לחידוש קשר או העברת הילד למקום ניטרלי.

ב. תהליכי התערבות

ב.1. השארת המצב על כנו

בקרב אלו שבחנו אם יש להתערב במצבי ניכור, מעט מאוד תמכו בקבלת סירובו של הילד לקיים קשר עם ההורה המנוכר, בסגירת התיק המשפטי ובהכרזה ברורה על היעדר תקווה לחידוש קשר. התומכים בהשארת המצב הקיים שמים דגש על הנזק הרגשי, על הלחץ ועל המתח שבו הילד נתון בשל הדרישה ממנו לקיים קשר עם ההורה המנוכר (Garber, 2007). חלקם אף טוענים כי יש לתת את הדעת לכך שהתערבות בכפייה מעוררת החרפה של ההתנגדות ונזק רגשי גדול יותר לילד

בטווח הקצר (Darnall, 2011). חלקם מתייחסים להחלמה ספונטנית ולכך שיש להמתין למצב רגיעה ולפתרון טבעי לניכור (Darnall & Steinberg, 2008; Dunne & Hedrick, 1994).

על גישה זו נמתחה ביקורת רחבה, שטענה כי הותרת המצב על כנו מציבה את הילד בסיכון ממשי לאובדן הקשר עם ההורה המנוכר. זאת בעקבות התבססות של תהליכי ניכור וחשיבה דיכוטומית אצל הילד והתקבעות של מצב תודעה של מחיקת ההורה האחר וצורכי ההתקשרות עימו (Warshak, 2010a; 2015b). ואכן, למעט מספר מצומצם מאוד של תיאורטיקנים, לא מצאנו תימוכין לגישה התומכת בהותרת המצב על כנו, הן בהיבטים של החלמה ספונטנית ללא התערבות פורמלית והן בהיבטים של השפעות חיוביות של גישה זו לטווח הארוך (Rand et al., 2005; Templer et al., 2017). יתרה מזו, הספרות הרחבה מראה שיש נזק נפשי ברור בחשיפה למנגנוני ניכור ובכוח ההרס העצום שהילד מקבל ואף מבסס במהלך התפתחותו וביחסים קרובים עתידיים: היעדר הביטחון שלו ביחסי התקשרות, אובדן תחושת היררכייה נורמטיבית, חשיבה דיכוטומית ואחריות יתר שאינה מותאמת לשלב ההתפתחותי שבו הוא נמצא (Walters & Friedlander, 2016).

2. השארת הילד המנוכר במשמורת ההורה המנוכר ונקיטת סנקציות משפטיות סביב זמני שהות והפניה לטיפול של חידוש קשר

כפי שראינו בפרקים 4 ו-5 לעיל, הניכור ההורי פוגע באופן ניכר ומשמעותי בילד, הן בטווח הקצר והן בטווח הארוך, והוא אף מוגדר כהתעללות בילד. משום כך, הרוב המכריע של החוקרים הביעו התנגדות להותרת המצב על כנו. ככלל, קיימת הסכמה נרחבת שהתערבות במצבים של ניכור הורי, בין אם בדרגת חומרה נמוכה ובין אם בדרגת חומרה גבוהה, מחייבת מעורבות של בימ"ש וכפיית טיפול תחת צו. התערבות זו הכפופה לסמכות בית משפט חיונית במיוחד משום שבמקרים רבים, להורה המנוכר יש הנעה נמוכה והוא זקוק ללחץ מסוים של מקור סמכות כדי לשתף פעולה לשינוי המצב. התערבות משפטית, אם כן, יכולה לנוע מכפיית טיפול כשהילד נשאר עם ההורה המנוכר ומחויב בטיפול משפחתי ובחידוש הקשר ועד להוצאת ילד ממשמורת ההורה המנוכר באם הילד חשוף לפיצול ולברית פתלוגית המסוכנת לו עם ההורה המנוכר. סוג ההתערבות מושפע בהקשר זה מדרגת החומרה של הניכור (Johnston & Goldman, 2010; Lowenstein, 1998, 2012).

הגישות שתומכות בהתערבות הכוללת השארת הילד במשמורת של ההורה המנוכר מתייחסות לרמה נמוכה של ניכור (תלונות, טרוניות) ולכל היותר לניכור

ברמה בינונית-נמוכה (הכפשות, קיום מפגשים לא סדירים), אך לא למצבי ניכור ברמת חומרה גבוהה שבהם לא מתקיימים קשר וזמני שהות. לפיכך, הפניה לטיפול משפחתי בהוראת בימ"ש היא אופציה שנחשבת יעילה כאשר הניכור הוא בדרגת חומרה נמוכה (ולעיתים גם בדרגה בינונית), כשקיימת הנחה כי טיפול לחידוש קשר (FRRP - Family Reflections Reunification Therapy) וטיפול משפחתי אינטגרטיבי (MMFI - Multi Model Family Intervention) שפועלים תחת סנקציות של בימ"ש (Johnston & Goldman, 2010; Lowenstein, 1998) יאפשרו הגדלת זמני השהות של הילד עם ההורה המנוכר ויצירתה של אחריות הורית משותפת המכונה co-parenting (Ellis & Boyan, 2010; Templer et al., 2017). הממצאים בתחום זה מעידים על כך שמסגרת טיפולית כפוית סמכות בימ"ש שמחייבת את בני המשפחה לשתף פעולה בצורה אפקטיבית, יעילה בהפחתת ניכור ואף מסייעת לילדים במידה רבה לחדש קשר עם הורה מנוכר (Darnall, 2011; Sullivan, Ward, 2013; Toren et al., 2013; Deutsch, 2010). יש לציין כי ממצאי מחקרים מעידים כי פסיכותרפיה קלאסית אינדיבידואלית, הקוראת לעיבוד יחסי עבר וחוויות מוקדמות והעוסקת בתכנים לא מודעים, נמצאה מחמירה ניכור וסימפטומים משפחתיים פתולוגיים. לפיכך, טיפול בניכור הורי מחייב טיפול משפחתי בעל מאפייני התערבות ייחודיים (Klosko & Young, 2004; Paris, 2010; Sauber, 2006; Warshak, 2001).

הספרות מלמדת כי טיפול משפחתי ייחודי, ממוקד וקצר טווח ובאוריינטציה פסיכו-חינוכית או חווייתית ומבנית - מצליח להביא לחידוש הקשר במצבי ניכור ברמת חומרה נמוכה עד בינונית. טיפול כזה עוסק ביצירת חוויה של מובחנות עצמית בין בני המשפחה ולמידת אסטרטגיות תקשורת. הוא כולל הדרכה הורית אינדיבידואלית ובעיקר משותפת (Co-Parenting Psychoeducational Therapy). במקביל לטיפול זה, יש לשלב טיפול אינדיבידואלי שאינו פסיכודינמי ושכולל טכניקות מעמדות, טיפול בהפחתת חרדה ובהקטיה (Garber, 2015) וטיפול דיאדי (הורה-ילד). תפקיד המטפל בטיפול זה הוא לבסס גבולות בין ההורים, בעיקר בין ההורה המנוכר לילד שמצוי בברית עימו, להשיב באופן ממשי את הקשר עם ההורה המנוכר (Andritzky, 2002). לשקף את דפוסי החשיבה של ההורים ושל הילד ולתקנם בהתאמה למציאות (Reay, 2015; Smith, 2016).

בטיפול בילדים שמגלים ניכור גבוה, נמצא שקיימת חשיבות רבה לכך שטיפול פרטני ייכלל במסגרת הטיפול המשפחתי ולא יהיה במנותק ובנפרד ממנו. חשוב שהטיפול הפרטני בילד יתייחס למאפייניו הפסיכולוגיים הייחודיים של הילד בהקשר

של הניכור (Baker et al., 2012), ויעסוק למשל בעיבוד מידע, בהפחתת חרדה ובשימוש בטכניקות קוגניטיביות פסיכו-חינוכיות ובכאלו שמסייעות לו לפתח ראייה נפרדת ומובחנות רגשית מההורה המנכר. כל אלו וגם טיפול דיאדי שעוסק בחיזוק תהליכי נפרדות של הילד מההורה המנכר – נמצאו יעילים בהפחתת עמדה מנכרת (Walters & Friedlander, 2016). תפקידו של המטפל בסוג טיפול זה הוא לשקף לילד דפוסי חשיבה ודרכי התמודדות בעקבות משבר הפרידה שחווה בין הוריו (Baker & Sauber, 2012).

טמפלר ושותפיה (Templer et al., 2017) במאמר מטה-אנליזה עדכני שבדק מהן אסטרטגיות ההתערבות היעילות ביותר למטפל בניכור הורי, התייחסו לתפקידו החיוני של המטפל בהיבטים אלו: לספק מידע והתבוננות פסיכו-חינוכית לכל אחד מחברי המשפחה לגבי הניכור ולגבי השלכותיו; להגן על הילד מפני הנזק הנגרם לו בעקבות הניכור; להשתמש בהתערבויות טיפוליות מפחיתות חרדה אצל הילד ומגבירות רווחה נפשית בטווח הארוך; להפעיל טכניקות המאתגרות את החשיבה ואת התודעה של הילד המתנכר ולהקנות לו מיומנויות של חשיבה ביקורתית; לכוון עשייה ממוקדת סביב חיזוק הקשר בין ההורה המנוכר והילד; להכין את ההורה המנכר לשיפור באיכות הקשר בין הילד וההורה המנוכר; לאתגר את החשיבה המעוותת של ההורה המנכר; לספק מיומנויות לפתרון קונפליקטים; להתמקד באחריות הורית משותפת (co-parenting); ולבסס גבולות בריאים ודפוסי תקשורת במשפחה.

ממצאי המחקר התייחסו לא רק לאוריינטציה הטיפולית, אלא גם למבנה הצוות הטיפולי. נמצא שצוות של מטפלים שיש מעליהם מתאם-על (cordinator) של המשפחה והטיפול בה, מונע פיצולים ומצבי קונפליקט. בצוות הטיפולי משולב עורך דין/מגשר, שעובד בתיאום עם המטפל המשפחתי על נושאים שדורשים זאת (תשלומים, הוצאה לפועל וכיו"ב) כדי לאפשר מסלול התערבות מחוץ לכותלי בית המשפט. רמת הפיקוח של כל הצוות הטיפולי על התהליך היא גבוהה ואינטנסיבית ומתבטאת בדיווח, ביידוע ובמעקב אחר הישגי התהליך ומידת שיתוף הפעולה ההורי בהקשר הפסיכו-משפטי (Baker & Sauber, 2012; Darnall, 2011; Miller, 2013; Templer et al., 2017).

ב.3 הוצאת הילד ממשמורת ההורה המנכר: העברת משמורת, סדנאות לחידוש קשר והעברת הילד למקום ניטרלי

כפי שציינו קודם לכן בפרקים הקודמים, ניכור הורי נתפס כמשקף התעללות פסיכולוגית נמשכת (Harman et al., 2018) המציבה את הילד בסיכון ממשי

לפגיעה ברווחה הנפשית שלו ולמצבו הרגשי בעתיד (Rowen & Emery, 2014). חלק מכך קשור לתפיסה, שנמצאו לה עוגנים רבים מאוד במחקר (Ahrns, 2006; Cookston, Braver, Griffin, De Lusé & Miles, 2007) שילדים זקוקים לשני ההורים שלהם וכי על שניהם לתמוך ביחסי הילד עם ההורה האחר באופן מלא ואקטיבי (Ahrns & Tanner, 2003). משום כך, וככל שיש אפשרות לכך, התפיסה המתייחסת לניכור הורי בדרגת חומרה גבוהה מייחסת חשיבות להעברת הילד למשמורת ההורה שיכיר בהורות של ההורה האחר ולא יפגע בילד באמצעות ניכור כלפי ההורה האחר.

זאת ועוד, מעבר לפגיעה הנגרמת לילד משלילת זכותו והצורך שלו בשני הורים מעורבים, הפגיעה הנגרמת לילד בעקבות הניכור רחבה הרבה יותר. בדרגת החמורה, ניכור הורי חולש על מאפיינים שהם בעלי השלכות קשות ומרחיקות לכת בתפקודו העתידי של הילד ובהם: היעדר אמפתיה לזולת ואף אכזריות וניצול, שיפוט מציאות לקוי, ראייה דיכטומית ומפוצלת של העולם, תחושות קשות של בדידות ושל דיכאון וקיום יחסים קרובים שיש בהם סכנה לפתולוגיה (Baker, 2005a; Baker & Damall, 2007; Ben-Ami & Baker, 2012; Gardner et al., 2006; Johnston et al., 2005b; Kopetski, Gardner, et al., 2006).

בין אם הניכור נעשה בצורה מכוונת ומתוכננת ובין אם באופן לא מודע, ניכור הילד כלפי ההורה האחר פוגע בצורה קשה בילד. הוא מונע ממנו נחמה וביטחון שהילד היה מפיקם מקשר בריא עם ההורה המנוכר. ההורה המנוכר שולל מהילד את היכולת לייצר רגיעה; מפעיל עליו שליטה פסיכולוגית חריפה; מדכא את צורכי הספרציה אינדיבידואציה (נפרדות) של ילדו תוך שהוא מעורר בו תלות מוגברת והתקשרות לא בטוחה. יתרה מכך, הורה מנוכר הוא הורה שאינו מאפשר להורה האחר לגדל את ילדו, להיות עימו בקשר וליטול אחריות עליו. הוא פוגע בקשר רציף ותקין עם ההורה האחר, בצרכיו החיוניים של ילדו ובזכותו הבסיסית לקשר נקי מהתנגדות עם שני הוריו (Ahrns & Tanner, 2003). הורה זה, המחבל בקשר של הילד עם ההורה האחר ומתנגד לקשר ומציב קשיים ניכרים בקיומו, נתפס על ידי קלינאים כהורה שמתעלל פסיכולוגית בילד ואף מגביר את הסיכון של ילד זה לנזקים ארוכי טווח בהתפתחותו (Mustonen et al., 2011; Warshak, 2010b; 2011; 2015b).

ראשית ההתערבות, אם כן, בניכור הורי מדרגת חומרה גבוהה, כרוכה בהפסקת ההתעללות הפסיכולוגית שהילד חווה מצד ההורה המנוכר. במילים אחרות,

המטרה בהתערבות זו אינה קשורה רק לחידוש קשר עם הורה מנוכר, אלא בראש ובראשונה להפסקת מערכת יחסים מסוכנת להתפתחותו ולרווחתו האישית של הילד עם ההורה המנוכר והמסית וליצירת מוגנות ותחושה של ביטחון. תהליך זה מקביל לתהליך סביב הוצאת ילדים מחזקת הוריהם בגין הזנחה או התעללות בהקשרים אחרים. במקרים אלו ההמלצה להוציא את הילד מחזקת אחד מהוריו מחייבת הערכה קלינית בדבר התעללות שאינה בהכרח "משאירה סימנים", אלא מתאפיינת באינדיקטורים של התעללות פסיכולוגית, רמת דחק חריפה ופגיעה ממשית בתפקוד. אם קיימים אינדיקטורים כפי שתואר לעיל, או אז השלב הבא בהתערבות בניכור הורי מדרגת חומרה גבוהה הוא השמת הילד במסגרת מוגנת ובטוחה המאפשרת לו התאוששות, צמיחה, הסתגלות ונורמליות בתפקוד. מסגרת זו יכולה להיות מסגרת ניטרלית, אולם השאיפה המרכזית היא להעביר את הילד אל בית ההורה האחר שהינו הורה מיטיב, או במקרים שהדבר אינו אפשרי – בית של קרוב משפחה אחר או כל מקום שבו ההורה המנוכר לא יוכל להמשיך לפגוע בו פסיכולוגית (Warshak, 2010b; 2015b; Woodall & Woodall, 2017).

הגישה הקוראת להעברת משמורת במקרים של ניכור בדרגת חומרה גבוהה, גורסת שבמקרי ניכור שבהם פתרונות אחרים אינם אפקטיביים – כשההורה המנוכר אינו מגיב לטיפול ואינו משתף פעולה וכשהרחבה הדרגתית של זמני שהות אצל ההורה המנוכר לא יעילה ואף מחמירה את המצב, יש להעביר את המשמורת על הילדים מההורה המנוכר אל ההורה המנוכר (Fidler & Bala, 2010).

במרבית המקרים, כאשר ההורה המנוכר הוא הורה בעל מסוגלות נורמטיבית, הפרקטיקות ההוריות שלו תקינות והוא מתאפיין במוטיבציה הורית, הרי האפשרות של העברת משמורת של הילד מההורה המנוכר להורה המנוכר היא טבעית ומתבקשת. הקושי כמובן הוא כיצד להעביר את הילד למשמורת של ההורה המנוכר חרף התנגדותו העזה של הילד, וזאת כאשר קיימת החלטה שיפוטית על כך על פי התרשמות בית המשפט ואנשי המקצוע. נדון אפוא הן בהעברת המשמורת להורה המנוכר והן בפרקטיקה שמיועדת לכך.

הגישות המתנגדות להעברת המשמורת טוענות שהדבר עלול להסב לילד נזק רגשי וחרדה (Jaffe et al., 2010; Meier, 2009) ואף להיחוויות על ידו כפוגעני וטראומטי (Ellis, 2008; Mercer, 2019). חשוב לציין כי לחששות אלו לא נמצא ביסוס מחקרי אמפירי שיטתי או עקבי, אולם יש לתת את הדעת על היבט המצוקה שהילד יכול לחוש בתהליך ולפעול בכובד ראש בקבלת ההחלטות הנערכת במשפחות אלו.

חרף החשש ממצוקתו של הילד, הרי שקיימים מחקרים המראים שהישארות עם הורה מנכר מחמירה את הניכור (Dunne & Hedrick, 1994; Gardner, 2001; Rand et al., 2005) ופוגעת בצורה קשה בילד – פגיעה ארוכת טווח ביחסיו הקרובים, בדימוי העצמי שלו, בהיווצרות דיכאון קליני, חרדה, שימוש בחומרים ממכרים וחוסר תפקוד מתמשך, והיא אף מגבירה את תחושת הבדידות, את חוסר האמון בשני ההורים ואת תחושת השליליות כלפי שניהם (Baker & Chambers, 2011; Clawar & Rivlin, 1991; Rand et al., 2005). במחקרים שבדקו ספציפית את ההשפעה של העברת משמורת ושל הפרדה בין הילד להורה המנכר על הפחתת סימפטומים של ניכור הורי, העברת משמורת נמצאה יעילה באופן ניכר ולאורך זמן, מחצי שנה ועד חמש שנים לאחר מכן (Dunne & Hedrick, 1994; Gardner, 2001; Rand et al., 2005; Templer et al., 2017; Warshak, 2010b, 2018). אם כן, הממצאים בדבר האפקטיביות של מיגור הניכור לאחר העברת משמורת מהורה מנכר להורה המנוכר, מראים באופן מובהק על הפסקת הניכור, ובעיקר על הפחתה במאפייני חשיבה של ניכור, כגון: חשיבה דיכוטומית, מפוצלת, כוזבת וגרנדיוזית. יצוין שחלק מהמחקרים שבדקו תוצאות של העברת משמורת התייחסו להפחתת הניכור מבלי שבדקו מאפיינים נוספים המתייחסים לקשר הורה-ילד, והביקורת על תפיסה זו מתייחסת לכך שאין די ממצאים שבודקים לא רק את הפחתת הניכור, אלא גם את ההשפעה של העברת המשמורת על הקשר של הילד עם ההורה המנכר, על הרווחה האישית של הילד בטווח הארוך ועל השלכות ההתנגדות שמעורר טיפול כפוי זה בקרב ילדים ומתבגרים (Johnston & Goldman, 2010). במובן זה, חסרים מדדים תקפים לאורך זמן שאינם מסתמכים רק על הערכות קליניות בטווח הקצר של העברת המשמורת, וכן חסרה בדיקה אמפירית מעמיקה ורחבה יותר לאורך זמן של האפקטיביות של תוכניות להעברת משמורת ושל הביטחון בהן (Mercer, 2019). המשיבים לטענה זו יאמרו כי כאשר תהליך של העברת משמורת מבוצע תחת תמיכה ופיקוח, הרי שהוא אינו טראומטי (Reay, 2015); מרבית הממצאים הקיימים מראים ירידה בסימפטומים השליליים אצל הילד: השלכות ארוכות טווח נמצאו טובות בהיבטים של רווחה נפשית ושל קיום קשר תקין עם ההורה המנוכר; נמצאו תהליכי הסתגלות תקינים ותחושת מסוגלות עצמית (Judge & Deutsch, 2016; King & Sobolewski, 2006; Moran et al., 2015).

העברת המשמורת מחייבת תמיכה ומענים טיפוליים מתאימים לחיזוק התפקוד ההורי של ההורה המנוכר ולחיזוק הקשר הורה-ילד, בדוגמת טיפול משפחתי, טיפול דיאדי, טיפול קבוצתי והדרכת הורים (Toren et al., 2013). בהקשר זה, נמצא

שטיפול פרטני לילד יעיל לאחר העברת משמורת (Miller, 2013; Warshak, 2015a; 2018). החולשה של טיפול פרטני קלאסי כאשר הילד נמצא בסביבת ההורה המנכר אינה רק הקושי להתמודד עם הנרטיב של ההורה המנכר אלא אף הסכנה שהטיפול עלול לתקף תודעה כוזבת.

ב.3.א פרוצדורת העברת משמורת

העברת משמורת מהורה מנכר להורה מנוכר היא אתגר. הילד הרי מנוכר להורה שאליו רוצים להעביר את המשמורת, וההורה המנכר, שאליו קשוב הילד, יעשה כל שביכולתו כדי להכשיל את התהליך. לכן, כדי להגביר את סיכויי ההצלחה של הסתגלות הילד למצב החדש, רצוי לפעול בהתאם לקווי הפעולה, כפי שנפרט עתה.

באופן עקרוני, לשופט המשפחה (או הדיין בבית הדין הדתי) יש סמכות להעביר משמורת מהורה אחד להורה האחר. לעיתים, תתבקש המלצת העו"ס לסדרי דין, ולכן חשוב שהעו"סים לסדרי דין יכירו היטב את הדינאמיקות של הניכור ואת הטיפול בהן. הרכיבים החיוניים הם: 1. שהערכאה המשפטית תיתן צו המורה על העברת המשמורת. 2. שתינתן תקופת הפרדה זמנית מההורה המנכר שבה יתחיל תהליך חידוש קשר מפוקח ותחת שיתוף פעולה של ההורה המנכר וקבלתו את ההורה האחר. 3. שתהליך העברת המשמורת יעשה באמצעות גורם בעל מומחיות בתהליך זה (על כך יורחב להלן). 4. הכנת מערכות בחיי הילד הרלוונטיות להעברת המשמורת, ובכלל זה בהיבטים של רווחה, חינוך ובריאות. במקרים המתאימים, ניתן לשלב רכיבים אלו עם רכיב 5: הכרזה על הקטין כקטין "נזקק" וקביעה משפטית כי בהיותו אצל ההורה המנכר הוא נמצא תחת התעללות פסיכולוגית.

מכל מקום, המחקרים שבחנו את הנושא (Warshak, 2010b; Warshak & Otis, 2010) מצאו שכדי שהעברת המשמורת להורה המנוכר תצליח, עליה לכלול תקופת הפרדה זמנית מההורה המנכר ו/או ממשפחתו ומכל מי שמסכן את הילד. במהלך תקופת ההפרדה, הילד נמצא בתהליך של התאוששות ושל הסתגלות, ואף ההורה המנכר נמצא בטיפול המסייע לו להכיר בחשיבות ההורה האחר בחיי הילד ובצורכי ההתקשרות של ילדו. במהלך תקופה זו, המשפחה כולה כפופה לצו בימ"ש לתוכנית שלפיה: 1. ההורה המנכר מתבקש להשתלב בטיפול ובהדרכת הורים ייחודית שבה הוא נדרש להפגין אינדיקטורים ספציפיים הקשורים לשינוי בעמדתו המנכרת כדי שיוכל לחדש את הקשר עם ילדו. 2. ההורה המנוכר והילד מתבקשים להשתלב בטיפול משפחתי / הדרכת הורים / טיפול דיאדי וכיו"ב. 3. כל המערכות (רווחה, חינוך) עובדות בשיתוף פעולה ובתיאום מלא. לאחר תום תקופת

ההפרדה מתבצעת הערכה אם ההורה המנכר עמד בדרישות שהוצבו לו, ובכלל זה אינדיקציות המעידות על כך שהוא מקבל את קיום הקשר בין הילד להורה המנוכר ותומך בקשר זה. אם ההורה המנכר עומד בדרישות ובאינדיקטורים הללו, יבוצע בין ההורה המנכר לבין הילד חידוש קשר מבוקר והדרגתי. בתחילה, תחת פיקוח במרכז קשר, ולאחר מכן, ככל שהאינדיקציות המקצועיות יצביעו על כך שההורה המנכר הפנים את הדינאמיקה הראויה ואינו יוצר חשש לחידוש הניכור, יעבור הקשר בינו לילד לקשר חופשי יותר ופחות מוגבל ומפוקח (Reay, 2015).

ב.3.ב סדנאות לחידוש קשר

אחת הדרכים הנפוצות כיום בעולם להעברת משמורת היא קיום סדנאות לחידוש קשר, שבמסגרתן הילד עובר עם הורה המנוכר תהליך התחברות מחדש. הסדנה יכולה להיערך במקום ניטרלי או במקום מגוריו של ההורה המנוכר. יש לציין כי הסדנה היא אמצעי עזר לסיוע בחידוש הקשר והיא לא המטרה עצמה של תהליך ההתערבות. במובן זה, על בימ"ש להחליט קודם לכן כי הילד נמצא בסיכון וכחלק מהעברת המשמורת ניתן להסתייע בסדנה לחידוש קשר המגבירה את סיכויי ההצלחה בחידוש הקשר בין ההורה המנוכר לילדו. ישנן כיום כמה תוכניות התערבות לחידוש קשר מסוג זה, הכוללות סדנה מרוכזת בת 3-5 ימים בהשתתפות הילדים, ההורים המנוכרים (ולעיתים גם בני משפחה נוספים של ההורה המנוכר). המשותף לכולן הוא שהן פועלות תחת צו בימ"ש, ושלאחר ההשתתפות בהן, מתחילה תקופת הפרדה/הגנה שבה מתחילים לקיים מפגשים מפוקחים בין ההורה המנכר לבין הילדים, וזאת בכפוף להתקדמות טיפולית של ההורה המנכר בתקופת ההפרדה, דהיינו נטילת אחריותו לניכור והסכמתו לשנות את דפוסי ההורות שלו ומתן תמיכתו לכך שהילד אינו צריך לחיות תחת פיצול וקונפליקט נאמנויות פתולוגי.

גישתו של וורשאק, לדוגמה, מיושמת בסדנה המתמקדת באוריינטציה פסיכו-חינוכית, לא מטיפה/מחנכת/נוזפת, אלא כזו המעודדת אוטונומיה, שומרת על הכבוד העצמי של הילד, ושמה דגש על חוויות חיוביות, על קומוניקציה ועל פתרון קונפליקטים (Warshak, 2010b; Warshak & Otis, 2010). לעומתו, הדגש בסדנת חידוש הקשר של לינדה גוטליב (Gottlieb, 2013) הוא באוריינטציה של טיפול משפחתי מבני (Minuchin, 1974) שלפיה קיימת חשיבות ליצירת חוויה מבנית מחודשת במהלך הסדנה דרך החזרת ההיררכיה המשפחתית, טיפוח יכולת שימת גבולות וזיכרון משפחתי היסטורי שמבסס את הקשר המחודש. צ'ילדרס (Childress, 2017) בתוכניתו New Ways for Families, מציע סדנת חידוש קשר העוסקת בפתרון קונפליקטים, בהתמודדות עם לחצים, בהקניית חשיבה גמישה, בוויסות

רגשות שליליים, בהפעלת תהליכי התערבות אינטנסיביים סביב דיאלוג בין ההורה לילד בהקשרים של מצוקה ובהפעלת מערכת ההתקשרות תוך כדי התארגנות תגובתית אדפטיבית יותר של ההורה המנוכר. ראיי (Reay, 2015), בתוכניתה Family Reflection, מציגה סדנה שמגיעים אליה הילדים בלבד, ועוברים בה הכנה למפגש עם ההורה המנוכר טרם המעבר לביתו. הסדנה כוללת התערבות פסיכו-חינוכית ופעילות שנערכת בחוץ. מתוארת אף סדנה למשפחות במעבר לחידוש קשר (Judge & Deutsch, 2016) שבהן הדגש מושם על כוחות ההתאוששות של הילד ועל חיזוקו לפני חידוש הקשר עם ההורה המנוכר. בבריטניה, וודל וודל (Woodall & Woodall, 2017; 2019) מתארים סדנה הנערכת בביתו של ההורה המנוכר. הסדנה כוללת דגש על אקטיביות, על פעילות חווייתית ועל שינוי מבנה הכוח בדינמיקה המשפחתית המשיב את ההיררכיה הבריאה להורה ומבסס את מעמדו של הילד לפי צורכי השלב ההתפתחותי שבו הוא נמצא.

נדגיש שבכל ההתייחסויות באשר להחלפת משמורת שנעזרת בקיום סדנה לחידוש קשר, הסדנה הייתה להורה המנוכר ולילד, אך לא להורה המנוכר. גישתו של סאליבאן לשלב גם את ההורה המנוכר בסדנה (Sullivan et al., 2010), נמצאה לא יעילה. למרות הניסיונות לשלב את ההורים המנוכרים בסדנה, הממצאים מראים כי ללא תקופת הגנה על הילד מההורה המנוכר, לא קיימת הצלחה בהתאוששות מניכור הורי. סאליבאן עצמו מתאר כי סדנאות מסוג זה, הכוללות את ההורה המנוכר, לא השיגו הצלחה ושינוי המצב וכי נדרש טיפול בנפרד להורה המנוכר.

כפי שצוין קודם לכן, הממצאים בתחום התערבות זה עדיין אינם מקיפים ואינם מבוססים היטב אמפירית, אולם הם מלמדים באופן מובהק על מיגור הניכור בטווח המיידי ובטווח הקצר (חצי שנה לאחר קיום הסדנה). כמו כן, חלק מהממצאים מראים קיום קשר תקין בין הילד להורה המנוכר כשנתיים עד חמש שנים לאחר הסדנה ואף מדדים חיוביים ברווחה הנפשית של הילד – הפחתת סימפטומים קליניים כגון דיכאון וחרדה (Sullivan et al., 2010; Warshak, 2010b; 2015b; 2018). כל הממצאים מראים שינוי לטווח ארוך כאשר התקיים טיפול המשך בקהילה בדוגמת טיפול משפחתי וליווי מקצועי תמיכתי (Johnston & Goldman, 2010; Reay, 2015). בישראל קיימות עדויות לכך שמערכת המשפט הכריעה בהחלפת משמורת,¹¹ אולם אין נתונים מסודרים על כך.

11. תמ"ש (משפחה ר"ג) 4745-07-12 א.ג. נ' א.ג. (פורסם בנבו, 16.12.2012); תמ"ש (משפחה חי') 14363/01 פלוני נ' פלונית (פורסם בנבו, 29.8.2006); ע"ם (מחוזי חי') 384/06 א.א. נ' ו.ו. (מ. (פורסם בנבו, 27.3.2007).

12. הכשרת מטפלים

הטיפול בניכור הורי שונה מטיפול בקשיים משפחתיים אחרים. הוא מצריך הכשרה ספציפית וייחודית, הן בנוגע לאבחנה והן בנוגע לטיפול, והיכרות של הגורמים המאבחנים והמטפלים עם דרגות הניכור השונות (Bow et al., 2009; Walters & Friedlander, 2010). שדות הידע והמיומנויות שאנשי המקצוע נדרשים לרכוש הם: הפרעות אישיות ופסיכופתולוגיה אינדיבידואלית והורית (Neff & Cooper, 2004), טראומה, טראומטיזציה ושבי. כמו כן, נדרש מאנשי המקצוע לפתח מיומנויות מתחומים שונים, שהן רלוונטיות לטיפול בניכור הורי, כמו טיפול אינדיבידואלי, טיפול משפחתי, טיפול דיאדי (הורה-ילד), התערבות קבוצתית פסיכו-חינוכית; ורצוי שהמיומנויות תהיינה באוריינטציות טיפול שונות, כגון טיפול קצר מועד, טיפול פסיכו-חינוכי, טיפול CBT, טיפול בפתרון בעיות, גישור, ניהול קונפליקטים, מיומנויות למידה ועיבוד מידע, עבודה עם זוגות בקונפליקט גבוה, עבודה עם תהליכי חשיבה אצל ילדים וכיו"ב (Clawar & Rivlin, 2013; Darnall, 2011; Johnston & Goldman, 2010; Judge & Deutsch, 2016; Lowenstein, 2011; Toren et al., 2013). קיימת הסכמה נרחבת שהידע שעל המטפל לרכוש מחייב התמחות ייחודית סביב תהליכי גירושין בעצימות גבוהה, ויתרה מכך התמחות ייעודית סביב תהליכי ניכור כפי שאוזכר בפרק 8.1 לעיל, בהקשר של הכשרה של מאבחני ניכור הורי (Baker & Sauber, 2012; Clawar & Rivlin, 1991; Goldberg & Goldberg, 2013; Lewis, 2009; Miller, 2013). כפי שצוין, הטיפול בניכור הורי הוא טיפול משפחתי לא קונבנציונלי, והוא מחייב מיומנויות ספציפיות, כגון עימות, הבהרה, למידה, הכוונה והדרכה – שמחייבות תרגול שיטתי ותהליכי הדרכה מתמשכים לאורך זמן.

זאת ועוד, ההתערבות במשפחות עם ניכור הורי מחייבת התייחסות מערכתית בין אנשי מקצוע (משפט, רווחה וכיו"ב) ובתוך אותן הפרופסיות (כגון עו"ס לחוק נוער, עו"ס לסדרי דין). התייחסות רב-מערכתית חייבת לכלול תורת עבודה המשלבת נוהלי עבודה ברורים, כגון מי מאנשי המקצוע מדווח לבימ"ש, גבולות גזרה של כל מקצוע ופרופסיה. לדוגמה, במקרה של פגיעה נפשית קשה בילד, יש להגדיר מהו תפקיד עו"ס לחוק נוער ומהו תפקיד העו"ס לסדרי דין; מי כותב את ההמלצות לבימ"ש ומהן סוגי ההמלצות בהקשרים ייחודיים של ניכור הורי. יש לקבוע נוהלי קבלת החלטות, כגון כיצד מחליטים מהם הפרמטרים לשימוש במרכז קשר כדי לא לקבע את הניכור; מתי לקיים הוצאת ילד למרכז חירום כאשר נשקפת

סכנה לחטיפה או להיעלמות כשהסימנים הם פרנויה, הסתגרות ומידור, אולם ללא סימנים של פגיעה פיזית או מינית; מתי להפעיל תוכנית של הכרזת קטין נזקק ותוכנית הגנה כשהילד בסיכון ובשבי בידי ההורה המנכר. מעבר לכך, אנשי המקצוע נדרשים לגבש שפה מקצועית אחידה הכוללת הצבת גבולות במצבי סיכון ולפתח פרוצדורות טיפול ופרוטוקולים של קבלת החלטות שיאפשרו לסייע לאנשי המקצוע בבואם לטפל בתופעת הניכור הורי.

ניכור הורי הוא תופעה קשה ביותר שנחשבת להתעללות פסיכולוגית בילד ופוגעת בצורה אנושה ברווחתו האישית ובבריאותו הנפשית, הן בהווה והן בעתיד. זוהי תופעה מסוכנת שכן מאפייני ההתעללות שבה הם פסיכולוגיים ולעיתים מתעתעים. ילדים הסובלים מניכור הורי מתאפיינים בחשיבה כוזבת ובתפקוד שווא העלול להיתפס כאדפטיבי, אולם בבחינת הממצאים וההשלכות נראה כי לילדים אלו פגיעות ממשיות ביכולת השיפוט ובפענוח המציאות, והם בסכנה לפיתוח אפקט אכזרי, אלים ונעדר אמפתיה לזולתם. אחד הקשיים הגדולים בתופעת הניכור ההורי הוא באבחון, מכיוון שהילד מבטא את רצון ההורה המנכר, ובכך עלול להטעות את בעל המקצוע הלא מיומן. עבור אנשי המקצוע, האתגר הממשי הוא כיצד להשמיע את קולו של הילד ולשקף את רצונו מבלי לעקר ו"למחוק" את צורכי ההתקשרות שלו ואת צרכיו הרחבים יותר לקשר בר-קיימה, מיטיב ותקין עם שני הוריו. במובן זה, ההתייחסות לילד שמפגין ניכור לאחד מהוריו מחייבת את איש המקצוע להבין כי הילד הניצב מולו הוא ילד אשר תודעתו "שבויה" ומוחזקת על ידי הורה מנכר. קולו האוטונומי של הילד מבטא הכרעה קשה סביב קונפליקט נאמנויות בלתי נסבל והוא חד-ממדי ומוסת. הילד אולץ לבחור צד. לעומתו, על איש המקצוע לבחור בראייה רחבה, מורכבת, מקיפה ובעלת פרספקטיבה מובחנת מהילד.

כדי להגן על הילד, יש לאבחן את הניכור בשלב מוקדם ככל הניתן. אבחון מהיר ומיידי מאפשר התערבות שיכולה למנוע התקבעות של תהליכי חשיבה מעוותים, שעשויה לסייע להתאוששות מהירה של מערכות עיבוד המידע והוויסות שנפגעות בצורה דרמטית במהלך תהליך הניכור שעובר הילד. אולם, תהליך אבחון של ניכור הורי מצריך ידע אינטרדיסציפלינרי ספציפי, מעמיק וכזה המסוגל לערוך הבחנה מבדלת בין ניכור לתופעות אחרות.

דרכי הטיפול המומלצות להתמודדות עם ניכור הורי משתנות בהתאם לדרגת החומרה של הניכור. ברמה הנמוכה, טיפול משפחתי ייחודי, בעל מאפיינים המסייעים למשפחות המתמודדות עם קונפליקט חריף ועם ניכור – נמצא יעיל. מטפלים בגישות משפחתיות אלו נדרשים לפתח מיומנויות וידע ספציפיים בדבר חידוש קשר, תהליכים פסיכו-חינוכיים ושימוש בסמכות בית משפט ובסעדים.

במקרים שבהם ההורה המנכר אינו מראה שינוי; כשאין הפחתה בסימפטומים של הילד המנוכר שסובל מהתעללות ומשליטה פסיכולוגית קשות; וכשההורה המנוכר הוא תקין בפרקטיקות ההורות שלו, ניתן לנקוט העברת משמורת. על בית המשפט לתת צו המאפשר הפרדה לתקופת מה בין ההורה המנכר לילד, דורש השתתפות בסדנה לחידוש הקשר עם ההורה המנוכר והעברת המשמורת אליו, ולאחר תקופה זו, מורה על חידוש קשר של ההורה המנכר עם הילד, תחת פיקוח, בכפוף לעמידה של ההורה המנכר בדרישות. כפי שצוין לעיל, כדי לתווך את העברת המשמורת ולהגביר את סיכויי ההצלחה של המעבר להורה המנוכר, יש לדאוג שהתהליך ילווה בסדנה להעברת משמורת. העברות משמורת שנעשות ללא סדנה מועדות במקרים רבים לכישלון, ואילו כאלה שנעשות באמצעות סדנה כזו זוכות להצלחה גדולה בהרבה. מעבר לכך, עמדנו בסקירה זו על החשיבות של גיבוי משפטי להליכים אלו תוך מתן סמכות לגורם המטפל וקביעת סנקציות משמעותיות במקרים שבהם אחד ההורים, ובמיוחד ההורה המנכר, מסרב לשתף פעולה. כמו כן, לאור הפגיעה הקשה הנגרמת לילד הנתון בסיטואציה של ניכור הורי, עמדנו גם על הצורך להכיר בכך שניכור הורי מהווה התעללות נפשית ורגשית בילד על כל המשתמע מכך.

לסיכום, אתגר גדול ניצב בפנינו, אנשי המקצוע, סביב תופעת הניכור ההורי וסביב דרכי ההתמודדות עימה. תופעה זו מחייבת נחישות, העמקה והתבוננות רחבה על היבטים מגוונים הקשורים לא רק לפרופסיה של העבודה הסוציאלית אלא גם להקשרים של משפט, חברה ופסיכולוגיה. אנו תקווה שסקירה זו תשפוך אור ותבנה דרך ברורה שתסייע לילדים שקולם מושתק, מוכחש וסמוי מן העין. אנו, אנשי המקצוע, נדרשים להחזיק בתוכנו כל העת את הכמיהה של אותם ילדים לקשר עם ההורה המנוכר, וזאת על אף המופע החיצוני המתעתע שלהם. זהו אתגר גדול ובה בעת הזדמנות גדולה לעשייה משמעותית בהיבט המקצועי, המוסרי והחברתי שבה.

רשימה ביבליוגרפית

- אליצור, א', טיאנו, ש', מוניץ, ח' ונוימן, מ' (2010). **פרקים נבחרים בפסיכיאטריה**. תל אביב: דיונון.
- ברגמן, ז' וויצטום, א' (1995). חטיפת ילד בידי הורה והתיסמונת של התנכרות להורה (סקירת ספרות, תיאור מקרים והיבטים טיפוליים ומשפטיים). *שיחות*, ט' (2), 115-13.
- גוטליב, ד' (2004). תסמונת הניכור ההורי. *רפואה ומשפט*, 31, 116-106.
- הצעת חוק אכיפת הסדרי ראייה, התש"ע-2010.
- לויטה, ז', עציון, נ', ויטלי, פ', אברמוביץ, א', קוטלר, פ' וניר, מ' (1997). סרבנות קשר-קונפליקט בין ההורים וילדים בגירושין. *שיחות*, יא' (2), 9-2.
- לסר, י' (2005). מחשבה נוספת: תסמונת הניכור ההורי מנקודת המבט של התפתחות הילד. *חברה ורווחה*, כ"ה (3), 356-341.
- מזא"ה, י' (2011). אכיפת הסדרי ראייה. *הפרקליט*, נ"א (1), 268-227.
- מזא"ה, י' (2019). תלונות שווא בגין פגיעה בילדים והשפעתם על קביעת המשמורת והאחריות ההורית.
- נוי, ש' (2000). **מצבי לחץ טראומטיים**. ירושלים: שוקן.
- Ahrons, C. R. (2006). Family ties after divorce: Long-term implications for children. *Family Process*, 46, 53-65.
- Ahrons, C. R. (2007). Introduction to the special issue on divorce and its aftermath. *Family Process*, 46(1), 3-6.
- Ahrons, C. R., & Tanner, J. L. (2003). Adult children and their fathers: Relationship changes 20 years after parental divorce. *Family Relations*, 52, 340-351.
- Ainsworth, M. S. (1979). Infant-mother attachment. *American Psychologist*, 34(10), 932-937.
- Allen, J. P., Hauser, S. T., Bell, K. L., & O'Connor, T. G. (1994). Longitudinal assessment of autonomy and relatedness in adolescent-family interactions as predictors of adolescent ego development and self-esteem. *Child Development*, 65(1), 179-194.
- Andritzky, W. (2002). Behavioural patterns and personality structure of alienating parents. In W. v Boch-Galhau, U. Kodjoe, W. Andritzky & P. Koepfel (Eds.), *The parental alienation syndrome (PAS): An interdisciplinary challenge for professionals involved in divorce* (pp. 283-314). Berlin: Verlag Wissenschaft und Bildung.
- Arbuthnot, J., & Gordon, D. A. (1996). Does mandatory divorce education for parents work? A six-month outcome evaluation. *Family Court Review*, 34(1), 60-81.
- Aslin, R. N. (1993). Commentary: The strange attractiveness of dynamic systems to development. In L. Smith & E. Thelen (Eds.), *A dynamic systems approach to development* (pp. 385-399). Cambridge: MIT Press.

- Austin, W. G., Fieldstone, L., & Pruett, M. K. (2013). Bench book for assessing parental gatekeeping in parenting disputes: Understanding the dynamics of gate closing and opening for the best interests of children. *Journal of Child Custody*, 10(1), 1-16.
- Baker, A. J. (2005a). The long-term effects of parental alienation on adult children: A qualitative research study. *American Journal of Family Therapy*, 33(4), 289-302.
- Baker, A. J. (2005b). Parent alienation strategies: A qualitative study of adults who experienced parental alienation as a child. *American Journal of Forensic Psychology*, 23(4), 41.
- Baker, A. J. (2006). Patterns of parental alienation syndrome: A qualitative study of adults who were alienated from a parent as a child. *The American Journal of Family Therapy*, 34(1), 63-78.
- Baker, A. J. (2007). Knowledge and attitudes about the parental alienation syndrome: A survey of custody evaluators. *The American Journal of Family Therapy*, 35(1), 1-19.
- Baker, A. J. (2010). *Adult children of parental alienation syndrome: Breaking the ties that bind*. New York, USA: WW Norton & Company.
- Baker, A. J., & Andre, K. (2008). Working with alienated children & their targeted parents: suggestions for sound practices for mental health professionals. *Annals of the American Psychotherapy Association*, 11(2), 10-18.
- Baker, A. J., & Ben-Ami, N. (2011). To turn a child against a parent is to turn a child against himself: The direct and indirect effects of exposure to parental alienation strategies on self-esteem and well-being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(7), 472-489.
- Baker, A. J., Burkhard, B., & Albertson-Kelly, J. (2012). Differentiating alienated from not alienated children: A pilot study. *Journal of Divorce & Remarriage*, 53(3), 178-193.
- Baker, A. J., & Chambers, J. (2011). Adult recall of childhood exposure to parental conflict: Unpacking the black box of parental alienation. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(1), 55-76.
- Baker, A. J. L., Creegan, A., Quinones, A. & Rozelle, L. (2016). Foster children's views of their birth parents: A review of the literature. *Children and Youth Services Review*, 67, 177-183.
- Baker, A. J., & Damall, D. C. (2007). A construct study of the eight symptoms of severe parental alienation syndrome: A survey of parental experiences. *Journal of Divorce & Remarriage*, 47(1-2), 55-75.
- Baker, A. J., & Darnall, D. (2006). (Behaviors and strategies employed in parental alienation: A survey of parental experiences. *Journal of Divorce & Remarriage*, 45(1-2), 97-124.
- Baker, A. J. L. & Eichler, A. (2016). The linkage between parental alienation behaviors and child alienation. *Journal of Divorce & Remarriage*, 57(7), 475-484.
- Baker, A. J., Jaffee, P. G., Bernet, W., & Johnston, J. R. (2011). Brief report on parental alienation survey. *Association of Family and Conciliation Courts eNEWS*, p. 30.

- Baker, A. J., & Sauber, S. R. (2012). *Working with alienated children and families: A clinical guidebook*. New York: Routledge.
- Baker, A. J., & Verrocchio, M. C. (2013). Italian college student-reported childhood exposure to parental alienation: Correlates with well-being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 54(8), 609-628.
- Baker, A. J., & Verrocchio, M. C. (2014). Parental bonding and parental alienation as correlates of psychological maltreatment in adults in intact and non-intact families. *Journal of Child and Family Studies*, 24(10), 3047-3057.
- Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child Development*, 67(6), 3296-3319.
- Barber, B. K., & Harmon, E. L. (2002). Violating the self: Parenting psychological control of children and adolescents. In B. K. Barber (Ed.), *Intrusive parenting: How psychological control affects children and adolescents* (pp. 15-52). American Psychological Association.
- Barber, B. K., Stolz, H. E., Olsen, J. A., Collins, W. A., & Burchinal, M. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 70(4), 1-147.
- Bargamian, C. D. (1989). Intentional Infliction of Emotional Distress in the Child Custody Context: A Series of Proposed Guidelines. *Wayne Law Review*, 36, 125.
- Bauserman, R. (2002). Child Adjustment in Joint-Custody Versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review. *Journal of Family Psychology*, 16(1), 91-102.
- Ben-Ami, N., & Baker, A. J. (2012). The long-term correlates of childhood exposure to parental alienation on adult self-sufficiency and well-being. *The American Journal of Family Therapy*, 40(2), 169-183.
- Bernet, W., Baker, A. J., & Verrocchio, M. C. (2015). Symptom checklist-90-revised scores in adult children exposed to alienating behaviors: an Italian sample. *Journal of Forensic Sciences*, 60(2), 357-362.
- Bernet, W., Gregory, N., Reay, K. M. and Rohner, R. P. (2017). An objective measure of splitting in parental alienation: The Parental Acceptance-Rejection Questionnaire. *Journal of Forensic Sciences*, 63(3), 776-783.
- Bernet, W., von Boch-Galhau, W., Baker, A. J., & Morrison, S. L. (2010). Parental alienation, DSM-V, and ICD-11. *American Journal of Family Therapy*, 38(2), 76-187.
- Bernet, W., Wamboldt, M. Z., & Narrow, W. E. (2016). Child affected by parental relationship distress. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 55(7), 571-579.
- Berns, S. (2001). Parents behaving badly: Parental alienation syndrome in the family court—Magic bullet or poisoned chalice. *Australian Journal of Family Law*, 15(3), 191-214.
- Binggeli, N.J., Hart, S.N., & Brassard, M.R. (2001). Psychological Maltreatment of Children. The APSAC Study guides 4 American professional society on the abuse of children. Sage Publication: London.
- Birnbaum, R., & Bala, N. (2010). Toward the Differentiation of High-Conflict Families: An Analysis of Social Science Research and Canadian Case Law. *Family Court Review*, 48(3), 403-416.

- Bow, J. N., Gould, J. W., & Flens, J. R. (2009). Examining parental alienation in child custody cases: A survey of mental health and legal professionals. *American Journal of Family Therapy*, 37(2), 127-145.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Separation: Anxiety and anger* (Vol. 2). NY: Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Loss* (vol. 3). NY: Basic Books.
- Bowlby, J. (1984). Violence in the family as a disorder of the attachment and caregiving systems. *American Journal of Psychoanalysis*, 44(1), 9-27.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. New York: Brunner-Routledge.
- Boszormenyi-Nagy, I., & Spark, G. (1973). *Invisible loyalties: Reciprocity in intergenerational family therapy*. Hagerstown, MD: Harper & Row.
- Bradford, K., & Barber, B. K. (2005). Interparental conflict as intrusive family process. *Journal of Emotional Abuse*, 5(2-3), 143-167.
- Campbell, T. W. (2013). Sexual Abuse Allegations in the Context of Custody and Visitation Disputes. In D. Lorandos, W. Bernet, & S. R. Sauber (Eds.), *Parental Alienation: The Handbook for Mental Health and Legal Professionals* (pp. 163-189). Springfield, Ill.: Charles C Thomas.
- Cartwright, G. F. (1993). Expanding the parameters of parental alienation syndrome. *American Journal of Family Therapy*, 21(3), 205-215.
- Childress, C. A. (2015). *An Attachment-Based Model of Parental Alienation: Foundations*. Claremont, CA: Oaksong Press.
- Childress, C. A. (2017). *The key to solving high-conflict divorce in the family courts*. CA: Oaksong Press.
- Clawar, S. S., & Rivlin, B. V. (1991). *Children held hostage: Dealing with programmed and brainwashed children*. Illinois, USA: American Bar Association Press.
- Clawar, S. S., & Rivlin, B. V. (2013). *Children held hostage: Identifying brainwashed children, presenting a case, and crafting solutions*. American Bar Association.
- Cookston, J. T., Braver, S. L., Griffin, W. A., De Luse, S. R., & Miles, J. C. (2007). Effects of the dads for life intervention on interparental conflict and coparenting in the two years after divorce. *Family Process*, 46(1), 123-137.
- Darnall, D. (1999). Parental alienation: not in the best interest of the children. *North Dakota Law Review*, 75, 323-364.
- Darnall, D. (2010). *Beyond divorce casualties: Reunifying the alienated family*. UK :Tailor Trade Publishing.
- Darnall, D. (2011). The psychosocial treatment of parental alienation. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics*, 20(3), 479-494.
- Darnall, D., & Steinberg, B. F. (2008). Motivational models for spontaneous reunification with the alienated child: Part II. *American Journal of Family Therapy*, 36(3), 253-261.
- Dunne, J. E., & Hedrick, M. (1994). The parental alienation syndrome: An analysis of sixteen selected cases. *Journal of Divorce & Remarriage*, 21(3-4), 21-38.

- Ellis, E. (2008). A stepwise approach to evaluating children for parental alienation syndrome. *Journal of Child Custody*, 4(1-2), 55-78.
- Ellis, E., & Boyan, S. (2010). Intervention strategies for parent coordinators in parental alienation cases. *American Journal of Family Therapy*, 38(3), 218-236.
- Emery, R. E. (1982). Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin*, 92(2), 310-330.
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258.
- Fidler, B. J., & Bala, N. (2010). Children resisting post-separation contact with a parent: Concepts, controversies and conundrums. *Family Court Review*, 48(1), 10-47.
- Friedlander, S., & Walters, M. G. (2010). When a child rejects a parent: Tailoring the intervention to fit the problem. *Family Court Review*, 48(1), 98-111.
- Garbarino, J. (1998). Psychological maltreatment is not an ancillary issue. *Brown University Child & Adolescent Behaviour Letter*, 14, 2-5.
- Garber, B. D. (2004). Parental alienation in light of attachment theory: Consideration of the broader implications for child development, clinical practice, and forensic process. *Journal of Child Custody*, 1(4), 49-76.
- Garber, B. D. (2007). Conceptualizing visitation resistance and refusal in the context of parental conflict, separation, and divorce. *Family Court Review*, 45(4), 588-599.
- Garber, B. D. (2011). Parental alienation and the dynamics of the enmeshed parent-child dyad: Adultification, parentification, and infantilization. *Family Court Review*, 49(2), 322-335.
- Garber, B. D. (2015). Cognitive-behavioral methods in high-conflict divorce: Systematic desensitization adapted to parent-child reunification interventions. *Family Court Review*, 53(1), 96-112.
- Gardner, R. A. (1985a). *Recent trends in divorce and custody litigation*. Paper presented at the Academy forum.
- Gardner, R. A. (1985b). Recent trends in divorce and custody litigation. *Academy Forum*, 29(2), 3-7.
- Gardner, R. A. (1987). *The parental alienation syndrome and the differentiation between fabricated and genuine child sex abuse*. New Jersey, USA: Creative Therapeutics.
- Gardner, R. A. (1998). *The Parental Alienation Syndrome (2nd ed.)*. New Jersey, USA: Creative Therapeutics.
- Gardner, R. A. (2001). *Therapeutic interventions for children with parental alienation syndrome*. New Jersey, USA: Creative Therapeutics.
- Gardner, R. A. (2002). Parental Alienation Syndrome vs. parental alienation: Which diagnosis should evaluators use in child-custody disputes? *American Journal of Family Therapy*, 30(2), 93-115.

- Gardner, R. A. (2003). Does DSM-IV have equivalents for the parental alienation syndrome (PAS) diagnosis?. *American Journal of Family Therapy*, 31(1), 1–21.
[doi:10.1080/01926180301132](https://doi.org/10.1080/01926180301132)
- Gardner, R. A., Sauber, S. R., & Lorandos, D. (2006). *The international handbook of parental alienation syndrome: Conceptual, clinical and legal considerations* (Vol. 1108). Springfield, Illinois : Charles C. Thomas
- Geisman, G. (1993). Strengthening the weak link in the family law chain: Child support and visitation as complementary activities. *South Dakota Law Review*, 38, 568-608.
- Godbout, E., & Parent, C. (2012). The life paths and lived experiences of adults who have experienced parental alienation: A retrospective study. *Journal of Divorce & Remarriage*, 53(1), 34-54.
- Goldberg, W., & Goldberg, L. (2013). *Psychotherapy with targeted parents*. In A. J. L. Baker & S. R. Sauber (Eds.), *Working with alienated children and families: A clinical guidebook* (pp. 108-128). New York, NY : Brunner-Routledge.
- Goldman, L. A. (1986). Tortious Interference with Visitation Rights: A New and Important Remedy for Non-Custodial Parents. *John Marshall Law Review*, 20(2), 307-324.
- Gordon, R. M., Stoffey, R., & Bottinelli, J. (2008). MMPI-2 findings of primitive defenses in alienating parents. *American Journal of Family Therapy*, 36(3), 211–228.
- Gottlieb, L. J. (2013). The Application of Structural Family Therapy to the Treatment of Parental Alienation Syndrome. In A. J. Baker, & S. R. Sauber (Eds.), *Working with alienated children and families: A clinical guidebook* (pp. 209-231). New York ,NY: Routledge.
- Gray, M. R., & Steinberg, L. (1999). Unpacking authoritative parenting: Reassessing a multidimensional construct. *Journal of Marriage and the Family*, 574-587.
- Graham, J. R. (2006). *MMPI-2: Assessing personality and psychopathology* (4th ed.). New York, NY: Oxford UP.
- Gunnar, M. R., Hostinar, C. E., Sanchez, M. M., Tottenham, N., & Sullivan, R. M. (2015). Parental buffering of fear and stress neurobiology: Reviewing parallels across rodent, monkey, and human models. *Social Neuroscience*, 10(5), 474-478.
- Haley, J. (1977). Toward a theory of pathological systems. In P. Watzlawick, & J. Weakland (Eds.), *The interactional view* (pp. 31-48). New York: Norton.
- Hands, A. J., & Warshak, R. A. (2011). Parental alienation among college students. *American Journal of Family Therapy*, 39(5), 431-443.
- Harman, J.H., Bernet, W., & Harman, J. (2019) Parental Alienation: The Blossoming of a Field of Study, *Current Directions in Psychological Science*, 28(2), 212-217.
- Harman, J. J., Biringen, Z., Ratajack, E. M., Outland, P. L., & Kraus, A. (2016). Parents behaving badly: Gender biases in the perception of parental alienating behaviors. *Journal of Family Psychology*, 30(7), 866-874.
- Harman, J. J., Kruk, E., & Hines, D. A. (2018). Parental alienating behaviors: An unacknowledged form of family violence. *Psychological Bulletin*, 144(12), 1275-1299.

- Harman, J. J., Leder-Elder, S., & Biringen, Z. (2016). Prevalence of parental alienation drawn from a representative poll. *Children and Youth Services Review, 66*, 62-66.
- Hart, S. N., & Brassard, M. R. (1991). Psychological maltreatment: Progress achieved. *Development and Psychopathology, 3*(1), 61-70.
- Hill, W. L. (1994). Tort recovery for intentional interference with visitation rights: A necessary alternative. *University of Louisville Journal of Family Law, 32*, 657.
- Holmes, T. H., & Rahe, R. H. (1967). The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research, 11*(2), 213-218.
- Huff, S. C. (2015). Expanding the Relationship between Parental Alienating Behaviors and Children's Contact Refusal Following Divorce: Testing Additional Factors and Long-Term Outcomes. (Doctoral dissertation), University of Connecticut, Storrs. Retrieved from <http://digitalcommons.uconn.edu/dissertations/817>
- Huurre, T., Junkkari, H., & Aro, H. (2006). Long-term Psychosocial effects of parental divorce. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience, 256*(4), 256-263.
- Jacobs, J. W. (1988). Euripides' Medea: a psychodynamic model of severe divorce pathology. *American Journal of Psychotherapy, 42*(2), 308-319.
- Jaffe, P. G., Ashbourne, D., & Mamo, A. A. (2010). Early identification and prevention of parent-child alienation: A framework for balancing risks and benefits of intervention. *Family Court Review, 48*(1), 136-152.
- Jaffe, P. G., & Crooks, C. V. (2004). Partner violence and child custody cases: A cross-national comparison of legal reforms and issues. *Violence Against Women, 10*(8), 917-934.
- Jaffe, P. G., Johnston, J. R., Crooks, C. V., & Bala, N. (2008). Custody disputes involving allegations of domestic violence: Toward a differentiated approach to parenting plans. *Family Court Review, 46*(3), 500-522.
- Johnson, A. M., & Szurek, S. A. (1952). The genesis of antisocial acting out in children and adults. *The Psychoanalytic Quarterly, 21*(3), 323-343.
- Johnston, J. R. (2003). Parental alignments and rejection: An empirical study of alienation in children of divorce. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online, 31*(2), 158-170.
- Johnston, J. R. (2005). Children of divorce who reject a parent and refuse visitation: Recent research and social policy implications for the alienated child. *Family Law Quarterly, 38*(4), 757-775.
- Johnston, J. R., & Goldman, J. R. (2010). Outcomes of family counseling interventions with children who resist visitation: An addendum to Friedlander and Walters. *Family Court Review, 48*(1), 112-115.
- Johnston, J. R., Roseby, V., & Kuehnle, K. (2009a). *In the name of the child: A developmental approach to understanding and helping children of conflicted and violent divorce*. NY: Springer Publishing Company.

- Johnston, J. R., Roseby, V., & Kuehnle, K. (2009b). Parental alignments and alienation: Differential assessment and therapeutic interventions. In *In the name of the child: A developmental approach to understanding and helping children of conflicted and violent divorce* (pp. 361-389). NY: Springer Publishing Company.
- Johnston, J. R., Walters, M. G., & Olesen, N. W. (2005a). Is it alienating parenting, role reversal or child abuse? A study of children's rejection of a parent in child custody disputes. *Journal of Emotional Abuse*, 5(4), 191-218.
- Johnston, J. R., Walters, M. G., & Olesen, N. W. (2005b). The psychological functioning of alienated children in custody disputing families: An exploratory study. *American Journal Of Forensic Psychology*, 23(3), 39-64.
- Judge, A. M., & Deutsch, R. M. (2016). *Overcoming Parent-child Contact Problems: Family-based Interventions for Resistance, Rejection, and Alienation*. UK: Oxford University Press.
- Kelly, J. B. (1993). Current research on children's postdivorce adjustment: No simple answers. *Family Court Review*, 31(1), 29-49.
- Kelly, J. B. (1994). The determination of child custody. *Future of Children: Children and Divorce*, 4(1), 121-142.
- Kelly, J. B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39(8), 963-973.
- Kelly, J. B., & Johnston, J. R. (2001). The alienated child: A reformulation of parental alienation syndrome. *Family Court Review*, 39(3), 249-266.
- Kelly, J. B., & Lamb, M. E. (2003). Developmental issues in relocation cases involving young children: When, whether, and how? *Journal of Family Psychology*, 17(2), 193-205.
- Kerig, P. K. (2005). *Implications of parent-child boundary dissolution for developmental psychopathology: Who is the parent and who is the child?*. New York: Haworth Press.
- Kernberg, O. F. (1991). The psychopathology of hatred. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 39, 209-238.
- Kerr, M., & Bowen, M. (1988). *Family Evaluation: An approach based on Bowen theory*. WW Norton & Company.
- King, V., & Sobolewski, J. M. (2006). Nonresident fathers' contributions to adolescent well-being. *Journal of Marriage and Family*, 68(3), 537-557.
- Klika, J. B., & Conte, J. R. (2017). *The APSAC handbook on child maltreatment*. USA: SAGE Publications.
- Klosko, J., & Young, J. (2004). Cognitive therapy of borderline personality disorder. In R. L. Leahy (Ed.), *Contemporary cognitive therapy: Theory, research and practice* (pp. 269-298). NY: The Guilford Press.
- Kopetski, L. M. (1998). Identifying cases of parent alienation syndrome-part I. *Colorado Lawyer*, 27(2), 65-68.

- Kopetski, L. M., Gardner, R. A., Sauber, S. R., & Lorandos, D. (2006). Commentary: Parental alienation syndrome. In R. A. Gardner, S. R. Sauber, & D. Lorandos (Eds.), *The international handbook of parental alienation syndrome, conceptual, clinical and legal considerations* (Vol. 1108, pp. 378-390). Springfield, Ill.: Charles C Thomas.
- Kopetski, L. M., Rand, D. C., & Rand, R. (2006). Incidence, gender, and false allegations of child abuse: Data on 84 parental alienation syndrome cases. In R. A. Gardner, S. R. Sauber, & D. Lorandos (Eds.), *The international handbook of parental alienation syndrome: Conceptual, clinical and legal considerations* (pp. 65). Springfield, Ill.: Charles C Thomas.
- Kulak, D., Pruett, M. K., VanderSluis, D., McKnight, C., & Francis, T. (2008). *Training court services: Fitting the forum to the family. Paper presented at the 45th annual conference of the Association of Family and Conciliation Courts, Vancouver, Canada.*
- Lamminen, L. (2013). Book review: Gottlieb, L. J: The parental alienation syndrome: A family therapy and collaborative systems approach to amelioration. *Journal of Child and Family Studies, 22*(6), 879-880.
- Lampel, A. K. (1996). Children's alignment with parents in highly conflicted custody cases. *Family Court Review, 34*(2), 229-239.
- Lee, S. M., & Olesen, N. W. (2001). Assessing for alienation in child custody and access evaluations. *Family Court Review, 39*(3), 282-298.
- Lewis, K. (2009). *Child custody evaluations by social workers*: NASW Press.
- Lorandos, D., Bernet, W., & Sauber, S. R. (Eds.). (2013). *Parental Alienation: The Handbook for Mental Health and Legal Professionals*. Springfield, Ill: Charles C Thomas.
- Lowenstein, L. F. (1998). Parent alienation syndrome: A two step approach toward a solution. *Contemporary Family Therapy, 20*(4), 505-520.
- Lowenstein, L. F. (2010). Attachment Theory and Parental Alienation. *Journal of Divorce & Remarriage, 51*(3), 157-168.
- Lowenstein, L. F. (2011). What if the custodial parent refuses to cooperate with child contact decisions? *Journal of Divorce & Remarriage, 52*(5), 322-325.
- Lowenstein, L. F. (2012). Child contact disputes between parents and allegations of sex abuse: What does the research say? *Journal of Divorce & Remarriage, 53*(3), 194-203.
- Lowenstein, L. F. (2015). How can the process of parental alienation and the alienator be effectively treated? *Journal of Divorce & Remarriage, 56*(8), 657-662.
- Lund, M. (1995). A therapist's view of parental alienation syndrome. *Family Court Review, 33*(3), 308-316.
- Marcus, P. (2017). Parental responsibilities: Reformulating the paradigm for parent-child relationships Part 2: Who has responsibilities to children and what are these responsibilities?. *Journal of Child Custody, 14*(2-3), 106-133.
- McGlynn, L. C. (2001). Parent and child-custody and control of child: parental alienation: Trash talking the non-custodial parent is not okay. *North Dakota Law Review, 77*, 525.

- Meier, J. S. (2009). A historical perspective on parental alienation syndrome and parental alienation. *Journal of Child Custody*, 6(3-4), 232-257.
- Mercer, J. (2019). Are intensive parental alienation treatments effective and safe for children and adolescents? *Journal of Child Custody*, 1-47.
- Milchman, M.S. (2019). How far has parental alienation research progressed toward achieving scientific validity? *Journal of Child Custody*, 16(2), 115-139.
- Miller, S. G. (2013). Clinical reasoning and decision-making in cases of child alignment: Diagnostic and therapeutic issues. In A. J. L. Baker (Ed.), *Working with alienated children and their families: A clinical guidebook* (pp. 8-46). NY: Routledge.
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Moran, J. A., Sullivan, T., & Sullivan, M. (2015). *Overcoming the co-parenting trap: Essential parenting skills when a child resists a parent*.
- Mustonen, U., Huurre, T., Kiviruusu, O., Haukkala, A., & Aro, H. (2011). Long-term impact of parental divorce on intimate relationship quality in adulthood and the mediating role of psychosocial resources. *Journal of Family Psychology*, 25(4), 615-619.
- Naso, R. C. (2012). Parental alienation: The relevance of psychoanalytic thinking. *Other/Wise*, 9, 92-99.
- Neff, R., & Cooper, K. (2004). Parental conflict resolution. *Family Court Review*, 42(1), 99-114.
- Nichols, A. M. (2014). Toward a child-centered approach to evaluating claims of alienation in high-conflict custody disputes. *Michigan Law Review*, 112(4), 663-688.
- Niggemyer, K. (1997). Parental alienation is open heart surgery: It needs more than a band-aid to fix it. *California Western Law Review*, 34(2), 567-589.
- Paris, J. (2010). Effectiveness of different psychotherapy approaches in the treatment of borderline personality disorder. *Current Psychiatry Reports*, 12(1), 56-60.
- Peltz Dennison, R., Lee, S., & Barber, B. L. (2004). Divorce and its impact on children. In C. B. Fisher & R. M. Lerner (Eds.), *Encyclopedia of applied developmental science*. NY: Sage Publications.
- Pianta, R. C. (2002). Child-parent relationship scale. Charlottesville, VA: University of Virginia.
- Peris, T. S., & Emery, R. E. (2005). Redefining the parent-child relationship following divorce: Examining the risk for boundary dissolution. *Journal of Emotional Abuse*, 5(4), 169-189.
- Prescott, D. E. (2014). Inconvenient truths: Facts and frictions in defense of guardians ad litem for children. *Maine Law Review*, 67(1), 43-71.
- Rand, D. C., Rand, R., & Kopetski, L. M. (2005). The spectrum of parental alienation syndrome: Part III: The Kopetski follow-up study. *American Journal Of Forensic Psychology*, 23(1), 15-43.
- Reay, K. M. (2015). Family reflections: a promising therapeutic program designed to treat severely alienated children and their family system. *American Journal of Family Therapy*, 43(2), 197-207.

- Reich, W. (1990). *Character analysis (3rd ed.)*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Rice, D. G. (1978). Psychotherapeutic treatment of narcissistic injury in marital separation and divorce. *Journal of Divorce*, 1(2), 119-128.
- Rosbrow-Reich, S. (1988). Identity and growth: A psychoanalytic study of divorce. *Psychoanalytic Review*, 75(3), 419-441.
- Rosen, J. (2013). The child's attorney and the alienated child: Approaches to resolving the ethical dilemma of diminished capacity. *Family Court Review*, 51(2), 330-343.
- Rowen, J., & Emery, R. (2014). Examining parental denigration behaviors of co-parents as reported by young adults and their association with parent-child closeness. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 3(3), 165-177.
- Rowlands, G. A. (2018). Parental alienation: A measurement tool. *Journal of Divorce & Remarriage*, 60(4), 316-331. doi:10.1080/10502556.2018.1546031
- Rueda, C. A. (2004). An inter-rater reliability study of parental alienation syndrome. *American Journal of Family Therapy*, 32(5), 391-403.
- Saini, M., Johnston, J. R., Fidler, B. J., & Bala, N. (2012). Empirical Studies of Alienation. In K. Kuehnle & L. Drodz (Eds.), *Parenting plan evaluations: Applied research for the family court* (pp. 399). New York, USA: Oxford University Press.
- Sauber, S. R. (2006). Pas as a family tragedy: roles of family members, professionals, and the justice system. In R. A. Gardner, S. R. Sauber, & D. Lorandos (Eds.), *The International Handbook of Parental Alienation Syndrome: Conceptual, Clinical and Legal Considerations* (Vol. 1108, pp. 12-32). Springfield, Ill: Charles C Thomas.
- Schaefer, E. S. (1965). Children's reports of parental behavior: an inventory. *Child Development*, 36(2), 413-424.
- Schwartz, K. (2015). The kids are not all right: Using the best interest standard to prevent parental alienation and a therapeutic intervention approach to provide relief. *Boston College Law Review*, 56(2), 803-840.
- Siegel, J. C., & Langford, J. S. (1998). MMPI-2 validity scales and suspected parental alienation syndrome. *American Journal of Forensic Psychology*, 16(4), 5-14.
- Siracusano, A., Barone, Y., Lisi, G., & Niolu, C. (2015). Parental alienation syndrome or alienating parental relational behaviour disorder: a critical overview. *Journal of Psychopathology*, 21(3), 231-238.
- Smith, L. S. (2016). Family-based therapy for parent-child reunification. *Journal of Clinical Psychology*, 72(5), 498-512.
- Spruijt, E. D., Eikelenboom, B., Harmeling, J., Stokkers, R., & Kormos, H. (2005). Parental alienation syndrome (PAS) in the Netherlands. *American Journal of Family Therapy*, 33(4), 303-317.
- Sullivan, M. J., Ward, P. A., & Deutsch, R. M. (2010). Overcoming barriers family camp: A program for high-conflict divorced families where a child is resisting contact with a parent. *Family Court Review*, 48(1), 116-135.
- Summers, C. C., & Summers, D. M. (2006). Parentectomy in the crossfire. *American Journal of Family Therapy*, 34(3), 243-261.

- Templer, K., Matthewson, M., Haines, J., & Cox, G. (2017). Recommendations for best practice in response to parental alienation: findings from a systematic review. *Journal of Family Therapy*, 39(1), 103-122.
- Toren, P., Bregman, B. L., Zohar-Reich, E., Ben-Amitay, G., Wolmer, L., & Laor, N. (2013). Sixteen-session group treatment for children and adolescents with parental alienation and their parents. *The American Journal of Family Therapy*, 41(3), 187-197.
- Varnado, S. S. (2011). Inappropriate parental influence: A new app for tort law and upgraded relief for alienated parents. *DePaul Law Review*, 61(1), 113-164.
- Verrocchio, M. C., & Baker, A. J. (2015). Italian adults' recall of childhood exposure to parental loyalty conflicts. *Journal of Child and Family Studies*, 24(1), 95-105.
- Verrocchio, M. C., Baker, A. J., & Bernet, W. (2016). Associations between exposure to alienating behaviors, anxiety, and depression in an Italian sample of adults. *Journal of Forensic Sciences*, 61(3), 692-698.
- Vezzetti, V. C. (2016). New approaches to divorce with children: A problem of public health. *Health Psychology Open*, 3(2), 1-13.
- Wallerstein, J. S., & Kelly, J. B. (1976). The effects of parental divorce: Experiences of the child in later latency. *American Journal of Orthopsychiatry*, 46(2), 256-269.
- Walters, M. G., & Friedlander, S. (2010). Finding a tenable middle space: Understanding the role of clinical interventions when a child refuses contact with a parent. *Journal of Child Custody*, 7(4), 287-328.
- Walters, M. G., & Friedlander, S. (2016). When a child rejects a parent: Working with the intractable resist/refuse dynamic. *Family Court Review*, 54(3), 424-445.
- Warshak, R. A. (2000). Remarriage as a trigger of parental alienation syndrome. *American Journal of Family Therapy*, 28(3), 229-241.
- Warshak, R. A. (2001). Current controversies regarding parental alienation syndrome. *American Journal Of Forensic Psychology*, 19(3), 29-60.
- Warshak, R. A. (2003). Bringing sense to parental alienation: A look at the disputes and the evidence. *Family Law Quarterly*, 37(2), 273-301.
- Warshak, R. A. (2010a). Alienating audiences from innovation: The perils of polemics, ideology, and innuendo. *Family Court Review*, 48(1), 153-163.
- Warshak, R. A. (2010b). Family bridges: Using insights from social science to reconnect parents and alienated children. *Family Court Review*, 48(1), 48-80.
- Warshak, R. A. (2011). Parenting by the clock: The best-interest-of-the-child standard, judicial discretion, and the American Law Institute's Approximation Rule. *University of Baltimore Law Review*, 41(1), 83-164.
- Warshak, R. A. (2013). In a land far, far away: Assessing children's best interests in international relocation cases. *Journal of Child Custody*, 10(3-4), 295-324.
- Warshak, R. A. (2015a). Parental alienation: Overview, management, intervention, and practice tips. *Journal of American Academic of Matrimonial Lawyers*, 28, 181-248.
- Warshak, R. A. (2015b). Ten parental alienation fallacies that compromise decisions in court and in therapy. *Professional Psychology: Research and Practice*, 46(4), 235-249.

- Warshak, R. A., & Otis, M. R. (2010). Helping alienated children with family bridges: Practice, research, and the pursuit of "Humbition". *Family Court Review*, 48(1), 91-97.
- Woodall, N., & Woodall, K. (2017). *Understanding parental alienation*. Springfield, Illinois : Charles C. Thomas.
- Woodall, K., & Woodall, N. (2019). *Working with post-separation pathological splitting in children*. London: Family Separation Clinic.

רשימת פרסומים נבחרים של מתו"ה – אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה:

משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה, סקירת השירותים החברתיים, (2016) (2015) (2014) (2013) (2012) (2011) (2010) (2009).

2019:

- אייר-טופילסקי, ט., שורק, י., (2019), יישום חוק המהו"ת ביחידות הסיוע – מחקר ארצי, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- בר-און, ע., מזא"ה, י., (2019), ניכור הורי – סקירת ספרות.
- בר-חיים, א., זהבי, ע., גלעד-יצחקי, ס., כץ, נ., (2019), כלים לבדיקת איכות חיים של אנשים עם מוגבלויות.
- גרוס-מנוס, ד., כהן, א., (2019), התערבויות קהילתיות לילדים ובני נוער בסיכון.
- ניג'ם-אכטילאט, פ., שורק, י., (2019), רציפות בין אומנה לאימוץ: עקרונות הפרקטיקה הטובה ביותר לפי הספרות.
- פינצ'ובר, ש., עטר-שוורץ, ש., (2019), חוויית ילדים לאחר הוצאתם לטיפול במסגרת חוץ-ביתית.
- קאי צדוק, א., (2019), קידום בריאות מינית ומניעת פגיעות מיניות בקרב מתבגרים/ות וצעירים/ות.
- רונן, ז., גל, ט., (2019), השירות לתועלת הציבור (של"צ): סקירה השוואתית.
- שורק, י., ניג'ם-אכטילאט, פ., (2019), אימוץ פתוח – סקירת ספרות.

2018:

- אנדבלד, מ., (2018), המיזם הלאומי לביטחון תזונתי – מחקר הערכה.
- ביילי, ב., (2018), יעילות של גישות ההתערבות באלימות בין בני-זוג.
- בן פורת, ע., דקל, ר., גילבר, א., (2018), חוויתם של גברים אלימים המקבלים סיוע במרכזים לטיפול ומניעת אלימות במשפחה בישראל: מה עוזר בעזרה?
- בן-שלמה, ש., באום, (2018), הערכת התערבות טיפולית בהורים הנוהגים באלימות כלפי ילדיהם במסגרת שירות המבחן למבוגרים.
- טליאס, מ., (2018), המעון הרב-תכליתי: מודל עבודה מכון תוצאות.
- יונס, ס., (2018), הכלה פיננסית עבור אנשים החיים בעוני, בהדרה ובחובות יתר.
- כהן, א., שנער-גולן, ו., לונטל, א., (2018), בחינת רמת האפקטיביות של הטיפול הקבוצתי בשירות המבחן למבוגרים.
- לביא, נ., ברום, ד., (2018), נפגעי עבירה: צרכים, מענים ואפיקים לפיתוח.
- לפ, י., אייל, י., ריבקין, ד., (2018), תוכנית "מע"ש תעשייתי": תעסוקה מוגנת קבוצתית של אנשים עם מוגבלות שכלית בשוק החופשי – הערכת התוכנית בשלביה המוקדמים.

- צבע, י., (2018), מסמך לדיון בנושא: תורת הפיקוח של המשרד על מערך השירותים החברתיים.
- קוראס רזניקובסקי, א., נבות, מ., פרנקוביץ אלנבוגן, ש., גרסימנקו, א., בן רבי, ד., (2018), מדריכי פנימיות לילדים בסיכון בישראל – תמונת מצב ואסטרטגיות להתמודדות עם אתגרי עבודתם, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- ראובן, י., תורג'מן, ח., (2018), אוכלוסיית מתבגרים וצעירים על רצף ההתמכרות.
- שדה, מ., בר-טל, ל., סיני גלזר, ח., ויסמן צברי, מ., (2018), מחוז חושב ומקדם תוצאות, מיזם התוצאות במחוז ת"א והמרכז, סיכום שלבים א'-ב' 2009-2014.

2017:

- אגף מחקר, תכנון והכשרה, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים ומחוז תל אביב והמרכז, (2017), מיזם התוצאות במחוז ת"א המרכז, סיכום שלב ג', מפקחים מתכננים ומשיגים תוצאות.
- בנבנישתי, ר., גילבר, א., דקל, ר., שיף, מ., (2017), תגובות רגשיות והתנהגותיות לאחר מלחמת צוק איתן של ילדים, משפחות ומנחות באומנה.
- בן-נון, ר., (2017), מיפוי עמותות נוער, צעירים וצעירות במצבי סיכון (גילאי 13-25).
- בן שלמה, ש., באום, נ., (2017), הערכת התערבות טיפולים בהורים הנוהגים באלימות כלפי ילדיהם במסגרת שירות המבחן למבוגרים.
- בר-טל, ל., (2017), תדריך לצוותים המלווים מחלקות במשבר.
- דורון, י., (2017), "אופקים" – תוכנית אב לאזרחים ותיקים בקהילה – ישראל 2025, מסמך תשתית לדיון.
- רימרמן, א., גור, א., גרינשטיין-וייס, מ., (2017), מיזם מחקר בתי אב בהם מתגורר ילד או בוגר עם מוגבלות שכלית.
- רפאלי, ת., (2017), מסגרות לטיפול חוץ ביתי לילדים ברמות סיכון שונות.
- שמעון, ש., (2017), התנהגות מאתגרת ואלימות קשה של אנשים על רצף האוטיזם כלפי עצמם וכלפי אחרים.
- שפרלינג, ד., רייטר, ש., יוספסברג בן-יהושע, ל., (2017), כלי הערכה ודרכי טיפול באנשים מזדקנים עם מוגבלות שכלית התפתחותית או עם תפקוד שכלי גבולי.

2016:

- אמינוב, נ., צמח-מרום, ת., בן שלמה, נ., (2016), פיקוח לפי שיטת הרף על מסגרות השירות לטיפול חוץ-ביתי באגף השיקום של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- ארזי, ט., שר, נ., ויסמן, מ., (2016), תכנון התערבות עם משפחות: סקירת ספרות, לקחים ותובנות, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.

- בן-סימון, ב., כאהן-סטרבצ'נסקי, פ., (2016), תכניות הכנה לעולם העבודה: לקחים מספרות המחקר ולמידה מתכנית "מית"ר הבית של סוזן", בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- ברלב, ל., ריבקין, ד., (2016), הסמכת מטפלים באנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית במסגרות הדיור החוץ-בית: מחקר הערכה, מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- טופילסקי, ט., בלור, ש., סבו-לאול, ר., (2016), המשפחות המקבלות טיפול ממושך במרכזי קשר הורים-ילדים, מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- יצחקי, ח., בן פורת, ע., (2016), מחקר מעקב אחר נשים נפגעות אלימות במשפחה בקהילה: פעימה שלישית.
- יקוביץ, א., (2016), להזדקן עם מוגבלות תפקודית.
- כרמלי, א., כרמלי, י., אברמוביץ, צ., (2016), התכנית הבין משרדית לטיפול בנשים ובצעירות במעגל הזנות: מחקר הערכה.
- לוי, ד., סבו-לאול, ר., (2016), הטמעת הנוהל לקיצור משך השהות של ילדים במרכזי החירום של משרד הרווחה והשירותים החברתיים, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- לוינגר, מ., אלאסד אלהוזייל, נ., (2016), רמת הלחץ, סגנון התמודדות ואיכות חיים בקרב הורים שומעים לילדים חירשים בדואים בנגב, מכללת ספיר.
- לפי, י., (2016), מעונות יום שיקומיים: סקר בקרב הורים לפעוטות, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה (2016), נזקקויות ומאפיינים בקובץ נתוני יסוד, רשימה ומקרא, מהדורה שנייה.
- סנטו, י., כרמלי, א., (2016), הסקר הלאומי על תופעת הזנות בישראל.
- פרלמן, א., כהן, ר., לוב, א., רוזנר, י., (2016), בחינת האפקטיביות של שירות הדרכה שיקומית המיועדים לאנשים עם עיוורון או לקות ראייה, האגודה לבריאות הציבור.
- פרלמן, א., כהן, ר., רוזנר, י., (2016), מחקר הערכה לתכנית "בתים חמים" לצעירות וצעירים בסיכון, האגודה לבריאות הציבור.
- פרלמן, א., כהן, ר., רוזנר, י., (2016), מחקר להערכת אפקטיביות של חינוך, ייעוץ וטיפול בתחום המיני-חברתי בקרב אוכלוסיית האגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית-התפתחותית, האגודה לבריאות הציבור.
- קרן-אברהם, י., ריבקין, ד., (2016), "עבודה נתמכת" – תוכנית תעסוקה בשוק החופשי לאנשים עם מוגבלויות של אגף השיקום במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, מחקר הערכה, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- שור, י., גורבטוב, ר., בוקה, י., (2016), סקרים שהתקיימו בבית הספר המרכזי להכשרת עובדים לשירותי הרווחה.
- שר, נ., ארזי, ט., (2016), "החשיבה התוצאתית" ברמת הארגון, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.

2015:

- אזרחי, י., רוזינר, א., חסידה, י., חן, ג., לבד, י., (2015), מחקר הערכה על תכנית קבוצות דיון משפחתיות (קד"ם) כהליך חלופי לנוער עובר חוק.
- איזיקוביץ, צ., וינשטוק, ז., (2015), מיפוי הידע, האמונות, הדילמות ושיטות ההתערבות של עובדים סוציאליים בתחום האלימות בין בני זוג בישראל, בשיתוף אוניברסיטת חיפה.
- באום, נ., (2015), סיוע חומרי ליחידים ולמשפחות כמרכיב בהתערבות העובד הסוציאלי במחלקה לשירותים חברתיים.
- באייר-טופילסקי, ט., מנור, א., סבו-לאל, ר., (2015), יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה – מחקר הערכה ארצי, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- בן יוסף, ש., ברנדר, ב., רייסמן, א., טוב, ע., (2015), חוסן קהילתי במוסדות המעגל הראשון – סקירת ספרות.
- דביר, ק., לפליאן-עמיחי, נ., (2015), מחקר הערכת תכנית "נהיגה במבחן", בשיתוף אור ירוק.
- חיימוביץ ורסנו, ד., (2015), תעסוקת אנשים עם עיוורון או עם לקות ראייה – סקירת ספרות.
- כורזים, מ., ניר, ש., (2015), הידע המועבר ממטה משרד הרווחה אל השטח: מיפוי, התייחסות השטח וגיבוש מערכת מושגית, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- להד, מ., לייקין, ד., (2015), תחום ההתנדבות במשרד הרווחה והשירותים החברתיים.
- לפי, י., ריבקין, ד., (2015), אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית שאינם במסגרת של משרד הרווחה: סקר במחוז חיפה והצפון, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- מרגולין, ת., בן אליעזר, ד., קדם, ע., פרוינד, ט., בנבנישתי, ר., (2015), 360° – התוכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון, הערכת התכנית, בשיתוף מט"ח.
- סנטו, י., ברגר, מ., (2015), סקירת הספרות המקצועית בנושא תופעת הזנות במאה העשרים.
- סנטו, י., פרידמן, א., (2015), סקר עמדות הציבור כלפי תופעת הזנות בישראל.
- פרלמן, א., כהן, ר., רוזנר, י., (2015), מחקר מעקב אחר מופנים לוועדות השמה למסגרות חוץ-ביתיות וקליטתם בהן.
- קדרי, מ., שירי, ש., (2015), סקירת ספרות בנושא אבחון אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית: הגדרה, הליכי אבחון וכלי הערכה פסיכולוגיים, תהליכים וכלים לאבחון תחלואה כפולה.
- ראובן, י., תורג'מן, ח., (2015), טיפול בצעירים בסיכון ובמצוקה בקהילה.
- שולמן, ק., ניר שמיר, צ., (2015), הערכה פסיכולוגית לילדים ולמתבגרים עם עיוורון או עם לקויות ראייה: סקירת ספרות והצעות יישומיות.

2014:

- איזיקוביץ', צ., בירין, י., טנר, ד., (2014), פגיעה מינית של אימהות ונשים בילדים.
- גורבטוב, ר., שור, י., בוהק, י., (2014), הערכת צרכים בתחום הניהול למנהלים במטה משרד הרווחה והשירותים החברתיים ולמנהלים במחלקות לשירותים חברתיים.
- גנים, ר., (2014), הכוון תעסוקתי, הכשרה והשכלה לאנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית: מגמות, מודלים והצעה למדיניות וליישום מודלים בישראל.
- דורון, י.א., לזר, א., (2014), פיקוח על מסגרות דיור מוגן לזקנים.
- יצחקי, ח., דקל, ר., בן-פורת, ע., (2014), מחקר מעקב אחר נשים נפגעות אלימות במשפחה: במקלט ובחזרה לקהילה, בשיתוף אוניברסיטת בר-אילן.
- כאהן-סטרבצ'נסקי, פ., (2014), תכנית "מעטפת" לבני נוער המטופלים בשירות המבחן לנוער: מחקר הערכה, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- כהן-נבות, מ., פאס, ה., צדקה, ה., (2014), מרכזי קשר הורים-ילדים: מחקר הערכה ארצי, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- כורזים, מ., ניר, ש., (2014), שירות מטפח אישי לילד עם אוטיזם - מחקר הערכה, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- כורזים, מ., ניר, ש., (2014), תחלופת מדריכים חינוכיים במסגרות חוץ-ביתיות של רשות חסות הנוער: מאפיינים וסיבות, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- לב-און, א., (2014), קהילות ידע של משרד הרווחה - שימושים והשפעות, בשיתוף אוניברסיטת אריאל.
- לוי, ד., כאהן-סטרבצ'נסקי, פ., (2014), "מחסות לעצמאות" - ליווי בוגרי מעונות רשות חסות הנוער מחקר הערכה, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- מוניקנדס, מ., (2014), גבולות גזרה, תיעוד וקיצוב שירותים במחלקות לשירותים חברתיים.
- משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה (2014), מסמך מדיניות משרד הרווחה והשירותים החברתיים לשנים 2014-2018.
- נוימן, ר., נוימן, א., נוימן, ר., גורדוני, י., שצברג, ד., ברקן, ש., (2014), מחקר לבדיקת איכות חייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית המתגוררים ב"שלוחות" של מעון פנימייה.
- סבו-לאל, ר., בן-סימון, ב., קונסטנטינוב, ו., (2014), הילדים בגיל הרך במשפחות האומנה: מאפיינים ותהליכי התערבות, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- סנטו, י., ברגר, מ., (2014), מיפוי דרי הרחוב בישראל.
- פרלמן, א., כהן, ר., רוזנר, י., (2014), מחקר לבדיקת דפוסי השימוש באביזרי עזר טכנולוגיים מסובסדים בקרב אנשים עם עיוורון או לקות ראייה.
- קינג, י., הדר, י., וולדה-צדיק, א., (2014), תעסוקה לרווחה - הערכת התכנית, בשיתוף מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.

- קינג, י., וולדה-צדיק, א., הדר, י., (2014), מעקב אחרי המשתתפים במגוון תכניות תעסוקה של משרד הרווחה והשירותים החברתיים, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- שורק, י., סבו-לאל, ר., בן-סימון, ב., (2014), שירותי האומנה בישראל: תהליכי שינוי ותמונת מצב, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.

2013:

- אלון, ג., (2013), שיתוף והתייעצות במהלכי שינוי חברתי: הזמנה לחשיבה אחרת.
- דורון, א.י., (2013), חובת הדיווח בישראל.
- כאהן-סטרבצ'ינקי, פ., בן-סימון, ב., קונסטנטינוב, צ., (2013), השירות לשיקום נוער: מאפיינים וצרכים של אוכלוסיית המפתנים והמית"רים, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה (2013), מיזם התוצאות, סיכום הפעילות בין השנים 2007-2012 בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- שיינטוך, ש., (2013), עובדים בשטח, עבודת רחוב ויישוג של עובדים סוציאליים ושל אחרים.
- שרון, א., ברודצקי, ג., באר, ש., (2013), מועדונים חברתיים לזקנים – תפרוסת ארצית, דפוסי פעילות ומאפייני המבקרים, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.

2012:

- בר-און, א., (2012), בין מומחיות לכוללנות: ניהול התערבות בפרט ובמשפחה.
- חובב, מ., (2012), הסדרה חוקית וארגונית של שירותי המבחן לישראל.
- חובב, מ., (2012), הפעלת סמכות בטיפול בבני נוער ובמבוגרים עוברי חוק.
- טליאס, מ., (2012), הפרטה משנית במחלקות לשירותים חברתיים.
- להד, מ., רוגל, ר., לייקין, ד., כורזים, י., (2012), דרכים לזיהוי קהילות בסיכון.
- מוניקנדס, מ., (2012), הרפורמה ועקרונות בארגון שירותי רווחה מקומיים באיחוד האירופאי.
- מרגליות, נ., (2012), שיטות לקביעת עומסים ולתקינת כוח אדם בשירותי הרווחה.
- פאס, ה., כהן-נבות, מ., (2012), עבודה עם משפחות בשירותי רווחה: הגדרת תוצאות, דרכי התערבות ותפקידי העובדים הסוציאליים, סקירת ספרות, בשיתוף מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- שרעבי, ע., מרגלית, מ., (2012), תוכניות מעבר מבית הספר לעולם העבודה לבני נוער עם מוגבלויות.